

เรื่อง

บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ
คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิทย์) ต.จ.

ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส

วันที่ ๓๖ มกราคม ๒๔๗๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

คำนำของกรมศิลปากร

เรื่องบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖
ที่ดัดพิมพ์อยู่ในเล่มนี้ เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เป็นอันมากแก่นักศึกษา
วรรณคดีพากย์ตั้งแต่อดีต ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในวรรณคดีของเรา ที่
นักศึกษาวรรณคดีได้รับความรู้ต่างๆ ออกไปกว้างขวาง ก็ด้วยอำนาจ
พระบรมราชาบายเรื่องบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ จึงนับว่าเป็นพระมหา
กรุณาธิคุณอันต้นพัน ซึ่งผู้เฝ้าใจในเรื่องหนังสือชนวรรณคดี จะดื่ม
ระลึกได้เสมอได้โดย พระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ได้ดัดพิมพ์
ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ มาถึงบัดนี้จึงเป็นหนังสือหาฉบับ
ได้ยาก ด้วยเป็นเวลาด่วงมารวม ๒๘ ปีแล้ว ได้มีนักศึกษาวรรณคดี
มาปรารภขอขม่อมๆ ว่าทำไมกรมศิลปากร จึงไม่ขอพระบรมราชา-
นุญาตเพื่อจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนวนิพนธ์ใหม่ให้แพร่หลาย สำหรับนักศึกษา
จะได้ใช้เป็นคู่มือ แต่กรมศิลปากรยังหาโอกาสจัดพิมพ์ไม่ได้ บัดนี้
พระยาราชอักษรมาแจ้งความประสงค์ยังกรมศิลปากรว่าในงานพระราช-
ทานเพลิงศพคุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิทย์) จะใคร่ได้หนังสือ
ดังกล่าวหนึ่งสำหรับดัดพิมพ์แจกเป็นที่ระลึก กรมศิลปากรจึงแนะนำ
ให้จัดพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ เพราะด้วย
เหตุผลดังแจ้งมาข้างต้น ทั้งพระยาราชอักษรก็เคยรับราชการสนอง
พระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ พระมหาธีรราชเจ้า
มาช้านาน ถ้าได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่องพระราชนิพนธ์นวนิพนธ์ ก็จะเป็นเชิดชู

พระเกียรติคุณ เหมาะด้วยประการทั้งปวง พระยาราชอักษรมีความ
ยินดีเห็นพ้องด้วย กรมศิลป์ากรจึงได้ขอพระบรมราชานุญาตให้
พระยาราชอักษรรจัดพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์เรื่องนั้น หวังว่า
บรรดานักศึกษาวรรณคดีคงมีความยินดีอนุโมทนาทั่วกัน

บรรดาเรื่องวรรณคดีของเรา รามเกียรติ์เป็นหนึ่งในหนังสือเรื่องหนึ่ง
ซึ่งรู้จักกันแพร่หลาย บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์มาจากคัมภีร์รามายณะ
ภาษาสันสกฤต มีเรื่องเป็นมาอย่างไรแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์นั้นแล้ว
คัมภีร์รามายณะกล่าวในหมู่ประชาชนชาวฮินดู ก็เป็นหนึ่งในสี่สำคัญ
ในลัทธิศำสนา และเป็นเรื่องจับใจของเขา เหตุที่พวกราชฮินดูนิยม
นับถือคัมภีร์รามายณะ มีหลายประการ เป็นดังนี้ว่า

(๑) — “คัมภีร์รามายณะมีคุณวิเศษต่าง ๆ ใครได้ฟังแล้วก็
ล้างบาปได้ และปรารถนาสิ่งใดก็จะได้สมปรารถนา จะเจริญอายุ
วรรณ สุข พล และเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ก็จะได้ไปสู่พรหมโลก
มีกำหนดว่า รามายณะนี้ ให้ใช้พิธีสดัศราทพรต เพื่อล้างบาป
ผู้ตาย ผู้ใดอ่านแม้แต่โคลกเดียว ถ้าไม่มีลูกก็จะได้ลูก ถ้าไม่มี
ทรัพย์ก็จะได้ทรัพย์ และพ้นบาปกรรมบรรดาที่ได้ทำมาแล้วทุก ๆ วัน
ผู้ใดอ่านนั้นจะมีอายุยืนเป็นที่นับถือในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดถึงลูก
หลาน ผู้ใดอ่านในเวลาเช้าก็ดีเย็นก็ดี จะหาความเหน็ดเหนื่อยมิได้”
(พระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์)

(๒) — ประชาชนพวกรฮินดู นับถือพระรามซึ่งเป็นนายนครหรือนาย
โรงของเรื่องเพียงว่าเป็นวีรบุรุษและมีมหาภักษัตริย์ครองอยุธยา เท่า

นั้นหาได้ ยิ่งยกย่องว่าคือองค์พระวิษณุหรือนารายณ์เป็นเจ้า ขอดทราบ
มาปราบอชรรณ ได้แก่พวกภราทษส มีท้าวราพณาสูร เป็นหัวหน้า เพื่อ
ถนอมโลกไว้ให้บังเกิดความร่มเย็นเป็นค่านิดีสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์
นิกร พระรามจึงเป็นผู้อุปการคุณใหญ่หลวง และเป็นสหายของ
ผู้ใดทุกข์ เมื่อผู้ตายไปแล้ว ตามประเพณีตักทิมแห่งพวกอินดู มักนำ
ศพไปเผาเสียที่ริมฝั่งแม่น้ำ ถ้าเป็นฝั่งแม่น้ำคงคายังประสิทธิ์นัก ผู้ตาม
ศพต้องพร่ำบ่นว่า “ราม ราม สัตยราม” หรือ “นาม ราม สัตย ไห!”
(พระนามแห่งพระรามเท่านั้นที่แท้จริง) ตลอดจนที่นำศพไป เพื่อ
ผู้ตายจะได้รับส่วนบุญไปสู่สุคติ (เทียบคติที่พระภิกษุพร่ำบ่นพระอภิ-
ธรรมนำศพ) ทั้งนี้ เพราะเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่า พระรามเมื่อทรง
พระชนม์อยู่ สามารถช่วยผู้ตายไปแล้ว ให้พ้นทุกข์ได้ ทั้งนี้เมตตา
กรุณา ปกป้องรักษาไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้ได้รับความร่มเย็นตลอดไป
ด้วย ชาวบ้านบ้านตลาด จนนับสิ่งของขายให้แก่พ่อ เวลานับ ก็จ
นับว่า หนึ่งราม สองราม สามราม ฯลฯ เรื่อยไป เพียงกล่าวราม
ได้ครั้ง ก็พอจะทำให้เกิดความซาบซึ้งในใจผู้ออกชานพระนามให้
สบายใจ ถือว่าพ้นบาป ผู้หญิงเมื่อได้ยืมผ้าผ่าฟาร้อง ตกใจก็จะร้อง
อุทานว่า “สัตราม” (เทียบ “คุณพระช่วย” ของเรา) ในที่สุดยัง
กล่าวยืนยันกันว่า พระรามได้พาชาวอโยธยาทั้งหมดไปสู่สวรรค์
พรหมโลกทั้งเป็น

(๓) - พรรณนาถึงจริยาวัตรแห่งพระราม เป็นแบบฉบับ
ความดี ความงามเลิศทุกประการ อันสาธุชนควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง

เพราะมีความประพฤติในฐานะท้าวธรรมาเป็นมนุษย์ หาดำหนิต่างพร้อย
มิได้โดย เป็นโอรสที่ซื่อสัตย์กตัญญูกตเวทีในพระราชบิดา มีเมตตา
ปราณีในญาติพี่น้องชอบด้วยทำนองคลองธรรม เป็นด้ามที่ซื่อตรง
ปลงความรักใคร่ภริยาจริงๆ ทั้งดั่งเป็นกษัตริย์ชาตินักรบที่เกดวักถ้ำ
ด้ามารกแท้

ส่วนผู้ดำเนินเต่า เป็นตัวอย่างกุดสัตว์ที่บริบูรณ์ด้วยลักษณะ
กตยาณ ซื่อตรงมั่นคงเพราะพระล้ามี ภริยาจากแซมซ้อย อดทน
ต่อความลำบากตรากตรำ ส่วนผู้อื่นที่ไม่เลื่องชื่อในเรื่องราว เช่น พระ
ลักษมณ์ พระราศ พระศัตรุมน ก็เป็นภาคาที่เคารพรักภักดีในพระราม
ตามกุดจรรยา พิภรณ์ (พิเภก) ยังยืนอยู่ในธรรมาธิปไตย ดั่งดะ
ญาติวงศ์ได้ เพื่อดูเห็นแก่ธรรมเป็นทง

เพราะฉะนั้น ถ้าพูดตามความคิดเห็นแห่งพวกอื่นต่อไป ราม-
ณะเป็นเรื่องทมึงเด่นที่แรง เป็นทนายมนับถือแห่งประชาชนอินเดียมา
คราวเท่าทุกวันนี้ จนมีการแสดงเรื่องพระรามเป็นงานเทศกาลประจำ
ปีในภาคเหนือของอินเดีย จับแต่ทศกัณฐ์ก็ดัดจากทศกัณฐ์ดัด
เรียกว่า รามดัดดา ตกในเดือนตุลาคม ซึ่งกำหนดเป็นอภิตกษิตสมัยที่
ทศกัณฐ์ดัด พิธีมีการสร้างรูปทศกัณฐ์แล้วนำไปเผา ในอินเดีย
ภาคใต้ก็มีการแสดงเรื่องพระรามเหมือนกัน เรียกว่า กถากะพิ และ
วันพระรามประสูติ ซึ่งตกอยู่ในราวเดือนเมษายน ก็มีพิธีสมโภชด้วย
เรียกว่า รามนวม

เมื่อครั้งรามายณะเป็นเรื่องทนิยมชมชื่นของชาวอินเดียถึง
จึงได้มีหนังสือวรรณคดีพากย์ดังดังฤๅทนีเนื่องจากเรื่องรามายณะช
มากมาย เช่น

ราโมปาชยาน เป็นเรื่องเกิดด้วยเรื่องพระราม มีอยู่ในวัน
บรรพแห่งคัมภีร์มหาภารต

เรื่องพระรามในคัมภีร์ปุราณ เช่น วิษณุปุราณ อิန္ดปุราณ
บัทมปุราณ สกัณฑปุราณ พรหมานันทปุราณ คุรุทปุราณ พรหม
ไวยวรรตปุราณ อชิตตมรามายณะ โยคเวดิสฐรามายณะ และ
อัทฤตรามายณะ เป็นต้น

หนังสือเหล่านี้ ต่างเรื่องมีข้อความแตกต่างกัน แต่ความสำคัญ
อยู่ที่นำเอาหลักดharma ศาสนาและข้อธรรมอย่างสูงมารวมกล่าวได้
มาก นี่คงเป็นอีกเหตุหนึ่งที่ทำให้เป็นทนิยมกัน

ยังมีรามายณะอีกพวกหนึ่ง ซึ่งกล่าวชักเอาไปประพันธ์เป็นกาพย์
สำหรับเล่นละครเล่นหนัง เพื่อเจริญศรัทธาของผู้ฟังผู้ดูในดharma ศาสนา
ของเขา เช่น

เรื่องมหาวีรจกิต และอุคตธรรมจกิต ของกวีภวภูต หนุมาน
นาฏกะ หรือมหานาฏกะ ของกวีทามิถมิศร์ อนรรฆนาฏกะหรือ
มูรารินาฏกะ ของกวีมูทราวิมิศร์ พาดรามายณะ ของกวีราชเศศว
ประด็นนราฆะ ของกวีชัยเทพ ชานกิปรีณัย ของกวีรามภักทพิภักษิต
ทตฺตนาฏกะหรือเรื่ององคตสอธาร์ (ใช้สำหรับเล่นหนัง) อภิเศกนาฏกะ
ประติมานาฏกะ และอนุมิตตนาฏกะ ของภาสกวี อัทฤตทรวรปณ

ของกัณฑ์เทพารามวิชัย และรามจักริต ของยุวราช อภิรามมณีน
ของกัณฑ์ทรมิตร หงส์ต้นเทศ ของกัณฑ์ทนต์เทศิก กุณฑมาดา
ของกัณฑ์ทัญญาต ชานกัณฑ์รณ ของกัณฑ์กุมารทาส

ที่แต่งเป็นร้อยแก้วปนกาพย์ เป็นอย่างร่ายยาวปนฉันทลักษณ์ เรียก
ว่า กาพย์จัมปูกัมม์ เช่น รามายณจัมปูกัมม์ ของท้าววิทธรภราช รามจักร
ณจัมปูกัมม์ ของกัณฑ์จันทร และรามายณจัมปูกัมม์ของภักดี

เรื่องเหล่านี้ ล้วนแต่งในภาษาดังดกฤต ล้วนที่แต่งเป็นภาษา
ถิ่นในอินเดียก็มีอยู่มาก ที่ชนชาติอนามคือรามายณะภาษาฮินดูฉบับ
ของกัณฑ์คุตตีทาส ได้มีพระบรมราชาธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์บ่อเกิด
แห่งรามเกียรติ์นั้นแล้ว นอกนั้นก็ยังมีเรื่องทศรถชาดกในภาษาบาลี เรื่อง
รามายณะในภาษาอรรธมคธี ของพวกอนันตฤทธิศาสตร์นาสินะ ใน
แคว้นของคราชฐวรี (เบงกอล) ก็มีรามายณะภาษาเบงกอลอยู่มากฉบับ
เช่นฉบับของกัณฑ์เกียรติवाद จันทรवादกัณฑ์หญิง กัณฑ์จันทร กัณฑ์ระ
นันทน์โคตวามิ กัณฑ์ชวรีวรี กัณฑ์คงคาทาส เป็นต้น รามายณะภาษา
กาศมีร์แห่งแคว้นกาศมีร์มีอยู่ฉบับหนึ่งชื่อรามายณะจาริตของกัณฑ์ทัญ
ประกาศภักดี มีเรื่องคล้ายกับรามเกียรติ์อยู่หลายตอน ทางภาคใต้
ของอินเดียซึ่งเป็นที่อยู่ของชนชาติทวารวดี ก็มีคัมภีร์รามายณะใน
ภาษาต่าง ๆ ของภาคนี้อยู่มากฉบับ

โดยเหตุที่ชาวอินเดียได้พากันมาเผยแผ่อารยธรรม มีดลใจศาสดา
เป็นต้น ยังแผ่นดินที่อยู่ถัดอินเดียออกมาทางตะวันออก มีประเทศ
ต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีนและประเทศอินโดจีนเซีย มีชวา มลายู เป็น

ต้น เรื่องรามายณะและเรื่องท่อนึ่งมาจากรามายณะตั้งกล่าวมาข้างต้น ก็มาปรากฏอยู่แพร่หลายในดินแดนแถบนี้ ดังประเทศในชวามะลายูก็มีเรื่องรามายณะอยู่หลายฉบับ ถ้วนมีข้อความแตกต่างกัน ๕๕ ในประเทศพม่าและประเทศกัมพูชาก็มี ที่กลายเป้นชาติกไปก็มี เช่น พระรามชาติก แม้ประเทศญวนก็มีเรื่องรามายณะเหมือนกัน แต่รูปร่างหน้าตาเรื่องรามายณะของญวนกลายจากฉบับเดิมไปไกล

เรื่องต่าง ๆ ที่เนื่องมาจากคัมภีร์รามายณะของประเทศที่อยู่ถัดอินเดียมาทางตะวันออก มีผลความของเรื่องตรงกับรามายณะฉบับเดิมน้อยเต็มที่ และทั้งในระหว่างกันเอง ก็เป็นต่าง ๆ กัน เพราะฉะนั้นหนังสือเหล่านี้ แะรวมทั้งรามเกียรติ์ของเราด้วยจึงมีคุณค่าในทางศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ให้เห็นการติดต่อและแนวทางการเดินของอารยธรรมหรือวัฒนธรรมของอินเดียครั้งโบราณได้ผ่านเข้ามาอย่างไร ได้อีกทางหนึ่ง

กรมศิลปากรขอเสนอไมทนาทุศตบญวราศัถักษินานูปทานที่พระยาราชอักษร ได้บำเพ็ญอุทิศให้แก่คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิเศษ) ดำรงเป็นปิตานโมทนามัย ด้วยการตีพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์เรื่อง ๕๕ ให้แพร่หลายเป็นสาธารณกุศล ขอจึงดำรงเป็นศุภมถดตบันดาดแก่คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิเศษ) ตามสมควรแก่คติวิสัยในสมัยปราชญ์ เทอญ.

กรมศิลปากร

๓ มกราคม ๒๔๘๔

คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครักษ์) ต.จ.

ชาตะ วันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕

มรณะ วันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

ประวัติ

คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิทย์) ท.จ.

คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิทย์) ท.จ. เกิดวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ธิดาพระยาราชธัมมบดี แด่ ย้อย ภรรยาเดิมเป็นมารดา เมื่อมีอายุย่างเข้า ๓๐ ปี ได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงสดมภ์พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวงรัชกาลที่ ๖ ครั้นดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๕ โดยพระกรุณาธิคุณ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนราชินี อยู่ในพระราชูปถัมภ์สืบมา คุณหญิงราชอักษร เสด็จเรียนศึกษาพอสมควรแก่เวลา เสด็จการเสด็จเรียนแล้วได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชธัมมบดี ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นภรรยาพระยาราชอักษรแต่ยังเป็นทนายสิทธิบัตรของหมื่นแพรววิเศษ ได้รับพระราชทานน้ำดั่งขี้ แด่ เงินทุน ๔๐๐ บาท พระยาราชอักษรรับราชการสนองพระเดชพระคุณ มีความดีความชอบได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์ขึ้นตามลำดับ ถึงได้รับพระราชทานพานทอง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตติยจุลจอมเกล้าฝ่ายในแก่คุณหญิงราชอักษร เป็นเกียรติยศด้วยคุณหญิงราชอักษร ได้อยู่กินเป็นคู่ร่วมทุกข์สุขกับพระยาราชอักษร

สามี่มาตลอดเวลา ๒๒ ปี คุณหญิงราชอักษร มีจิตาคนเดียว
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่ามณีนยา ถึง
พ.ศ. ๒๔๗๗ คุณหญิงราชอักษร บัวยเป็นบิดมีอาการมากเหตุ
มือที่แพทย์จะประกอบยารักษาพยาบาลให้หายได้คุณหญิงราชอักษร
ถึงแก่กรรมวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ มียายุได้ ๕๓ โดยปี เป็นที่
เศร้าสลดใจแก่บิดา สามี่ จิตา คณาญาติทั่วกัน

คุณหญิงราชอักษร (เจือ อัครวิเศษ) ต.จ.

เกิดในสกุลเก่า สืบสายมาดังนี้

ออกญาเนกอหมัด

ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม

|

เจ้าพระยาอภัยราชา (ชื่น)

ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

|

เจ้าพระยาชำนาญภักดี (สมบูรณ์)

ในแผ่นดินพระนารายณ์

|

เจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ)

ในแผ่นดินพระบรมโกศ

|

พระยาจำเริญยุทธ (เด่น)

ในแผ่นดินพระที่นั่งสุริยามรินทร์

|

|
เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค)
ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์

|
พระยาศรีอรรคราชนารักษ์
(เมือง บุญนาค)

|
พระยาวิเศษโกชนา (จัน บุราณนท์)

|
พระยาราชธัมมบดี

|
คุณหญิงราชอักษร (เจ้า อัครักษ์) ต.จ.

ห้ามขีด เขียน หรือนึก หนังสือของห้องสมุด

คำนำ

ในงานทำบุญพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ณ วันที่ ๑๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๖ ข้าพเจ้าได้จัดการให้พิมพ์หนังสือรวมเกียรติคุณพระวชิรชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ และมีความปรารถนาอย่างไร มีข้อความแจ่มอยู่ในคำนำหน้าหนังสือนี้แล้ว

ข้าพเจ้ามาคำนึงถึงเรื่องรวมเกียรติคุณเป็นเรื่องราวสำคัญที่ชาวไทยเรารู้จักกันดีอย่างซึ้งซาบซึ้งจริงอยู่ แต่เมื่อน้อยคนนักจะทราบว่ามีมรดกมาจากไหน ข้าพเจ้าเองก็ได้เคยรู้สึกเช่นนั้นมาแต่เดิมาก่อน ๆ จึงได้ตั้งใจเกี่ยวค้นคว้าหาความรู้ในเรื่องนี้ ตั้งความพยายามมาแต่บัดนี้ว่า จะหาหนังสือได้เท่าที่พอใจ และต่อมาก็ค่อย ๆ อ่านไปดูไปตามแต่จะมีเวลาว่าง มาจนบัดนี้รู้สึกว่าได้ความรู้พอที่จะขยายให้พวกนักเลงหนังสือด้วยกันฟังบ้างแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้แต่งข้อความเหล่านี้รวบรวมพิมพ์เป็นหนังสือขึ้นนี้ เรียกว่า “บ่อเกิดแห่งรวมเกียรติ” สำหรับแจกไปพร้อมกับหนังสือพระวชิรชนิพนธ์รวมเกียรติ ซึ่งข้าพเจ้าได้ให้จัดการพิมพ์ขึ้นใหม่ หวังใจว่าผู้ที่ได้รับไปจะได้ใช้เป็นประโยชน์ในทางเปรียบเทียบและสอบทานกับข้อความที่มีอยู่ ไม่เฉพาะแต่ในรวมเกียรติพระวชิรชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ทั้งจะใช้อ่านเทียบกับฉบับพระวชิรชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีพิมพ์แพร่หลายอยู่ด้วยแล้ว

จริงอยู่หนังสือ “บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์” นี้ คงจะเป็นของ
 สุนทรภู่สำหรับนักเลงหนังสือและโบราณคดีนั้นแต่เป็นอาทิ แต่ข้าพเจ้า
 หวังใจว่าถึงแม้ผู้อ่านทั่ว ๆ ไปก็จะอ่านสนุกได้บ้าง และหวังใจว่าจะ
 เป็นทางบำรุงความรู้ขึ้นบ้าง ไม่มากก็น้อย ซึ่งถ้าเป็นไปได้ดังนี้แล้ว
 ข้าพเจ้าก็จะยินดีหาหน้อยไม่

จรูญ ม. ๖

อ่างศิลา วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๔๕๖

สารบัญ

ประวัติพระราม	หน้า	๓
รามายณฉบับดั้งเดิม	"	๒
พาดพิงถึง	"	๓
กศิกวงศ์	"	๓๓
เรื่องพระคงคามหานทีและพระอุมา	"	๓๔
เรื่องท้าวสัตรีราชและกำเนิดพระส้าคร	"	๓๕
เรื่องกอนนาอมฤต	"	๓๘
กำเนิดพระมารุต	"	๔๐
ตำนานนครวิศาดา (อุษยีน) และพงษาวดารกษัตริย์นครนั้น	"	๔๓
แสดงสาเหตุที่ทำให้เกิดความผิดวิธากับพระวดีษฐพรหมฤษี	"	๔๓
ท้าววิศคามิตรจะเอาชนะพระวดีษฐ	"	๔๔
ท้าววิศคามิตรตั้งความพยายามจะเป็นพราหมณ์	"	๔๔
เรื่องท้าวตรีคังกุ	"	๔๔
พระวิศคามิตรไปบวช	"	๔๖
เรื่องท้าวอัมพรชัยและพราหมณ์คันทะ	"	๔๖
พระวิศคามิตรได้เป็นมุนี	"	๔๘

เรื่องพระวิศคามิตรกับนางเมเนกา	หน้า ๒๘
เรื่องพระวิศคามิตรได้เป็นมหาฤๅษี	" ๒๘
เรื่องพระวิศคามิตรกับนางรัมภา	" ๒๘
พระวิศคามิตรได้เป็นพรหมฤๅษีสัมปราภนา	" ๒๘
ตำนานรัตนชนและกำหนดนางดีดา	" ๓๐
อโยชยากัณฑ์	" ๔๐
อรัญยะกัณฑ์	" ๔๓
กษิกษากัณฑ์	" ๔๗
สุนทรกัณฑ์	" ๕๓
บุพชกัณฑ์	" ๕๔
อุตตรกัณฑ์	" ๗๒
ภาคที่ ๑ แต่งด้วยอสุรพงษ์	" ๗๓
ภาคที่ ๒ ทศกรรฐ์เยี่ยมพิภพ	" ๘๐
ภาคที่ ๓ การสงครามและความประพฤติกุศลของ ทศกรรฐ์	" ๘๓
ภาคที่ ๔ แต่งด้วยนางพงษ์	" ๘๗
ภาคที่ ๕ แต่งด้วยเหตุที่บรรดาให้ทศกรรฐ์รักดีดา	" ๙๐
ภาคที่ ๖ ว่าด้วยการตั้งกษัตริย์ที่มาช่วยงานกับเมือง	" ๙๐
ภาคที่ ๗ เนวเทศนางดีดา	" ๙๓
ภาคที่ ๘ ตำนานเบ็ดเตล็ด	" ๙๓

ภาคที่ ๘ แต่งพระคุณธรรมแห่งพระราม	หน้า ๘๔
ภาคที่ ๙ คักพระศัตรุณ (และนางสีดาประสูตร์ พระกศุพระดพ)	" ๘๕
ภาคที่ ๑๐ พระรามลงโทษศัตรุณผู้กำเริบทำเทียม พราหมณ์ (และเรื่องอื่นๆ)	" ๑๐๐
ภาคที่ ๑๑ พิชัยศอเมธของพระราม และรบผู้คาคันนกร	" ๑๐๔
ภาคที่ ๑๒ คักพระภรต และจัดตั้งเมืองให้หลานหลวง	" ๑๑๒
ภาคที่ ๑๓ เนวเทศพระลักษมณ์ และพระลักษมณ์ ไปสววรรค์	" ๑๑๔
ภาคที่ ๑๔ พระรามและบริวารขึ้นสววรรค์	" ๑๑๕
รามายณฉบับยี่นดี	" ๑๑๗
ปูราณะ	" ๑๒๐
หนังสือเบ็ดเตล็ดเรื่องพระราม	" ๑๔๒
เรื่องราวของหนุมาน	" ๑๔๔
เรื่องไมราพน	" ๑๔๗
สรุปความเห็นในเรื่องบ่อเกิด	" ๑๔๗
รามเกียรติ์ฉบับไทย	" ๑๔๘
ลครดึกดำนรพ	" ๑๕๐

บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์

ประวัติพระราม

พระรามเป็นโอรสที่ ๓ แห่งท้าวทศรถ กษัตริย์ผู้ครองนครศรีอโยธยา แคว้นโกศล พรหมณ์มักนิยมนำพระรามเป็นพระนารายณ์อวตารปางที่ ๗ และได้กำเนิดในไตรดาสุก คือยุคที่ ๒ แห่งโลกนี้ พระมารดาพระรามมีนามว่านางเกาศัณ्डยา (ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า “เกาศัณ्डยา”) มีอนุชา ๓ องค์ คือ พระภรต โอรสนางไภยณี (ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า “ไภยณี”) พระลักษมณ์และพระศัตรุภันโอรสนางสุมิตรา (ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า “สุมิตร”) พระรามได้มีเหย้าคือนางสีดา เป็นบุตรท้าวศรีชวี ซึ่งมักเรียกว่าท้าวชนก ผู้เป็นกษัตริย์ผู้ครองนครมิลินา แคว้นวิเทห พระรามมีโอรส ๒ องค์ คือพระกุศกับพระธพ พระรามได้ไปปราบท้าวราพณาสูรผู้ครองนครดงกาเดวกับมาทรงราชย์ในพระนครศรีอโยธยา ครั้นเมื่อพระรามจะขึ้นพระชนม์ ได้แบ่งแคว้นโกศลเป็น ๒ ภาค ให้พระกุศโอรสใหญ่ครองโกศล ตั้งนครหลวงชื่อกุศร์สัตถ์หรือกุศาวดี พระธพครองอุดรโกศล ตั้งนครหลวงชื่อศราวดี (สรวดี) หรืออีกนัย ๓ เรียกว่าดพปุระ

๒

ส่วนเรื่องราวของพระราม ที่ไทยเราได้มารวบรวมประพันธ์
ขึ้นเป็นบทกลอนนั้น มีเหตุที่มาจากนิชนประเทศ ดังจะได้กล่าว
ต่อไป

รามายณฉบับสังสกฤต

หนังสือที่นับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญอันแสดงด้วยกิจการของพระราม
นั้น มีนามปรากฏว่า “รามายณ” ซึ่งปราชญ์นิยมกันว่าเป็นหนังสือ
กาพย์ที่เก่าที่สุดในภาษาสังสกฤต ผู้รจนาเป็นพรหมฤๅษี ผู้มีนามว่า
วาตมิก (ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราเรียกเพี้ยนไปว่า “วชิรมฤค”)

ในหนังสือรามายณเองนั้น ไม่มีข้อความอันใดที่กระแดงให้
ปรากฏว่าแต่งขึ้นเมื่อใดแน่ แต่พวกปราชญ์ยุโรปได้เอาใจใส่สอบสวน
พิจารณาในโบราณคดีและวรรณคดีสันนิษฐานว่าเรื่องราวจะได้ผู้กรร
ประมาณ ๒๔๐๐ ปีเศษล่วงมาแล้ว หรือราวต้นพุทธกาลของเรานี้
เอง แต่ต้องเข้าใจว่าเมื่อรวบรวมขึ้นเป็นรูปนั้น ได้เป็นเรื่องราว
โบราณอยู่แล้วและได้แต่งกันเป็นค่านานาค่อ ๆ กันมาแล้วหลายชั่วคน
ก่อนพุทธกาล ถึงเมื่อได้รจนาเป็นกาพย์ขึ้นแล้วก็ยังคงท่องจำ
ใจและสวดกันค่อ ๆ มา จนอีก ๓๐๐ หรือ ๒๐๐ ปีจึงได้ตั้งเป็นถาย
อักษรอักษร และใช้เป็นคัมภีร์สำคัญในลัทธิโดยศาสตร์สืบมา หนังสือ
ฉบับนี้เป็นหลายนิยาย แต่ที่นับว่าสำคัญมีอยู่ ๒ นิยาย คืออุคคร
นิยาย ๑ ของคณิกาย (คือฉบับเบ็งกอล) ๑ อุคครนิยายเป็นหนังสือ
เก่ากว่า และมีข้อความที่เจือปนน้อยกว่าของคณิกาย

หนังสือรามายณนั้น นักปราชญ์กล่าวว่าไม่ใช่ผู้ปากเดียว คือ
มีผู้แต่งไว้แต่เรื่องพระรามแท้ ๆ ก่อน แล้วจึงมีผู้อื่นแต่งข้อความ
อื่น ๆ แทรกลงไปเป็นแห่ง ๆ

ตามรูปหนังสือที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ แบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ กับมี
เป็นกัณฑ์แถมอยู่ข้างท้ายอีกกัณฑ์ ๑ ข้อความในหนังสือนี้กล่าว
โดยสังเขปตามฉบับอุตรนิกาย ดังต่อไปนี้

ที่ ๑ - พาดกัณฑ์ - แปลว่า "กัณฑ์เด็ก" ("พาด" คือเด็ก
ผู้มีอายุระหว่าง ๑ กับ ๑๖ ปี) เริ่มต้นมีเนื้อถ้อยการมีภรรยา ว่า
พระวาลมีกนิษฐารารนาพระนารทมหาฤๅษีให้แต่งเรื่องรามายณให้ฟัง
ซึ่งมีสรุปความตามที่จะได้เล่าต่อไปโดยพิศดาร คด้าย ๆ พระราช
พงษาวดารย่อยของเรา เมื่อพระนารทเล่าเรื่องรามายณแล้วละก็กลับ
ไปสรวรรคแล้ว จึงกล่าวต่อไปถึงการที่พระวาลมีก็แต่งรามายณ
อธิบายว่าที่เขินที่ไต่ถกนั้นเพราะลงไปฟังนำตามสำโกลัแม่พระคงคา
พระอินพบนกกาเรียนคู่ ๑ ซึ่งมีพรานไต่ยิงตัวผู้ตายลงแล้ว นางนก
ร้องโอดครวญ พระวาลมีก็มีความดังเงงจึงแต่งความดังเงงนั้น
ออกมาเป็นวาจา แล้วจึงนึกว่าถ้อยคำที่ไต่กล่าวออกมานั้นดีก็
เป็นคนดีใหม่แปลกกว่าคนอื่น ๆ ซึ่งอาจจะใช้สำหรับขับร้องได้ และ
โดยเหตุที่คนนั้นไต่บังเกิดขึ้นเพื่อความเศร้าใจ (โศก) จึงให้นามว่า
"โศก" พระภรทวาชผู้เป็นศิษย์พระวาลมีก็นึกเห็นชอบด้วย พอ
พระวาลมีก็กลบขานมาถึงอาศรม พระพรหมผู้เป็นปรพราหมณ์และ
อาทิตย์ (คือครุฑที่ ๑) จึงลงมาตรัสสั่งให้พระวาลมีก็รจนาเรื่อง

รามายณชั้น โดยใช้ฉันทโคธกนั้น แล้วพระวาทมก็เข้ามาถามมา
 ถึงเห็นเรื่องพระรามายณแต่ต้นจนปลาย (เล่าเรื่องย่อซ้ำอีกในชั้น)
 ครั้นเมื่อเสร็จศึกดงกาแล้ว พระวาทมก็จึงได้รจนารามายณแต่ต้น
 จนจบ รวมเป็นฉันทโคธก ๒๔๐๐๐ โคธก [โคธกโคธกนี้ เหมือนฉันท
 อนุชฎ มี ๔ บาท บาทละ ๘ พยางค์ หรือเขียนเป็น ๒ บาท
 บาทละ ๓๖ พยางค์ก็ได้ ส่วนครุฑหูเป็นอย่างนี้ ๐๐๐๐๐๐๐ ๐๐๐๐๐-๐๐
 พยางค์ที่ ๖ ที่ ๘ มักเป็นครุ แต่ถ้าจะใช้เป็นฉันทก็ได้ และถ้าจะเปลี่ยน
 เป็นฉันทต้องเป็นไปด้วยกัน] ฉันทเหล่านี้ จัดเข้าเป็นวรรคได้ ๕๐๐ วรรค
 รวมเป็นกัณฑ์ได้ ๖ กัณฑ์ กับมีกัณฑ์แถมอีกกัณฑ์ ๓ เมื่อ
 พระวาทมก็รจนาลำไว้แล้ว ก็อยู่ว่าจะได้ใครเป็นผู้สวดแสดงให้
 ปรากฏแก่โลก ขณะนั้นพระอินทร์พระกุมารทั้ง ๒ อันมีนามว่าพระกฤษ
 ãและพระดพ แต่งองค์เป็นลูกพรหมขึ้นมาหา พระวาทมก็จึงสอน
 ให้กุมารทั้ง ๒ นั้นท่องพระรามายณจนจำได้ และสวดเข้าทำนองได้
 โดยถูกต้อง เข้าเสียงกับดนตรีได้ดีแล้ว จึงให้กุมารทั้งสองไป
 เทียวสวดในที่ชุมนุมพรหมณ์ทุก ๆ แห่งไป จนเข้าไปถึงกรุงศรี
 อโยธยา จึงได้ไปสวดถวายพระรามทรงฟังเป็นที่สุด

[ตั้งแต่ต้นมาจนถึงตอนนี้ ผู้ชำนาญในวรรณคดีเห็นว่า จะเป็น
 ของใหม่ ซึ่งแต่งเพิ่มเติมขึ้น ส่วนฉบับเดิมน่าจะเริ่มเมื่อจบเรื่อง
 รามกถาด้วยพระรามคนเดียว คือตั้งแต่วรรคที่ ๓ ถึงที่ ๕ เป็นของ
 เดิมใหม่ ของเก่าคงเริ่มที่วรรคซึ่งเป็นที่ ๕ บัณฑิต]

จบเรื่องพระรามายณ เริ่มว่า ยังมีพระมหานครอื่น ๓ ซึ่งเรียกว่
อโยธยา ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสรย ในแคว้นโกศล [ในชั้นข้าพเจ้าขอ
กล่าวไว้หน่อยว่า ในรามเกียรติ์ฉบับไทยเราใช้เรียกนามนครศรีอโยธยา
นี้ว่า “ ทวารวดี ” ซึ่งเกิดจากความเข้าใจผิดว่าเป็นเมืองเดียวกัน
แท้จริงทวารวดีเป็นนครหลวงของท้าวบรมจักรกฤษณ์ และอยู่ใน
แคว้นศุขขรรฆราชฤๅเป็นนครเมืองกับอโยธยา] พระนครนี้บริบูรณ์
ด้วยทรัพย์สมบัติแล่นสดุงการ พระมนูโวรดิศวร ผู้เป็นโอรสพระ
สุริยาทิตย ได้สร้างขึ้นไว้เป็นที่สถิตยแห่งกษัตริย์สุริยวงศ์ มีท้าว
อักษวากุ ผู้เป็นปฐมราชาในสุริยวงศ์ เป็นอาทิ พระนครนี้กว้าง ๓๐
โยชน์ ยาว ๓๒ โยชน์ เป็นที่สถิตยแห่งท้าวทศรถและกษัตริย์มหารถ
นับด้วยพัน (มหารถคือนักรบที่ดำมารถต่อสู้ศัตรูได้หมื่นคน) ท้าว
ทศรถเองเป็นกษัตริย์อภินิหาร (สู้มารถได้หมื่น ๓) มีอำมาตย์มนตรี
ผู้ปรีชาฉลาดรอบรู้ในสรรพกิจน้อยใหญ่ ยังมีมหาฤๅษเฒ่าชนทั้ง ๔
ตระกูล [ในรามเกียรติ์เราว่า “ ชนสี่ท่วป ” ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด
โดยแท้]

แต่มีข้อบกพร่องสำคัญอื่น ๓ คือท้าวทศรถหามีโอรสเพื่อสืบ
สันตติวงศ์ไม่ ท้าวทศรถคิดจะใคร่ทำพิธีขอศวเมธ (บุชายญัตด้วยม้า)
เพื่อขอลูก จึงตรัสให้เชิญพระวชิษฐ์มุนี (ผู้เป็นปุโรหิต) พระ
วามเทพมุนี (ผู้ช่วยปุโรหิต) กับพระสุยัญมุนี พระชวลิตมุนี พระ
กาศยปมุนี และฤๅษีพรหมณอื่น ๆ มาทรงหาฤๅเห็นชอบพร้อมกัน
แล้ว จึงให้เตรียมการพิธีขอศวเมธที่ริมฝั่งเหนือแห่งแม่น้ำสรย

ขอให้ผู้อ่านสังเกตว่า เรื่องรามายณมิได้เริ่มด้วยทิวณย์ม้วน
แผ่นดิน และมีได้แสดงด้วยพงษ์ อตฺรพงษ์ และวานรพงษ์ในต้น
เรื่องนเดย จนจบเรื่องตงพชรอดก ซึ่งเราเรียกว่ากวนเซาทพยณ
ทีเดียว ส่วนเรื่องทิวณย์ม้วนแผ่นดินนั้น เป็นปาง ๓ ต่างหากของ
พระนารายณ์ ไม่เกี่ยวแก่พระราม ส่วนข้อความแต่งกำหนดต่าง ๆ
นั้น โดยมากอยู่ในอุตตรกถิตซึ่งเป็นกถิตเก่า และที่ชอกแซก
อยู่ในกถิตที่ ๓ นั้นเองก็มี ของเดิมมักเป็นเรื่องที่ผู้เล่าให้ใคร ๆ ฟัง
แต่รวมเกียรติของเราขึ้นมาแต่งเป็นบทละคร จึงต้องเอามาดัดฉบับไว้ใน
ของตน เพื่อให้ดัดฉบับตรงตามสมัยแห่งเรื่องราวที่ได้เป็นไป ข้าพเจ้า
ต้องแซกคำแซกด้วยขยายเช่นนั้น เพื่อจะบอกกล่าวให้ผู้อ่านรู้ตัวได้ว่า
ถ้าแม่พบข้อความอื่น ๆ อันใดซึ่งอยู่ไม่ตรงที่กับในหนังสือรามเกียรติ์
ฉบับไทยเราแล้ว อย่าฉงนและอย่าได้ฉงนปลาดใจเลย เพราะหนังสือ
รามายณดังตฤณนั้น เรามีได้แต่งไว้สำหรับเล่นละครเลย เราแต่ง
ไว้ให้ลัด ค่ายมหาชาติของเรา เมื่อไทยเราเอามาแต่ง ตั้งใจ
แต่งเป็นบทละคร จึงต้องจัดดัดฉบับความเสียใหม่ให้เหมาะแก่การเล่น
ละคร คือในการเล่นละครจะให้ใครมานั่งเล่าเรื่องอะไรอยู่นาน ๆ คนดู
ก็จะเบื่อ เมื่อมีเรื่องราวอะไรก็ทำให้ดูไปดีกว่า เมื่อจะบอกว่าเช่นนั้น
แล้ว ก็ต้องจัดดัดฉบับเอาเข้าให้ถูกสมัยอยู่เอง เช่นต่างว่าจะเล่น
เรื่องพระรามยกศร เมื่อถึงตอนจะยกศร จึงค่อยย้อนกลับไปเล่น
เรื่องกำหนดของศรนั้นจนจนกระทั่งทำให้คนดูงงงง เพราะฉนั้น ถ้า

หากว่าจะเดินเรื่องกำหนดของศรี ก็ต้องเดินเสียก่อน แล้วจึงจับ
บทถึงพระรามไปยกศรนั้นต่อไป ตั้งคนดูจึงจะไม่งง]

ฝ่ายผู้มันตรเสนีนายสารถี (ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราเขียนว่า
“ผู้มันตัน”) ได้ทราบข่าวทรงพระปารวจะทำพิธีขอศบเมฆ จึงทูลท้าว
ทศรถถึงเรื่องพระฤชยะดังค (หรือเรียกตามภาษามคธว่า “อิส
สังค”) บุตรพระพิภณทัมมุนี หาดานพระกัศยปมุนี พระฤชยะดังค
นี้กำหนดในป่า และเติบโตใหญ่ขึ้นในป่า ไม่เคยพบมนุษย์เลย พระมุนี
องค์นั้นเข้านานบำเพ็ญตบะเป็นนิตย์ จนในแคว้นของคราษฏรนั้นแห่ง
แฉ่ง ท้าวโกลมาทผู้ครองของคราษฏร (ซึ่งของเราเรียกว่า “ท้าว
โรมพัต” เหตุจริง ๆ) จึงเสด็จออกไปยังป่าที่หาได้รยแห่งพระ
ฤชยะดังคให้จัดแต่งพลับพลาอันวิจิตร เป็นที่สถิตย์แห่งนางศานตา
ผู้เป็นราชธิดา (ซึ่งของเราเรียกว่านางอรุณจดี) แล้วจัดให้นางนคร
ไธภณไปเฝ้าพระฤชมายังพลับพลา ท้าวโกลมาทก็ต้อนรับโดยเคารพ
และยกนางศานตาให้เป็นชายา แล้วเชิญเข้าไปในวัง ฝนที่แฉ่งก็ตก
มาก ส้มความปรารถนาแห่งท้าวโกลมาท [เรื่องนี้ในรามเกียรติ์
ของเราก็มั แต่เราเรียกฤษัหนาเนอนนั้นว่า “กระดัยโกฏี” ส่วนพระ
อิสสังคเราเกณฑ์ให้เป็นพ่อ ที่แท้ฤชยะดังค หรืออิสสังคกันเอง
คือท่านมุนีหนาเนอนเอง] ครั้นเมื่อเล่าเรื่องจบแล้ว ผู้มันตรจึงทูล
ต่อไปถึงคำทำนายของพระสันตกุมารพรหมบุตรซึ่งกล่าวไว้ว่า เมื่อ
ใดที่ท้าวทศรถปรารถนาจะทำพิธีขอศบเมฆเพื่อขอศบ จะเชิญพระฤชยะ
ดังคไปช่วยทำพิธีก็จะส้มปรารถนา ท้าวทศรถได้ทรงฟังดังนั้นก็ตั้งพระ

ไทย จึงเสด็จไปหาท้าวโตนบาท ขออนุญาตให้พระฤๅษะเสด็จไปช่วย
ทำพิธีขอลูก ท้าวโตนบาทก็ยินดีอนุญาตตามพระดำหมายปรารถนา ท้าว
ทศรถจึงเชิญพระฤๅษะเสด็จกลับนางคานดาไปยังกรุงศรีอยุธยา

ตอนไปถึงกล่าวถึงการพิธีขอศิวเมธของท้าวทศรถ ซึ่งมีกษัตริย์
นครใกล้เคียงมาช่วยเป็นอันมาก มีอาทิคือท้าวชนกสุริยวงศ์ผู้ครอง
นครมิลินดา แคว้นวิเทห์ ๑ พระเจ้านครพาราณสี แคว้นกาดี ๑ ท้าว
อศิวตี ผู้ครองเกลยชนบท ๑ ท้าวโตนบาทผู้ครององคราษฎร์ ๑ พระ
เจ้ามคธราชฐี ๑ ทั้งพญาผู้ครองชนบทในบุรพเทศ สีนุเทศ ได้
วิเวกเทศ สุราชฐี และทักขินเทศ พระวชิษฐ์และพระฤๅษะเสด็จ
ช่วยกันดูแลการพิธี ปลดปล่อยม้าอุปการไปในที่ต่าง ๆ จนบรรจบครบ
รอบปี ๑ ม้ากลับมามีตัวแข็งแรงสมบูรณ์ และมีพลักรรณใหญ่ ในที่สุด
พระฤๅษะเสด็จจึงตั้งพิธีพลักรรณอัญเชิญบรรดาเทวดา คนธรรพ
ดิถีชาวสวรรค์มาซึ่งที่สโมสรประชุม และพระฤๅษะเสด็จประกาศขอ
ลูกให้ท้าวทศรถ บรรดาเทวดาและดิถีชาวสวรรค์จึงพร้อมกันทูลพระ
พรหมว่า ถึงสมัยกาลอันควรแล้วที่จะทรงสังหารทศกรรฐ ผู้มีความ
กำเริบเหี้ยมโหดจนผู้ซึ่งพราหมณ์มากนัก พระพรหมตรัสตอบว่า พระ
องค์ได้ประทานพรแก่ทศกรรฐว่า ไม่ให้ตายด้วยมือคนธรรพ หรือ
ยักษ์ หรือรากษส แต่ทศกรรฐดูถูกมนุษย์จึงมิได้ขอไว้ให้รอดจากมือ
มนุษย์ ขณะนั้นพระอินพรหมนารายณ์ได้ดำมายังที่ชุมนุม พระพรหมจึง
อัญเชิญให้อวดดาเป็นมนุษย์เพื่อสังหารทศกรรฐ ขอให้ทรงกำหนดเป็น
โอรสท้าวทศรถ พระนารายณ์ก็ทรงยอมรับคำเชิญ จึงมีมนุษย์ตน ๑

มีสีกายดำรูปร่างดำถัน แต่งดีแต่งหน้าแดง ตัวเต็มไปด้วยขนคล้าย
ราชสีห์ มีเคราและผมอันงามแต่งเครื่องทักขิยาภรณ์พร้อม ถือ
โกทของฝางเงินบรรจุกุญชรปายาส ผุดขึ้นมาจากกองไฟกลางมณฑลพิช
แต่คงตนว่าเป็นทนต์พระประชาบดี นำปายาสสำคัญมาเพื่อให้พระมเหสี
เสวย คงจะได้โอรสธัมปรากฏา ท้าวทศกรับโกลปายาสจนจบเหนือ
พระเคียว เทวทูตก็อันตรธานไป ท้าวทศกรจึงเสด็จเข้าสู่วังใน แบ่ง
ปายาสเป็น ๕ ส่วน ประทานให้นางเกาศัตยา กับนางไคเกย์องค์
ละส่วน แต่นางสุมิตราได้ ๒ ส่วน ต่างก็ทรงครรภ์ธัมปรากฏา

[ในตอนนีในรามเกียรติ์ของเราเรื่องเล่าว่า นางกนกนาคร
มาโอบเอापายาสไปได้กึ่งก้อน ไปให้นางมณฑิลา จึงเกิดนาง
สีดา แต่ในฉบับสังสกฤตไม่มีเลย การทมิเรื่องเพิ่มเช่นนี้ จะได้
มาจากแห่งใดข้าพเจ้ายังไม่มีความคิดชอบด้วย แต่บางทีจะได้จาก
พวกหนังสือปราณฉบับใดฉบับ ๑ ก็เป็นไปได้]

ฝ่ายทวยเทพทราบว่พระนารายณ์จะเสด็จอวตาร ลงไปมนุษย์โลก
ก็ยินดีทักกัน นึกกันแบ่งภาคของตน ๆ ไปให้กำหนดเป็นบริวาร พระ
พรหมมาตรัสว่าพระองค์เองได้สร้างชมพูพานผู้เป็นราชาแห่งหิมะแล้ว คือ
ไฉท้าว ชมพูพานก็ออกมาจากพระโอษฐ์ [ตามเรื่องรามเกียรติ์
ของเราว่า พระอิศวรสร้างชมพูพานจากพระเมโท แต่แท้จริงผู้
มีกำหนดเช่นนี้คือท้าวฤทธราช ซึ่งเป็นพ่อเลี้ยงพาดและคู่ควร ดังมี
ข้อความปรากฏอยู่ในอุคตรกัณฑ์ พระเป็นเจ้าผู้สร้างทงชมพูพาน
และท้าวฤทธราชคือพระพรหม ซึ่งข้างเราน่าจะมาเข้าใจผิดไปว่า

พระอิศวร เพราะพระพรหมานันมีนามเรียกว่า “ปรเมษฐ์” อันมี
 ดำเนียงคล้าย “ปรเมศวร” ซึ่งเป็นนามเรียกพระอิศวร] พระพรหมา
 ตรัสให้เทวดาอื่น ๆ แบ่งภาคสร้างงานเป็นบริวารพระรามาดาวบ้าง
 เทวดาก็กทำตามพระบัญชา คือพระอินทร์สร้างพาดิ พระอาทิตย์
 สร้างสุริยเทพ พระพายสร้างพญามาน (ตามตัวนี้ตรงกัน) พระ
 วิศณุกรรมสร้างนาค (ซึ่งเราเรียก “นิลพัท” และว่าเป็นลูกพระกาฬ)
 พระเพลิงสร้างนาค (ซึ่งเราเรียก “นิลนที”) นอกนั้นก็มักกล่าวแต่ว่า
 พระพญหิรันดร์สร้างคาวระ (ของเรากล่าวว่าสร้าง “มาดุนทเกสร”) ท้าวอุเว
 (หรือพระไพศณณ์) สร้างคันธมาทน์ (ซึ่งข้าพเจ้ายังจับไม่ได้ว่าเราเรียก
 อะไร) พระพิรุณสร้างสุเชน (ซึ่งตามสำเนียงน่าจะเพี้ยน “สุเรน”
 แต่ของเรากล่าวว่าสุเรนพระพญหิรันดร์) พระพรหมสร้างสร้างพระ พระอิศวร
 เทวดาแปดสร้างเมฆเทวกับทวิวิธ (ตามตัวหลังนี้ ยังเทียบไม่ถูก)

“ครั้นถึงวัน ๕๑ ปุณर्वสุกษ์ ๑๒ พระอาทิตย์สถิตย์ราชันเมษ
 พระจันทร์อยู่มังกร พระเสาร์อยู่คต พระพญหิรันดร์อยู่กรกฎ พระ
 ศุกรอยู่มีน และเมื่อพระพญหิรันดร์ขึ้นสู่ราชันกรกฎพร้อมกับพระจันทร์
 นางเกาศัลยาประสูตพระราม นางไกเกษประสูตพระภคินียาม
 บุษยานักษัตร พระอาทิตย์อยู่ราชันมีน นางสุมิตราประสูตพระ
 ดักษณกับพระศัตรุมน เมื่อพระอาทิตย์อยู่ราชันกรกฎ อังเดชา
 นักษัตร

[นามพระกุมารทั้ง ๔ นี้ ของเราเขียนถูกแต่พระรามองค์เดียว
 นอกนั้นก็ผิดเกิดอันหมด คือพระภคินีชื่อว่า “พรต” พระลักษมณ์

เขียนว่า “ลักษณะ” พระศัตรุชนเขียนว่า “ฉัตรุค” ที่เขียนคลาดเคลื่อนไปเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะขอเดาว่า พระภคชนคงได้อินพราหมณ์เขาเรียกว่า “ภรต” ก็เขียนว่า “ภรต” ดังนั้นถูกแล้ว แต่ภายหลังคงมาอ่านกันผิดเป็น “ภรต” อย่าง “ครุฑ” อ่านเป็น “ครุฑ” ไปฉนั้น ครั้นเมื่ออ่านผิดเป็น “ภรต” ไปแล้วเช่นนั้น นักเลงหนังสือชั้นหลังเห็นว่า “ภรต” แปลไม่ออก จึงแก้เป็น “พรต” ให้แปลออก พระลักษณะนั้นคลาดเคลื่อนไปนิดเดียวแต่ตกตัว “ม” ไม่รู้จะนำติดึ้นปานใด ส่วนพระศัตรุชนก็กลายเป็น ฉัตรุคไปฉนั้น ในชั้นแรกคงผิดเพียงเขียน “ฆ” เป็น “ค” ไป ภายหลัง “น” การันต์เสียแล้วไม่อ่านก็ตกหายไป คงเหลือแต่ “ฉัตรุค” ต่อมาผู้คัดพิพจน์เขียน “ค” เป็น “ค” ไปอีกชั้น ๑ จึงเถอะเถอะมาก ชื่อนี้ในรามเกียรติ์เขียนคลาดเคลื่อนไปเพราะไทยเราอ่านตัวอักษรจำเนียงโกดๆ กันฉนั้นมาก แล้วเหลวที่ผู้คัดอีกชั้น ๑ ซึ่งไม่เข้าใจคำแปลเสียแล้ว เขียนพุงไปตามใจหรือตามที่ตัวได้อินผิด ข้าพเจ้าอธิบายไว้ยัตยาในท้นพอให้เห็นตัวอย่าง แะไหนๆ ได้อธิบายแล้วขออนุญาตอธิบายเลยไปอีกถึงนามพญาฤษัชน ๑ ซึ่งเป็นตัวสำคัญคือที่เราเรียกว่า “พิเภก” แท้จริงของเขาชื่อนี้ “พิเภชน” แต่เรามาการันต์ “ณ” เสียแล้ว คงออกจำเนียงแต่ว่า “พิเภก” ดังนั้นก่อน ส่วนที่เลยกลายเป็น “พิเภก” ไปฉนั้น ก็ถึงแก่ที่เรียกข้างเผือกว่า “พระตะเหวก” นั้นเอง]

อยู่มาเมื่อพระรามมีพระชนม์ได้ ๑๖ ปี พระวิศวามิตรนั้น
(ซึ่งเรียกในรามเกียรติ์ของเราว่า “สวามิตร”) ได้เข้าไปเฝ้า
ท้าวทศรถ ร้องทุกข์ว่าไม่เป็นอันบำเพ็ญพรต เพราะมีพวก
รাকษสมารังแก มีมารัจ (ซึ่งเราเรียกว่า “มารัด”) และสุพาหุ
(ซึ่งเราเรียกว่า “สวาท”) เป็นผู้นำมา ขอพระรามไปช่วยปราบ
อสูรด้วย ท้าวทศรถไม่เต็มใจให้พระรามไป แต่เสียอ้อนวอนมิได้
จึงต้องยอมให้พระรามกับพระลักษมณ์ไปกับพระวิศวามิตร

พอออกไปถึงป่า พระวิศวามิตรชี้ให้พระรามดูเมืองร้าง
๒ แห่ง อธิบายว่าเดิมก็เป็นที่มั่งคั่ง แต่นางยักษ์ชื่อตารกา
(คือนางกากนาสูรของเรา) ได้กินชาวเมืองเสียหมด แล้วจึง
เล่าเรื่องทางตารกาประพฤติกว้าง ๆ ให้พระรามฟัง ใจความว่า
นางเป็นลูกยักษ์ชื่อ สุกฤต เป็นมเหสีพญายักษ์ชื่อ สุนทาสูร มีลูก
ชื่อ มารัจ กับ สุพาหุ เมื่อทำวสุนทาสูรตายแล้ว นางตารกากับมารัจ
ไปรบกวนพระอคัตตมุนี พระมุนีสาบนางให้เป็นกาเพราะชอบกินเนื้อ
คน และสาบมารัจให้เป็นรাকษส (ซึ่งเป็นอสูรชั้นเดวดว้ายักษ์)
ในที่สุดพระวิศวามิตรจึงยุพระรามให้สังหารนางตารกา พระรามก็ไป
สังหารตายในถ้ำป่า พระวิศวามิตรมีความยินดีจึงให้อาวุธสำคัญ
ต่าง ๆ เป็นบำเหน็จ และสอนมนตร์ต่าง ๆ สำหรับใช้ในงานสงคราม

ครั้นใกล้จะถึงอาศรม พระรามจึงถามว่า ที่นั่นเดิมใครอยู่
พระวิศวามิตรว่า เดิมเป็นที่สถิตย์แห่งพระนารายณ์นามาวตารผู้ชำระ
ท้าวพญาดุชชิตอย่างสาบสูญ จึงเป็นที่ควรสถิตย์พระนารายณ์นามาวตาร

เมื่อไปอยู่ได้ไม่ช้า มารัจากับผู้พาหุก็ยกทัพไปเพื่อแก้แค้นแทน
 มารดา พระรามแสดงศรमानะวาศตร์ไปต้องมารัจกระเด็นไปร้อย
 โยชน์ ตกกลงมหาสมุทรลงไป แล้วแสดงศรอาคเนยาศตร์
 (อัคนีวาศ ?) ไปฆ่าผู้พาหุ และแสดงศรพายะพาศตร์ (ประดัยวาศ ?)
 ไปสังหารไพร่พลรাকษส

ต่อมาเมื่อข่าวว่า ท้าวชนกผู้ครองนครมิลิตาจะมั่งงานใหญ่ พระ
 วิศวามิตรจึงชวนให้พระรามและพระลักษมณ์ไปเพื่อดูรัตนชนู ซึ่งทวย
 เทพได้ให้แต่ท้าวเทวราต (ผู้ครองมิลิตาในอดีตกาลก่อนท้าวชนก)
 ชนุนี้ไม่มีใครก่งได้ พระรามเต็มใจจะไปด้วยแล้ว พระวิศวามิตร
 ก็พาพระรามและพระลักษมณ์ออกเดินทางจากอาศรมไป

ในระหว่างที่เดินทางไปนั้น เมื่อถึงตำบลสำคัญ พระรามก็
 ถามพระวิศวามิตร และพระลักษมณ์ว่าเรื่องให้ฟัง เรื่องที่แสดงโดย
 มากเป็นเรื่องเนื่องด้วยสกุลวงศ์ของคนสำคัญต่าง ๆ ซึ่งแท้จริงไม่
 เกี่ยวแก่การดำเนินเรื่องรามายณ เพราะฉะนั้นในตอนนี้จะกล่าวถึงเพียง
 หัวข้อก็เป็นการเพียงพอแล้ว

[ก] กุศิกวงศ์ (เล่าเมื่อถึงฝั่งน้ำโสน)

๑. กำหนดพระกฤษณะพรหมบุตร
๒. พระกฤษณะมเหษชอนางไวทรรักษ์ มีโอรสชื่อกุมคามพะ ๑
 กุศุนาภ ๑ อสุรตรวิ ๑ วสุ ๑
๓. พระกฤษณะมเหษชอนางไวทรรักษ์ พระกฤษณะมเหษชอนางไวทรรักษ์
 แคว้นมโหทัย (ซึ่งภายหลังได้นามว่า "กานยคุปส์") พระอสุรตรวิ

สร้างนครธรรมารัณย์ พระวสุสร้างนครคีรีพรข หรืออีกนัย ๓ เรียก
ว่า วสุมดี (ในมคธราชวุธ)

๔. เค้าเรื่องชิตาทั้งร้อยแห่งพระกุกุณาก ซึ่งพระพายพบแต่เป็น
ที่พอใจจะชักชวนเสด็จเมถุน นางไม่ยอม พระพายด่าให้กตายเป็น
นางค่อม (“กัณยาอุพชา”) นครหลวงของพระกุกุณากจึงเลยได้นามว่า
“กานยอุพช” (อังกฤษเรียกว่า “Kanauj”) นางทั้งร้อยนั้น
ในที่สุดพระบิดายกให้ท้าวพรหมทัตราชานุครองนครกามปัดย์ ท้าว
พรหมทัตเป็นมานัสบุตร (เกิดแต่เมโน) แห่งพระจุติพรหมฤๅษี จึง
เป็นผู้มีคุณธรรมมาก พอรับนางทั้งร้อยไปแล้ว แะต้องคักนาง
นั้น ๆ ก็กลับมีรูปโฉมดั่งเก่า

๕. กำเนิดพระคาคี ถูกพระกุกุณากราชฤๅษี

๖. กำเนิดพระวิศวามิตร ถูกพระคาคี แะนางลัคยวดี ชิตา
พระคาคี ซึ่งได้พระฤๅษีเป็นภักดา เมื่อภักดาถึงมรณภาพนางตามไป
สววรรคกตายเป็นแม่น้า

[๒]. เรื่องพระคงคามหานที่แะพระอุมา (เค้าเมื่อถึงฝั่งพระ
คงคา)

๑. กำเนิดแม่พระคงคา คือเป็นชิตาพระหิมพานกับนางเมนา
แะพระอุมาก็เป็นชิตาพระหิมพานแะนางเมนาเหมือนกัน

๒. ทวยเทพขอพระคงคา เพื่อบำรุงโลก ฝ่ายพระอุมา
นั้น พระหิมพานยกให้เป็นแม่พระฤๅษี

PL

4203

จ 6 น 21

2484 ๓๕

๓. กำหนดพระชนกฤๅษณ์ อิกนัย ๓ เรียกว่า พระกรรตติเกยะ (เพราะนางกฤๅษณาทั้ง ๒ เป็นแม่นม) ซึ่งเป็นเทพเสนาบดีปราบท้าว ตรีปุระ (ที่เราเรียก "ตรีบุรุษ")

[ค] เรื่องท้าวจักรวราชและกำหนดพระธำม (เล่าต่อจาก เรื่องก่อนหน้า)

๑. ท้าวจักรวราชเป็นกษัตริย์ดุริยวงศ์ ครองนครศรีธโยธยา (ก่อนพระรามขึ้นไปหลายชั่วคน) มีมเหสีชื่อเกศินี นางชาววิทรภ นาง ๑ อิกนาง ๑ ชื่อนางดุมดี ถูกพระอิศวรเหิม และเกศินีพญาคฤๅษ แต่ไม่มีโอรส ท้าวจักรจึงไปบำเพ็ญตะบะอยู่ในสำนักพระภฤๅษณ์นี้ ประชาบดี พระภฤๅษณ์มีความเมตตาจึงให้พรว่า ให้มเหสีองค์ ๑ มีโอรสองค์เดียว แต่กุมารนั้นให้เป็นผู้ดำรงวงศ์กุด ส่วนอิกองค์ ๑ นั้นจะให้มโอรสหกหมื่น แล้วแต่นางใดจะเลือกอย่างไร นางเกศินี เลือกมีโอรสองค์เดียว แต่ให้เป็นผู้ใดดำรงวงศ์กุด นางดุมดีขอ มีโอรสหกหมื่นองค์

๒. กำหนดโอรสแสนคนท้าวจักร คือนางเกศินีมีโอรสองค์ ๑ ชื่อธัมมัญชะ นางดุมดีทรงครรภ์จนครบกำหนดแล้วประสูติเป็น นาคา ซึ่งเก็บไว้ในหอยหนึ่งจึงแตกออก และมีกุมารออกจากนั้นหกหมื่น ซึ่งต้องได้ผอบเข้าน้ำนั้นเหนียวจันใด ฝ่ายพระธัมมัญชะนั้น ประพฤติ เกะกะ พระบิดาต้องเนรเทศจากพระนคร แต่ก่อนที่จะถูกเนรเทศ นั้น พระธัมมัญชะได้มีโอรสองค์ ๑ แล้ว ชื่อพระอังคฺมาน ซึ่งตั้ง อยู่ในศีลในธรรม พระโอรสจึงตั้งเป็นเยาวราช

๓. พริศศิวเมธของท้าวด้กร - ท้าวด้กรคงพริศศิวเมธทหว่าง
 เขามิพานและเขาวินชัย พระอินทร์จำแดงเป็นวากษธมาถักมัดำคัญ
 ไป ท้าวด้กรจึงใช้ให้โอรสหกหมื่นไปเที่ยวค้นหาม้าคืนมาให้จงได้ กุมาร
 หกหมื่นก็เที่ยวหาม้า ชูดฟันแผ่นดินไปกว่าหกหมื่นโยชน์ และ
 ดึงลงไปทุกที่ เทวดาและสัตว์ทั้งหลายพากันกลัว ไปทูลฟ้องพระ
 พรหมา พระพรหมตรัสให้ไปเฝ้าพระนารายณ์ที่ลวอนให้ช่วย ฝ่าย
 กุมารหกหมื่นค้นหาม้าไม่พบ กลับไปทูลพระบิดา ๆ ก็สั่งให้ไปหาให้
 จงได้ กุมารหกหมื่นก็ชูดินไปอีก ในที่สุดจึงไปพบพระนารายณ์
 ซึ่งอวดารเป็นพระกบิล กับแต่เห็นม้าอยู่ใกล้ ๆ กุมารหกหมื่น
 ก็ถือเครื่องม้อตรงเข้าไปจะประหาร แต่พระกบิลแผดงอิทธิฤทธิ์เป็น
 ไฟไหม้กุมารตายหมดทั้งหกหมื่น ท้าวด้กรเห็นโอรสหายไบนาน จึง
 ใช้ให้พระอภัยมณีไปตามหา จนพบอภัยมณีของอาภองอยู่ จะ
 หานารตักไม่ม้ จึงเที่ยวไป จนพบพญาครุฑ พญาครุฑปดอบพระ
 อภัยมณีและอธิบายว่าอาทงหกหมื่นนั้น ได้ตายด้วยฤทธิ์พระกบิล จะ
 รอดด้วยน้ำสามัญไม่ควร ควรใช้น้ำพระคงคา จึงจะล้างบาปหมดได้ไป
 สู่สวรรค์ พระอภัยมณีจึงนำม้ากลับไปได้ถวายท้าวด้กรและทูลความ
 ตามที่พญาสุบรรณได้กล่าวมา แต่ท้าวด้กรไม่เห็นทางที่จะให้น้ำ
 พระคงคาถึงอภัยมณีแห่งโอรสทั้งหกหมื่นนั้นได้ (ในเวลานั้นพระคงคา
 มีอยู่แต่ในสวรรค์ยังมีได้ลงมาสู่โลกมนุษย์)

๔. การเชิญพระคงคาตมาจากสวรรค์ - เมื่อท้าวด้กรถ่วง
 ดับไปแล้ว ท้าวอภัยมณีขึ้นทรงราชย์ จนพระกบิลผู้เป็นโอรส

เจริญวัยพอควรแล้ว ท้าวอภัยสูมานจึงเฝ้าราชสมบัติให้ท้าวทนต์ปกครอง
ต่อไป ท้าวอภัยสูมานออกทรงผนวชบำเพ็ญตะบะเพื่อเชิญพระคงคาง
มาจากสวรรค์ แต่ก็ไม่สำเร็จจนสิ้นพระชนม์ ท้าวทนต์จึงเฝ้า
ราชสมบัติให้ท้าวภักตร์ฤๅณโอรสอีกต่อ ๓ แล้วไปทรงผนวชบำเพ็ญ
เชิญต่อไปจนสิ้นพระชนม์ ท้าวภักตร์ฤๅณไม่มีโอรส จึงมอบพระนคร
ให้อำมาตย์มนตรีรักษาไว้ แล้วไปบำเพ็ญเชิญพระคงคาคือไป จน
พระพรหมาทรงพระเมตตาจึงเสด็จลงมาตรัสว่า จะขอพรอย่างไรจะ
ประทานให้ทุกอย่าง ท้าวภักตร์ฤๅณจึงทูลขอให้พระคงคางมาดั่ง
องค์พระตำรากรมารทั้งหกหมื่น และขอโอรสด้วย พระพรหมาก็
โปรดประทานพรตามปรารถนา แต่ตรัสเตือนว่า ต้องทูลถวายพระ
อิสริยยศรับพระคงคาได้เมื่อจะลงมาจากสวรรค์ เพราะถ้ามิเช่นนั้น
โลกจะพิณาศด่มจมหมด

๖. พระคงคางมายังมนุษย์โลก - เมื่อพระพรหมมาตรัสเช่นนั้น
แล้วท้าวภักตร์ฤๅณก็บำเพ็ญตะบะต่อไปอีก จนพระอิสริยยศโปรด จึงรับ
ว่าจะช่วยรับพระคงคาไว้ ครั้นถึงเวลาที่แม่พระคงคางจากสวรรค์
พระอิสริยยศก็รับได้ด้วยพระเกศา (จึงทรงนามว่า "คงคาธร") พระ
คงคาเข้าไปโหลงนอนอยู่ในระหว่างพระเกศา จนท้าวภักตร์ฤๅณไปทูลขอให้
ปลด้อย พระอิสริยยศจึงปลด้อยพระคงคาให้โหลไปทางสระวินทุ พระ
คงคาแยกออกเป็น ๘ สายา โหลไปทางบูรพทิศ ๓ สายา กับแม่น้ำ
สุกษุ ๓ แม่น้ำสัตา ๓ กับพระสินธุ ๓ รวม ๓ โหลไปทางปรักจิม
ทิศ ส่วนสายกตาง (คือที่เรียกว่าลำพระคงคามหานั่น) โหลตาม

รอยรถที่นั่งท้าวภักตร์ไป เมื่อผ่านไปแห่งใดฤษัษัพรหมณ์แต่ละประ
 ชาชนก็พากันยินดี ได้อาบน้ำพระคงคาแล้ว ก็ชำระบาปได้สิ้น ทั้ง
 เทวดาซึ่งได้มาปด้อยจุติลงมาอยู่ในมนุษย์โลกนี้ เมื่อได้อาบน้ำพระคงคา
 แล้วก็ได้กลับคืนสู่สวรรค์ ท้าวภักตร์ก็นำพระคงคาไหลไปจนผ่านที่
 มณฑลพิชของพระชนนุตาบด ท่วมมณฑลพิชนั้น พระดาบสชดใจจึง
 อ้าปากกลืนพระคงคาเข้าไปไว้ จนเทวดาต้องช่วยกันอ้อนวอน พระ
 ดาบสจึงยอมให้ไหลออกมาทางหู แต่นั้นมาพระคงคาจึงได้นามว่าชนหวั
 ค์คือสมมติว่าเป็นบุตรพระชนนุ แล้วพระคงคาก็ไหลตามรถท้าวภักตร์
 ต่อไป จนไปถึงที่ซึ่งอังคารพระตำครกumarกองอยู่ พอน้ำพระคงคาถึง
 อังคารนั้นแล้ว บรรดาพระตำครกumarทั้งหลายก็ได้อาบน้ำพระคงคา
 ต่อเนื่องมาพระคงคาจึงได้นามว่าภักตร์ (“เกิดแต่ภักตร์”) เพราะท้าว
 ภักตร์เป็นผู้เชิญลงมา และหลุมใหญ่ซึ่งโอรสท้าวสักรชุนนั้น เมื่อ
 น้ำพระคงคาได้ไหลลงไปเต็มแล้ว ก็ได้นามว่าสักร (“เกิดแต่สักร”)
 แต่นั้นมา

[เรื่องท้าวสักรและกำเนิดแห่งสักรนั้น ที่ข้าพเจ้าเล่าด้วยยาว
 หน่อย เพราะเห็นเป็นเรื่องที่เนื่องด้วยอักษวากุวงศ์ คือวงศ์พระราม
 และเมื่อถึงตอนจบของนิพนธ์นี้ก็กล่าวไว้ว่า พระสักรควรจะช่วยให้
 พระรามเสด็จถึงลังกาได้โดยสะดวก เพราะบรรพบุรุษของพระรามได้มี
 บุญคุณแก่พระสักร เหมือนเป็นผู้ให้กำเนิดตนนั้น ส่วนในรามเกียรติ์
 ฉบับไทยไม่มีเรื่องนี่ยะ น่าจะเป็นเพราะไม่เห็นเกี่ยวกับเรื่องของ
 พระรามโดยตรง ทั้งไม่มีท่าทางจะเด่นชัดได้ด้วย จึงงดเสียไม่ลงไว้]

[ข] เรื่องกวนหน้าอมฤต (เล่าเมื่อไปถึงเมืองวิสาข)

๑. เทวดาและอสูรอยากจะได้รอยอุ้ง พ้นจากความตาย จึงชวนกันกวนเกษียรสมุทรทำน้ำอมฤต เขาเขามนทรีเป็นไม้กวน เขาพญาวาสูกีร์เป็นเชือก พญาวาสูกีร์พันพิษเป็นไฟพากันได้ความเดือดร้อน พระนารายณ์เชิญให้พระอิศวรเสวยพิษเพื่อดับความเดือดร้อน พระอิศวรก็เสวยพิษเข้าไป (พระศอจึงเป็นต้นนิลเพราะพิษไหม้)

๒. เทวดาและอสูรชักเขามนทรีที่หมุนกวนไปอีก จนเขาตกลงไปได้ไกล พระนารายณ์จึงขอตารเป็นเต้าไปรองรับเขามนทรีก็ได้ มีให้ดูแต่ไปได้อีก การกวนจึงกระทำต่อไปได้สดวก (นารายณ์ปางนี้ คือปางที่ ๒ ใน ๓๐ ปาง เรียกตามสังสฤตว่า "กัณวตาร" แต่ชาวไทยเราเรียก "กัณปาวตาร")

๓. มีสิ่งซึ่งได้มาจากเกษียรสมุทรนี้ ดังต่อไปนี้

(๑) ชันฉัตริ์ ประถมแพทย์ ผู้ชำนาญในอายุรเวท (วิชารักษารโรค)

(๒) อัม্বরหฤตโกฏี ซึ่งเทวดาและอสูรไม่รับทั้งสองฝ่าย จึงกลายเป็นของกลาง เป็นนางที่ไม่มีสามี แต่เป็นผู้บำเรอทั่วไป

(๓) นางวารุณี หรืออีกนัย ๓ เรียกว่านางสุรา (คือเหล้า)

(๔) อุกไศรพ ม้าแก้ว ซึ่งเป็นพาหนะพระอินทร

(๕) แก้วเกษฏก

(๖) อมฤต

๔. เทวดากับอสูรทำสงครามกัน ซึ่งน้ำอมฤต (นี้เป็นเทวดาสร้างครั้งแรก) พระนารายณ์ฉวยน้ำอมฤตไปดื่มพ้นจากฝั่ง

เกษียรสมุทรแล้ว พวกอสูรมิได้มีโอกาสกินน้ำอมฤต ก็ตายในที่
รวมเป็นอันมาก เทวดาจึงได้เป็นใหญ่ในสวรรค์

[ง] กำเนิดพระมารุต (เล่าต่อเรื่องกวนอมฤต)

นางทิตีผู้เป็นมารดาพวกเทวดา คืออสูรที่แพ้เทวดา จึงชวน
พระกัศยปเทพบิดรขอลูกชายใหม่ เพื่อให้แก้แค้นแทนพวกเทวดา
พระเทพบิดรว่านางต้องบำเพ็ญตบะพันปีจึงจะให้ลูกตั้งปรารถนา นาง
ทิตีก็เข้าไปสู่ตำบลกูปปลง พึ่งความพยายามในทางตบะอย่างเคร่ง
พระอินทรไปอยู่ปฏิบัตินางอย่างดีที่สุดจนนางตายใจ รักเหมือนลูกตัว
เอง (ที่จริงพระอินทรนั้นเป็นลูกนางทิตี ผู้เป็นภคินีของนางทิตี
และเป็นแม่เลี้ยงของพระกัศยปเทพบิดร นางทิตีเป็นแม่เลี้ยงชาย)
นางทิตีจึงกล่าวแก่พระอินทรว่า ลูกที่ตั้งใจไว้จะให้เป็นศัตรูของพระ
อินทรนั้นเมื่อคลอดมาแล้วจะให้เป็นมิตรอย่างสนิท แต่พระอินทรก็
ยังไม่ไว้ใจ จึงมองหาโอกาสอยู่ จนเห็นนางนอนหลับหิวอดิศา (คือ
เอาหัวนอนเป็นปลายต้น) พระอินทรจึงเข้าครมนางทิตีเอาหัวสระ
ตัดดูในท้องเป็น ๗ ภาค นางทิตีนั้นไม่รู้ตัวว่าตนผิดไปแล้วจึงเคย
มอบลูกทั้ง ๗ นั้นให้เป็นบริวารพระอินทร ขอให้ได้เป็นผู้รักษาม
รุต (ลม) ทั้ง ๗ ลูกนางทิตีทั้ง ๗ นั้นจึงมีนามปรากฏว่ามารุต
แต่นั้นมา แบ่งหน้าที่กันคือ ให้ไปพักในพรหมโลก ๓ ในเทวโลก ๓
ให้เป็นทิพยวายุ (คืออากาศ) ๓ อีก ๔ องค์ให้เป็นลมดวงนอก ดวงตก
เหนือ และใต้

[๑] ตำนานนครวิสาลา (อุชชนัน) และพงษาวดาร

กษัตริย์นครน

ที่ซึ่งนางทิดมาบำเพ็ญพระบารมีนั้น คือที่ต่งนครวิสาลา ผู้สร้างนครนั้น คือท้าววิสาลา เป็นโอรสท้าวอักษราอุประณกษัตริย์สุริยวงศ์ (บรรพบุรุษของพระรามเอง) กับนางอดัมพุนากษัตริย์สืบสกุลลงมา จากท้าววิสาลา นั้นนามปรากฏเป็นลำดับ (เริ่มแต่ตัวท้าววิสาลาเอง) ดังต่อไปนี้:— ๑. วิสาลา ๒. เหมจันทร์ ๓. สุจันทร์ ๔. ชุมราศ ๕. สญชัย ๖. สเทพ ๗. กุศาศ ๘. โสมทัต ๙. สุมัต

เมื่อเล่าตำนานจบแล้ว พระวิศวามิตรก็พาสองกุมารเข้าไปในนครวิสาลา (อยู่ในเขตอุชชนันใหม่เดี๋ยวนี้) ท้าวสุเมตต์ต้อนรับโดยดี พักอยู่ในนครนั้น ๑ แล้วจึงออกเดินต่อไปสู่นครมิลินา

ก่อนที่จะถึงนครมิลินานั้น ได้ไปพบอาศรมเปลี่ยวอย่างกตงเบา ซึ่งพระวิศวามิตรจึงเล่าว่า เดิมเป็นที่สถิตยพระโคตมพรหมณีย์ พระโคตมสถิตยณที่นั้นกับนางอหฺลยาผู้เป็นชายา เป็นที่ผาศุก จนอยู่มาวัน ๑ พระอินทรแปลงเป็นพระโคตมเข้าไปทำร้ายด้วยนาง พระโคตมโกรธ จึงสาบพระอินทรให้ถึงแก่หุต และสาบนางอหฺลยาว่า ให้อยู่ในอาศรมนี้ กินแต่ถม และบำเพ็ญพระบารมีไป จนกว่าจะได้พบพระราม ได้ต้อนรับพระรามแล้ว จึงจะหมดบาป ฝ่ายพระอินทรไปหาพระเพลิงและทวยเทพ เล่าให้ฟังว่า ตามที่ทวยเทพได้ชี้ให้ไปทำตายพิริพระโคตมนั้น ได้ไปทำตายแล้ว แต่ถูกสาบ

จนถึงคิดหนีหายไปจน พระอินทร์จึงไปหาพระบิดรทงหลาย (คือ พ่อของมนุษย์หรือที่เรียกว่า “ปู่พ่อบุญ”) ขอให้ช่วยถอนตั้งค้ แกะผู้ (ซึ่งชนม์ก็ถอยเป็นปู่พ่อบุญนั้น) มาคิดให้พระอินทร์ แทนของเดิม พระบิดรทงหลายก็ทำตามพระเพด็จขอ แต่นั้นมา จึงมี ญัตติว่าถ้าจะทำปู่พ่อบุญให้ใช้แกะคอน ฝ่ายพระรามเมื่อได้ ทราบเรื่องฉนั้น ก็เข้าไปหานางอหฺดยาในอาศรม นางก็ต้อนรับ ด้วยยินดี ถ้างพระบาทพระรามแล้ว ก็ได้พันคำสาบ พระโคตม ก็มาให้พรแก่พระราม แล้วรับนางอหฺดยาไปเป็นชายาตามเดิม

[เรื่องนี้ในรามเกียรติ์ของเราก็มี่ แต่นามแห่งนางอหฺดยานั้น เรียกว่า “กาดอจนา” เพราะอะไรก็ไม่ปรากฏ และข้อความในเรื่อง ก็ผิดจากเดิม คือเล่าว่านางนั้นมดถูกกับพระอินทร์คือพาดิ และมีลูก กับพระอาทิตย์ คือสุครีพ แท้จริงพาดิและสุครีพมิใช่ลูกนางคนนั้น เป็นลูกท้าวฤกษราชในชนเมือกถายเป็นสัตว์ ตั้งม้อยในอุตรตรกัณฑ์ ภาคที่แต่ตั้งด้วยฉนวนรพษ์ซึ่งข้าพเจ้าได้เก็บความมาดงไว้ในทนต์ด้วยแล้ว เมื่ออ่านต่อไปคงพบ ส่วนเรื่องกนิณฉนั้น ของเราไปจับยึดให้นาง สวหา ซึ่งเป็นลูกนางกาดอจนาอีกชั้น ๓ ว่ามารดาสาบให้ไปยืน ต้นเดียวเหนือกนิณฉ แต่ในรามายณไม่ได้กล่าวเช่นนั้นเลย กำหนด หนุมานมีเรื่องราวพิศดารอยู่ในอุตรตรกัณฑ์ ภาคฉนวนรพษ์ ซึ่ง ถ้าผู้อ่าน ๆ ต่อไปก็คงพบ]

พระวิศวามิตรพาพระรามและพระลักษมณ์ตรงไปยังที่ซึ่งตั้ง มณฑลพิชของท้าวชนก ท้าวชนกต้อนรับพระพรหมฤษีและต้องกุมาร

ด้วยความยินดี ถ้ามัวครวญ พระวิศวามิตรก็เล่าเหตุการณ์ให้
ท้าวชนกฟัง จนถึงเรื่องที่พระรามได้ไปช่วยนางอหฺดยาให้พ้นสาบนั้น
เป็นที่สุด

ฝ่ายพระศตานนท์นั้น ผู้เป็นปโรหิตของท้าวชนก (และซึ่ง
ในรามเกียรติ์ของเราเรียกเขาไปว่า "พระสุชามันต์") เป็นลูกพระ
โคตรมพรหมฤๅษกับนางอหฺดยา เมื่อได้ทราบข่าวว่ามารดาได้พ้นจาก
สาบแล้วเช่นนั้น ก็มีความยินดียิ่งนัก สรรเสริญพระราม และ
สรรเสริญพระวิศวามิตรผู้ที่ได้พาพระรามไปให้ได้โปรดมารดาพ้นสาบ
ไปได้ แล้วจึงเลยเล่าถึงเรื่องพระวิศวามิตรให้พระรามฟังต่อไป เป็น
เรื่องพิศดารยิ่งยวด กล่าวด้วยการที่พระวิศวามิตรซึ่งเดิมมีกำหนด
เป็นกษัตริย์นั้น ได้บำเพ็ญบารมีอย่างไร จนในที่สุดจึงได้เป็นพรหมฤๅษ
อันเป็นพรหมณ์ชั้นสูงสุด เรื่องนี้ในรามเกียรติ์ของเราไม่มีเลย
เพราะคงจะเห็นว่าไม่เกี่ยวแก่เรื่องของพระราม ซึ่งแท้จริงก็เป็นเช่น
นั้น ที่จริงก็เป็นเรื่องที่เอามาแซ่ดลงไป เหมือนเอามาฝากวิชาไว้
เพื่อมิให้สูญเท่านั้น เพราะฉะนั้นถ้าไม่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงต่อไปให้
ยิ่งยวด จะเป็นแต่ยกหัวข้อมาตงไว้ เพื่อประโยชน์แห่งนักเลงหนังสือ
ผู้ที่ต้องการค้นหาเรื่องโบราณบ้าง ดังต่อไปนี้

๑. แต่ดงวงศ์พระวิศวามิตร (เหมือนกับพระวิศวามิตรเล่า
มาเองแล้ว)

๒. แต่ดงสาเหตุที่ท้าววิศวามิตรวิวาทกับ พระวชิร พรหมฤๅษ
ยังมีโคลงคำขวัญชื่อลดา เป็นโคลงรพด้นึก ท้าววิศวามิตรขอโค่น

พระวดีษฐไม่ให้ จะให้ทรัพย์สินเงินแลกเท่าใด พระวดีษฐก็ไม่ยอม
รับ พระราชาก็เข้าแย่งเอาโคสดาไป โคนั้นร้องให้พระวดีษฐช่วย
พระวดีษฐว่าทำวិความิตรเปนมหาราชมีรพมากจะสู้อย่างไรได้ โค
ตอบว่าฤทธิ์พราหมณ์มากกว่าฤทธิ์กษัตริย์ให้ลองกันดู พระวดีษฐก็
นึกเอาไพร่พลจากโค จึงได้ต่อสู้กับพลของพระราชา เมื่อร่อยหรอดลง
เมื่อใด โคก็จัดให้ม้เดิมมาอีกเล่มขอ จนในที่สุดพวกกษัตริย์แพ้

๓. ทำวิความิตรจะเอาชนะพระวดีษฐ — มอกราชสัมบัติให้
โอรสองค์ ๓ รักษาไว้ แล้วออกไปบำเพ็ญตะบะบูชาพระอิศวรจนได้
เทพศาสตราวุธแล้ว ก็ไปยังอาศรมพระวดีษฐ แผลงศรเป็นไฟไป
เผา พวกพราหมณ์สู้กันเสียพากันแตกตื่นหนีไปหมด พระวดีษฐ
โกรธจึงเข้าต่อสู้กับทำวิความิตรด้วยไม้เท้าพรมทนต์ที่ บรรดา
เทพศาสตราวุธของทำวิความิตร จะสู้พรมทนต์นั้นหาได้ไม่ ทำว
ิความิตรสิ้นศาสตราวุธแล้วก็จำต้องหนีไป

๔. ทำวิความิตรตั้งความพยายามจะเป็นพราหมณ์บ้าง — ออก
ไปสู่ป่าพรหมด้วยพระมเหสี ผนวชเป็นโยคีและโยคินี บำเพ็ญพรต
ต่อไป จนพระพรหมมาลงมายกให้เป็นราชฤๅษี แต่พระวิความิตร
ยังหาพอใจไม่ เพราะอยากจะเป็นพรหมฤๅษี จึงบำเพ็ญบารมีต่อไป

๕. เรื่องท้าวตรีคังกุ — ท้าวตรีคังกุผู้ริบวงศ์ ครองนคร
อโยธยา มีความปรารถนาจะใคร่ได้ขึ้นสวรวรคังทังเปน จานพระ
วดีษฐทำพิธีให้ พระวดีษฐไม่ยอม ท้าวตรีคังกุจึงไปหาฤๅษี
วดีษฐร่ายตนซึ่งบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า ขอให้พราหมณ์วดีษฐทั้งร้อย

นั้นช่วยทำพิธี พราหมณ์ก็ไม่ยอมอีก ท้าวตรีศังกุโกรขใช้วาจาหยาม
 พราหมณ์จึงล้าบท้าวตรีศังกุให้เป็นจันทาด บรรดาอำมาตย์มนตรี
 ก็พากันหันหมด ท้าวตรีศังกุจึงไปหาท้าววิศวามิตรราชฤษี พระ
 วิศวามิตรก็ไปทำพิธีให้ ตั้งบริษัทบริวารให้ประกาศเชิญพราหมณ์
 ทั้งหมดมา ถ้าใครกล่าววาจาเป็นถ้อยคำติดขัดอย่างใดให้นำความ
 มาบอก พราหมณ์พากันกลัวพระวิศวามิตรราชฤษี จึงรีบมายัง
 พิธี เว้นแต่พราหมณ์ชื่อมโหทัยและวาลิชฐีพราหมณ์ทั้งร้อย ซึ่ง
 กล่าวว่าจะไปในงานของราชาผู้เป็นจันทาด และมีกษัตริย์เป็นผู้ทำ
 พิธีอย่างไรได้ พระวิศวามิตรจึงล้าว่า ให้ลูกพระวาลิชฐีทั้งร้อย
 นั้น ตายไปโดยฉับพลัน แล้วให้เกิดเป็นชนชาติมนุษย์อีกอันตามก
 นึ่งผู้บังสุกุลกินเนื้อหมา และให้เป็นเช่นนั้นต่อไปอีก ๗๐๐ ชาติ ส่วน
 พราหมณ์มโหทัยนั้นล้าให้เป็นนิสาท (เงาะป่า) มีใจดุร้าย กินเนื้อ
 มนุษย์เป็นอาหารต่อไปอีกช้านาน ฝ่ายมหาฤษีและพราหมณ์อื่น ๆ
 เมื่อได้ฟังคำแข่งก็พากันเกรงกลัวอำนาจพระวิศวามิตร จึงจำใจยอม
 เข้าพิธีด้วย แต่ถึงแม้จะบำเพ็ญทำพิธีกรรมไปเท่าใด เทวดาก็ไม่
 ยอมมาสู่มณฑลพิธี พระวิศวามิตรจะเอาชนะ จึงร้ายมนต์ยกตัว
 ท้าวตรีศังกุขึ้นไปสู่สวรรค์ทั้งแปด แต่พระอินทร์และเทวดาทั้งปวง
 เมื่อเห็นท้าวตรีศังกุลอยขึ้นมา จึงร้องว่า “ดูกรตรีศังกุ ท่านจงกลับ
 ไป ท่านหาควรจะขึ้นสวรรค์ไม่ ท่านได้ถูกบุโรหิตาจารย์ของท่าน
 เองแข่งแล้ว เพราะฉะนั้นจึงตกลงไปยังพื้นดินเกิด” ท้าวตรีศังกุก็
 ตกลงมาจากฟากฟ้า ร้องให้พระวิศวามิตรช่วย พระวิศวามิตรก็

ร้องดังว่า “จงอย่าตกลงมาอีกเลย” ท้าวตรีศังถูกถอยค้ำอยู่กลาง
 หาว แล้วพระวิศวามิตรจึงสร้างดาวดับตฤกษ์ (คือดาว ๗ ดวง
 ซึ่งเราเรียกกันว่าดาวจรเซ) ที่ทิศทักษิณและสร้างดาวอื่น ๆ ขึ้นอีก
 เปนอันมาก และมีหน้าเข้าประกาศว่าจะสร้าง พระอินทรขึ้นใหม่อีก
 องค์ ๑ พอเริ่มสร้างเทวดาใหม่ขึ้นบ้าง บรรดาเทวดาดีทรา และ
 อสูร จึงพากันร้องวิงวอนพระวิศวามิตรอย่าให้สร้างต่อไป แต่
 พระวิศวามิตรจะเอาสัญญาให้เทวดายอมรับท้าวตรีศังกลับสวรรค์
 และขอให้ดาวที่สร้างใหม่ทั้งหมดคงอยู่ต่อไป เทวดาก็ยอมตามคำ
 พระวิศวามิตรในส่วนดาว แต่ส่วนท้าวตรีศังกลับยอมให้คงอยู่กลาง
 หาวในท่ามกลางดาวที่สร้างใหม่เท่านั้น เพราะเป็นจันทรดาจะรับชน
 สวรรค์มิได้

๖. พระวิศวามิตรไปบุษกร — เมื่อเสร็จกิจเรื่องท้าวตรีศัง
 แล้ว พระวิศวามิตรกับด้านุศิษย์ย้ายไปอยู่ณตำบลบุษกร บำเพ็ญ
 บารมีต่อไป

๗. เรื่องท้าวอัมพรวิษและพราหมณ์คู่หนึ่ง — ระหว่างเวลา
 ที่พระวิศวามิตรอยู่ที่บุษกรนั้น มีเหตุการณ์สำคัญขึ้นอัน ๓ คือ
 ท้าวอัมพรวิษผู้ริบวงศ์ ผู้ครองนครศรีวิชัยยา ทำพิธีปลัดกรรมใหญ่
 พระอินทรได้แอบดักเอาสัตว์บูชาญไปเสีย ปุโรหิตจึงทูลท้าวอัมพรวิษ
 ว่า ต้องหานูชมาบูชาญแทนเพื่อต่างบาป ท้าวอัมพรวิษรีบไปนำ
 พบพราหมณ์ ชื่อ ฤจิก กับบุตรภรรยาอดคอาหารอยู่ ท้าวอัมพรวิษจึง
 ขอซื้อบุตรพราหมณ์ฤจิกคน ๑ ฤจิกนั้นมียศอยู่ ๓ คน แต่ฤจิก

ไม่ยอมให้ลูกหัวปี นางพราหมณ์ไม่ยอมให้ลูกสุดท้อง คุณหะเศป
 ผู้เป็นคนกลางจึงยอมไปกับท้าวอัมพรวิษ เพื่อสนองคุณบิดามารดา ครั้น
 เดินทางผ่านไปทางบุษกร คุณหะเศปก็เข้าไปหาพระวิศวามิตรผู้เป็นมาตุ
 ของตน (คือเป็นพี่ของมารดา) ขอให้พระวิศวามิตรช่วยให้ท้าวอัมพรวิ
 ษได้สมประสงค์ด้วย แต่ส่วนคุณหะเศปเองก็ขอให้ได้มีอายุยืนยาว ขอ
 เอาบารมีราชฤทธืเป็นทัพอง พระวิศวามิตรก็ล่อนจ้อน ให้อยอมไปให้เขา
 ผูกเข้าหัดกยประสาชัญญโดยดี และเมื่อผูกแล้วให้สวดสรวเสริญเทวดา
 ขอเอาเป็นทัพองเถิด คุณหะเศปก็ทำตามพระวิศวามิตรแนะนำ จึงได้
 สมปรารถนาทุกประการ ทั้งพลักรรรมของท้าวอัมพรวิษก็เป็นอันสำเร็จ
 ไปโดยเรียบร้อย [เรื่องคุณหะเศปนี้ มีมาในหนังสือไคตระยะพราหมณะ
 ซึ่งเป็นอรรถกถาสำหรับกับพระคัมภีร์ฤคเวท แต่เรื่องเล่าไว้ผิดกันกับ
 ในนี้ คือเล่าว่าท้าวหริศันทรมหาราช ผู้ครองนครโยธยาไม่มีโอรส
 จึงไปขอลูกจากพระวรุณ พระวรุณก็ให้ลูก แต่ว่าเมื่อเกิดมาแล้วต้อง
 ให้นำไปบูชาญญถวาย ท้าวหริศันทรบริบรองแล้ว ก็มีโอรสชื่อโรหิต
 कुमार หรืออีกนัย ๓ เรียกว่าโรหิตาศว ท้าวหริศันทรก็ผัดเพี้ยนไป
 ไม่นำโอรสไปบูชาญญ จนในที่สุดหมดทางที่จะผัดแล้ว จึงบอกให้
 พระโรหิตกุมารรู้ตัว พระโรหิตก็หนีเข้าไปสู่ป่า พระวรุณเทวดา
 กับบรรดาลให้ท้าวหริศันทรประสวรเป็นมาน พระโรหิตกุมารท่องเที่ยว
 ไปในป่าหลายปี แล้วไปพบพราหมณ์ชื่ออชัศรวฐเสถยวดี มีลูก ๓ คน
 ชื่อลูกคนกลางชื่อคุณหะเศปได้แล้ว พระโรหิตก็พาพราหมณ์ไปให้บูชา
 ญญแทนพระองค์ เมื่อจะเอาเข้าหัดก็ไม่มีใครยอมมัด อชัศรวฐเป็น

ผู้ใดจงรับอาสามัตถุกรรมตนเอง และมีหน้าชำระบาปกรรมตนเองอีก แต่คุณหะเศสร์เสริญพระวรุณและเทวดาอื่น ๆ จนพระวรุณโปรดแก้ มัดให้ พระวิศวามิตรซึ่งเป็นเจ้านาที่ผู้ ๑ ในพิณนี้ ก็เคยรับเอาคุณหะเศส เป็นลูก และให้นามว่าเทวราต เพราะเทวดาได้ยกให้]

๘. พระวิศวามิตร ได้เป็นมุนี— พระวิศวามิตรบำเพ็ญตะบะอยู่ ช้านาน พระพรหมาโปรดยกให้เป็นมุนี แต่พระวิศวามิตรก็ยังไม่วาง ความพยายาม

๙. เรื่องพระวิศวามิตรกับนางเมเนกา— เทวดามีความร้อน จึ่งใช้นางเทพอัปสรชื่อเมเนกาตลงมาทำลายพิณ พระมุนีอยู่กับนาง เมเนกาช้านาน จึ่งรู้สึกความบกพร่องในความพยายามของตน จึ่ง ถาถามนางเมเนกาโดยดี แล้วออกจากตำบลบุษกรไปยังเขาหิมพาน เพื่อ หาความสงบต่อไป [ในรามายณหมดเรื่องเพียงเท่านั้น แต่ในมหาภารต มีเล่าต่อว่า นางเมเนกาคลอดบุตรทั้งไว้ในป่า พระฤๅษีชื่อกัณณะมา เก็บกุมารไปเลี้ยงไว้ ให้นามว่า ศकुณตลา ส่วนเรื่องราวของนาง ศकुณตลา ข้าพเจ้าได้แปลและผูกเป็นบทละครไทยขึ้นไว้ต่างหากแล้ว]

๓๐. พระวิศวามิตร ได้เป็นมหาฤๅษี— เมื่อจากนางเมเนกาไปแล้ว พระวิศวามิตรตั้งประพฤติพรหมจรรย์อย่างเคร่ง เพื่อข่มกามคุณารมณ์ บำเพ็ญอยู่นานแล้ว พระพรหมจึงตรัสยกขึ้นให้เป็นมหาฤๅษี แต่พระ วิศวามิตรยังคงพยายามต่อไปอีก เพราะมุ่งจะเป็นพรหมฤๅษี

๓๑. เรื่องพระวิศวามิตรกับนางรัมบา— ในการที่จะเป็นพรหม ฤๅษีได้นั้นจำเป็นต้องข่มจิตให้สงบจริง ปราศจากยินดียินร้าย พระ

อินทรและเทวดาอยากจะทำลายพิชิต จึงใช้ให้นางรำภาลงไปล่อพระมุนี
ให้เกิดความกำหนัดอีก ในชั้นต้นพระวิศวามิตรก็ออกจะพอใจในตัวนาง
แต่^๕นักชนได้ถึงคราวนางเมนะกาก่^๕เคื่อง จึง^๕สำนางรำภาให้เป็น^๕ดีดา
อยู่^๕หมื่นปี [เรื่อง^๕นี้เองกรรม^๕ที่^๕ข้าง^๕เรา^๕เขา^๕ไป^๕ปน^๕กับ^๕เรื่อง^๕พระโคตม^๕ดาบ
ชา^๕ยา^๕ทม^๕ช^๕กับ^๕พระอินทร เพราะ^๕ใน^๕ร^๕าม^๕เก^๕ย^๕ร^๕ต^๕ของ^๕เร^๕าก^๕ด^๕่า^๕ว^๕่า พระโคตม
ดา^๕บ^๕นาง^๕กา^๕ด^๕อ^๕จ^๕นา^๕ผู้^๕เป็น^๕ชา^๕ยา^๕น^๕ให้^๕เป็น^๕ดี^๕ดา และ^๕นาง^๕กา^๕ด^๕อ^๕จ^๕นา^๕ดา^๕บ
ด^๕ว^๕า^๕ห^๕บ^๕ุ^๕ร^๕ให้^๕ไป^๕ย^๕น^๕ค^๕้น^๕เด^๕ย^๕ว^๕เ^๕น^๕ย^๕ว^๕ก^๕ิ^๕น^๕ด^๕ม^๕อ^๕ก^๕ต^๕อ^๕ ๐]

๓๒. พระวิศวามิตรได้เป็นพรหมฤๅษีสัมปราภนา— เมื่อ^๕ดา^๕บ

นางรำภาแล้ว พระวิศวามิตรแปรสถานจากอุตตรเทศไปสู่บูรพเทศ
ตั้ง^๕ความ^๕เพ^๕ย^๕ร^๕บ^๕า^๕เพ^๕ญ^๕ะ^๕บ^๕ระ^๕ด^๕อ^๕ไป^๕อ^๕ก^๕ จน^๕ใน^๕ที่^๕สุ^๕ค^๕ก^๕อ^๕ย^๕เท^๕พ^๕เร^๕ว^๕ร^๕อ^๕น^๕เ^๕ด^๕อ^๕
ท^๕น จึง^๕พา^๕ก^๕ัน^๕ไป^๕ท^๕ด^๕พระ^๕พร^๕หม^๕า พระ^๕พร^๕หม^๕าก^๕เ^๕ด^๕็^๕จ^๕ด^๕ง^๕มา^๕ย^๕ก^๕พระ^๕ม^๕หา^๕ฤ^๕ษี
วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕ช^๕น^๕เป็น^๕พร^๕หม^๕ฤ^๕ษี และ^๕ท^๕ร^๕ด^๕ิ^๕เ^๕ด^๕็^๕เ^๕ด^๕็^๕ย^๕ให้^๕พระ^๕พร^๕หม^๕ฤ^๕ษี^๕ว^๕ิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕
ผู้^๕เป็น^๕บุ^๕ต^๕ร^๕ของ^๕พระ^๕อง^๕ค^๕เ^๕อง^๕น^๕ับ^๕ร^๕อง^๕พระ^๕วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕ พระ^๕ว^๕ิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕ก็^๕รับ^๕
ร^๕อง^๕ด^๕ว^๕ย^๕ย^๕ิน^๕ดี ย^๕อม^๕อ^๕อก^๕น^๕า^๕ม^๕พระ^๕วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕น^๕ี้^๕ว^๕่า “พร^๕หม^๕ฤ^๕ษี^๕วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕”
ผ^๕าย^๕พระ^๕พร^๕หม^๕ฤ^๕ษี^๕วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕เม^๕ไ^๕ด^๕ั^๕ม^๕ป^๕ร^๕า^๕ภ^๕น^๕า^๕เ^๕ด^๕็^๕เช^๕น^๕น^๕ ก็^๕กระ^๕ท^๕า^๕
กา^๕ร^๕เค^๕า^๕ร^๕พ^๕ด^๕่^๕พระ^๕พร^๕หม^๕ฤ^๕ษี^๕ว^๕ิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕ผู้^๕มี^๕อา^๕ย^๕ู^๕มา^๕ก^๕กว่า จึง^๕ป^๕ร^๕อง^๕ด^๕อง^๕ก^๕ัน^๕
แต่^๕น^๕น^๕มา

คร^๕น^๕เม^๕ื่อ^๕พระ^๕ส^๕ด^๕า^๕น^๕ท^๕ม^๕นี้^๕เ^๕ด^๕ง^๕ด^๕ำ^๕น^๕า^๕น^๕พระ^๕วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕จ^๕บ^๕ด^๕ง บ^๕ร^๕ร^๕ด^๕า
ก^๕ษ^๕ั^๕ร^๕ก็^๕พา^๕ก^๕ัน^๕ไ^๕ด^๕ม^๕น^๕ั^๕ น^๕ม^๕ั^๕ด^๕กา^๕ร^๕ พระ^๕พร^๕หม^๕ฤ^๕ษี^๕วิ^๕ศ^๕ว^๕า^๕ม^๕ิ^๕ร^๕ด^๕ว^๕ย^๕เค^๕า^๕ร^๕พ^๕
อ^๕ย^๕าง^๕ส^๕่ง^๕ส^๕ุ^๕ด

ครั้นรุ่งขึ้นพระวิศวามิตรจึงทูลท้าวชนกว่า ขอให้พระรามและ
พระลักษมณ์ได้เห็นรัตนชน ท้าวชนกจึงเล่าเรื่องรัตนชนและเรื่อง
กำเนิดนางสีดา ดังต่อไปนี้

ตำนานรัตนชนและกำเนิดนางสีดา—

๑. ชนนั้นเป็นของพระอิศวร เทวดาได้นำมาให้ไว้แต่ท้าวเทว-
ราชสุริยวงศ์ ผู้เป็นมหाराชครองนครมิลินา

๒. ครั้น ๓ เมื่อพระทักขมุนีทำปลุกกรรม เว้นเสียไม่เชิญพระ
อิศวรไปในงานนั้น พระอิศวรไปทำลายพืช ยิ่งพระทักษะและกำหราบ
เทวดาด้วยชนนี้ แล้วต่อมาพระอิศวรจึงได้ประทานชนแก่ทวยเทพ ๆ
นำมาฝากไว้แก่บรรพบุรุษของท้าวชนก

๓. ท้าวชนกโศกา ได้นางจากทางใด จึงให้นามว่าสีดา และ
ท้าวชนกก็รับนางมาเลี้ยงไว้อย่างบุตร และโดยเหตุที่นางมีกำเนิดผิด
กับนางสีมัญญ ท้าวชนกจึงกำหนดไว้ว่า ผู้ใดจะได้นางไปเป็นมเหสีจะ
ต้องก่กรรมได้ก่อน

๔. พญาร้อยเอ็ดพระนครต่างมาขอนางสีดา แต่ไม่มีใครก่กรรม
ได้ แม้นแต่จะยกชนนชนกไม่ไหวเสียแล้ว ท้าวชนกจึงไม่ยอมยก
นางสีดาให้ กษัตริย์ทั้งหลายก็ชวนกันด้อมนครมิลินาไว้ได้ปี ๓ จน
ท้าวชนกสิ้นกำลังพล จึงขอพลใหม่จากเทวดา ๆ ก็จัดมาให้ถ้วน
จตุรงค์เสนา ท้าวชนกจึงรบกษัตริย์ที่ด้อมนครพ่ายแพ้ไปได้

เมื่อเล่าเรื่องเสร็จแล้ว ท้าวชนกจึงให้ไปเชิญรัตนธนูออกมา
พระรามยกธนูขึ้นชนได้โดยง่าย และครั้นเมื่อกงธนูจะชนสาย ธนูชน
ก็หักกลับทตรงกลาง ท้าวชนกก็ยินดี แลดูความเต็มพระไทยจะยก
นางสีดาให้เป็นมเหสีพระราม แล้วจึงส่งทูตไปเชิญท้าวทศรถมาจาก
นครศรีวิชัย เพื่อมาพร้อมกันในงานอภิเษกพระรามกับนางสีดา

ท้าวทศรถได้ทรงทราบข่าวก็ยินดี เสด็จจากนครวิชัยไปยัง
มิตินา พร้อมด้วยพระอภัยมณี พระรามเทพ พระชาวดัตถ์ พระภาคย์ป
พระมรรคินไทย และพระกาดยายน ท้าวชนกจัดการต้อนรับสมพระ
เกียรติยศ แล้วท้าวชนกจึงส่งให้ไปเชิญท้าวฤๅษณ์ ผู้ครองนคร
ดังกล่าวและท้าวอักษวากุ ผู้เป็นปฐมกษัตริย์ผู้ริวงศ์ทรงราชย์ในนคร
ศรีวิชัย ทั้งเป็นบรรพบุรุษของท้าวชนกเองด้วย แต่ซึ่งได้ละ
ราชสมบัติออกไปผนวชเป็นราชฤๅษีอยู่นั้น ให้เสด็จมาเป็นพยานใน
การอาวาหมงคลดวงนด้วย

เมื่อพร้อมพระญาติวงศ์แล้ว พระพรหมฤๅษีอภัยมณี จึงแสดง
พงษาวดารของพระราม ลำดับดังต่อไปนี้

ก. พระปรพพรหม

ข. พระพรหมา (คือท้าวธาดา)

ค. พระมวิจิมน (พรหมานันบุตรและประชาบดี)

ฌ. พระกัศยปมน (เป็นเทพบุตรและประชาบดี)

ง. พระวิธวัต (คือพระสุริยเทวราช)

จ. พระมนุไวกัธวัต อีกนัยหนึ่ง ๓ เรียกว่าพระประชาบดี (เหตว่า

๕ เป็นพรหมหรือเป็นเทวดา เว้นแต่พระมุนีเป็นมนุษย์คนที่ ๓ และเป็น
ราชฤษี ต่อ๕ ไปเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ (ดำรงนครศรีอยุธยา)

๑. อิกษวากุ	๓๙. ทิดป
๒. กุณิ	๔๐. ภักรด
๓. วิกุณิ	๔๑. กกุณัสสะ
๔. วาน	๔๒. วสุ
๕. อนวันย	๔๓. ประพฤษ
๖. ปฤฤ	๔๔. ศังชนะ
๗. ตรีคังฤ	๔๕. สัตถรรคน
๘. ชุนทุमार	๔๖. อคินวรวณ
๙. ยุกนาศว	๔๗. สัมพรค
๑๐. มนชาตุ	๔๘. มรุ
๑๑. สัสสนิ	๔๙. ประศุจรรณ
๑๒. ชิววสนิ	๕๐. อัมพรษ
๑๓. ประเสนชิต (น้องชิววสนิ)	๕๑. นหุช
๑๔. ภรต (ลูกชิววสนิ)	๕๒. ยยาคี
๑๕. อัสต	๕๓. นากา
๑๖. สัก	๕๔. อัย (อัยบาด)
๑๗. อัสมัญชะ	๕๕. ทศรค
๑๘. อังคุมาน	๕๖. รามจันทร

เมื่อพระวลีษฐ์แต่งตั้งพงษาวดารของพระรามแล้ว ท้าวชนกจึง
แต่งตั้งพงษาวดารลำดับสกุลของพระองค์เองบ้าง ดังต่อไปนี้

๑. นิมิ (ลูกท้าวอักษวกุ)	๑๒. มรุ
๒. มิถิ หรือ ชนก	๑๓. ประดิษชก
(หรือ ประดิพันธ์ก)
๓. อุทาวสุ	๑๔. กฤตวรถ
๔. นันทิฉวรชน	๑๕. เทวมัทระ (หรือกฤต)
๕. สุเกตุ	๑๖. วิพช
๖. เทจวราต	๑๗. มหิษร (หรือมหาฤติ)
๗. พฤหัทธ	๑๘. กฤติวราต
๘. มหาวั	๑๙. มหาโรม
๙. สุชฤติ	๒๐. สุฉรรณโรม
๑๐. ชฤชฏเกตุ	๒๑. หริศวโรม
๑๑. หริยาศว	๒๒. ศีรชว

ท้าวศีรชวชนนี้ คือพระบิดานางดีดา ซึ่งเรียกอยู่โดยมากว่า
“ท้าวชนก” บ้าง “วิเทหราช” บ้าง “มิตถราช” บ้าง (นางดีดาจึงได้
นามว่า “ชานกั,” “ไคเทหิ,” และ “ไมถิต”) ส่วน “ชนก” นั้นเป็น
นามราชาครองมิตถตามาตั้งแต่ท้าวชนกลูกท้าวนิมิ (อย่างเราเรียกกษัตริย์
สุโขทัยว่า “พระร่วง” ทุกองค์นั้น) และท้าวศีรชวอธิบายด้วยว่า
ท้าวสุศัรวณผู้ครองนครดังกล่าวมานี้ คืออนุชาของพระองค์เอง ร่วม
พระบิดาที่ไปเป็นราชาครองนครดังกล่าวมานี้ เพราะท้าวสุฉนจะ

เจ้านครตั้งกาศยาได้ยกทัพมาตีนครมิลิดา เพื่อจะชิงเอวรัตชน แต่
ท้าวสุชนจะตายในสนามรบ ท้าวชนกจึงอภิเษกพระกฤษณ์ผู้เป็นอนุชา
ให้เป็นราชาครองนครตั้งกาศยาสืบมา.

ครั้นแต่งลำดับสกุลเสร็จแล้ว ท้าวชนกจึงตรัสประกาศยกนาง
ผู้ดีให้แก่พระราม และยกนางอุรมิดาผู้เป็นธิดาองค์ ๑ ให้แก่พระ
ลักษมณ์ แล้วพระวดีษฐและวิศวามิตรก็เลยขอธิดา ๒ องค์ของท้าว
กฤษณ์ให้แก่พระภद्रและพระศัตรุฆ्न ก็อนางมานทวี่ให้แก่พระภद्र
และนางศรุตเกียรติ (หรือ "เกียรติผู้ดี") ให้พระศัตรุฆ्न ท้าว
กฤษณ์ผู้เป็นกุดเสขฐาอนุญาติ และสั่งให้เตรียมงานอภิเษก ๘ กษัตริ์

พระอินทร์มียันนพระยชาติ ผู้เป็นโอรสท้าวอัศวบดีเทกยราช
และเพนน้องนางไกรเกย์ มาเยี่ยมท้าวทศรุตและพระภद्रที่โยชยา
ท้าวทศรุตจึงเลยชวนพระยชาติไปมิลิดาด้วย จึงเป็นอันพร้อม
คณาญาติทักกันในเวลาทำงานอภิเษก

ครั้นได้ฤกษ์ดี ก็มีงานอภิเษกพระรามกับนางผู้ดี พระลักษมณ์
กับนางอุรมิดา พระภद्रกับนางมานทวี่ และพระศัตรุฆ्नกับนาง
ศรุตเกียรติ รวมทั้งผู้เชิญพร้อมกัน [ในรามเกียรติ์ของเรามีแต่แต่ง
พระรามกับนางผู้ดีคู่เดียวเท่านั้น]

เมื่อเสร็จงานแล้ว พระวิศวามิตรก็นั่งไปยังอาศรมที่สำนัก
ณ อุตรเทศ ฝ่ายท้าวทศรุต เมื่อถึงเวลาอันควร ก็ดำท้าวชนกยกจาก
มิลิดา พร้อมด้วยโอรสทั้ง ๔ และชายา กลับคืนสู่นครโยชยา

ครั้นมากกลางทาง จึงพบพราหมณ์ผู้รู้อย่างแถมมีกำลังฤทธิมาก
 อธิษณนามปรากฏว่าปรศุราม หรือรามปรศุ [แปลนามว่า “รามชวาน”
 เพราะมักถือชวานเป็นอาวสุ เราเรียกว่ากคตาดเคลื่อนไปว่า “รามสูร”
 เพราะหลงไปว่าเป็นยักษ์ ซึ่งมีเหตุควรหลงอยู่บ้าง ดังจะได้อธิบาย
 ค่อยไป] รามปรศุผู้นี้เป็นพราหมณ์ดีกฤตฤค ถูกพระชมทัตอัน
 (จึงมักเรียกว่า “ชามทัตอัน”) มีศรและชวานเป็นอาวสุ พระวชิษณุ
 แลเห็นรามปรศุก็มีความหวาดหวั่น จึงปรับทุกข์กันในพอกพราหมณ์
 ว่า รามปรศุจะยังไม่หายโกรธเรื่องที่พระบิดาถูกฆ่าตายอีกฤฯ แต่
 รามปรศุก็ได้ฆ่ากษัตริย์จนหมดโลกเพื่อแก้แค้นแทนพระบิดาครั้ง ๑ แล้ว
 คงจะไม่ใช้โกรธเรื่องเดิมอีกกระมัง

[ในทันชาพเจ้าอธิบายนอกเรื่องหน่อย เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่อง
 ปรศุรามดีขึ้นอีกเล็กน้อย ปรศุรามนั้นในหนังสือพอกปุราณะยกย่อง
 เป็นพระนารายณ์อวตาร นับเป็นปางที่ ๖ ใน ๑๐ ปาง คือก่อนพระ
 รามาวตารปาง ๑ ความประสงค์พระนารายณ์ที่อวตารเป็นปรศุราม
 นั้น เพื่อจะปราบพอกชาติกษัตริย์ ซึ่งพากันรังแกพราหมณ์มาก มี
 เรื่องพิศดารยืดยาวมาก รวบรวมใจความว่าพระนารายณ์ได้อวตารลงมา
 เป็นโอรสพระชมทัตอัน กับนางเรณุกา แต่เขาวงมากก็เป็นผู้ที่รู้อยู่
 ครั้ง ๑ เมื่อพระบิดามีความโกรธนางเรณุกา หว่านนางได้มีความรู้สึก
 นึกยัดในรูปแห่งชายอื่น จึงสั่งให้โอรสคน ๑ ผ่านางเสีย โอรส
 อื่นๆ ไม่มีใครยอม แต่ปรศุรามยอมคัดศีรษะมารดา พระชมทัตอัน
 ขอนใจจึงมอบให้ขอพรตามปรากฏา ปรศุรามก็ขอพร ๓ ประการ

คือ ที่ ๑ ขอให้แม่กลับขึ้นมาโดยปราศจากมดหินทั้งปวง ที่ ๒
 ขอให้ต้นไม้ไซในเมื่อจะต่อสู้กับผู้ใดตัวต่อตัว ที่ ๓ ขอให้ต้นไม้อายุ
 ยืนยาว บิดาก็คงประสาธพรให้ ส่วนสาเหตุที่จะเป็นอริกับชาติกษัตริ
 ย์นั้น คือ ท้าวอรชุนกรรตวรยะเป็นมหาราชาครองนครมหิষมตี ให้หัย
 ชนบท ผู้มีแขนถึงพัน ๑ และมีเดชาภาพมาก อาจชำระได้แม่น
 ทศกรรฐ (ยังมีเรื่องปรากฏอยู่ในอุตตรกถิณฑ์แห่งรามายณ) วัน ๑
 ท้าวอรชุนได้ไปยังอาศรมพระชมทัตถ์นั้น พระมุนีไม่อยู่ แต่นางเรณุกา
 กัดอ้นรบอย่างแข็งแรง แต่เมื่อท้าวอรชุนไปจากอาศรมนั้น ได้จึงเอา
 ลูกโคสำคัญของพระชมทัตถ์ไปเสียด้วย ปรศุรามทราบความก็โกรธ
 จึงตามไปรบกับท้าวอรชุน ฆ่าท้าวอรชุนตาย (ในรามเกียรติ์ของเรา
 ก็มีเรื่อง "รามสู้" กับพระอรชุนรบกัน แต่สาเหตุดูไม่มีอะไรนอก
 จากวิวาทกันอย่างหนักแรงโตเท่านั้น) ฝ่ายโอรสท้าวอรชุนเมื่อมีโอกา
 ส์ก็ไปฆ่าพระชมทัตถ์บ้างเพื่อแก้แค้น ปรศุรามก็โกรธ เลยสาบด
 ด้วเป็นศัตรูแห่งชาติกษัตริย์ทั่วไป ได้สังหารกษัตริย์หมดโลกถึง ๒๑
 ครั้ง จึงหายแค้น เอาโลกไปยกให้เป็นทักษิณาแด่พระกศัยปมุนี แด่ว
 ก็ไปอยู่ในเขามเหศวรบรรพต เรื่องนี้มีได้มอยู่ในรามายณ ข้าพเจ้า
 จึงต้องแซกถึงทณเช่นนี้ อนึ่งการที่ข้าพเจ้าเฝ้าใจนึกไปว่าปรศุราม
 เปนยักษ์นั้น เปนเพราะปรศุรามมีฉายาเรียกว่า "นัยกษ" เปน
 ภาษาดังดกฤตแปลว่า "ดำ" หรือ "ด้อย" เพราะความปฏิบัติไม่
 เด่มอกมิจรรณอันควรแก่พราหมณ์ มีโทษร้ายเหลืออดกถัน และใจ
 คบเหี้ยมโหดเป็นต้น ฉายา "นัยกษ" นี้เอง พึงไม่ลืมนึกถึงข้าพเจ้า

ผิดเป็น “ ยักษ์ ” ไปได้ ทั้งความประพฤติและนิสัยของรามปรีคั้น
หรือก็ชวนให้เห็นเป็นยักษ์ไปจริง ๆ ด้วย]

ฝ่ายปรีคัม พอดีเข้ามาใกล้ขอบวนท้าวทศรถ ก็ร้องตะโกนเรียก
พระราม บอกว่าได้ยินกิตติศัพท์เดาถึงความเก่งต่าง ๆ ของพระราม
และเรื่องก่งชนจนหักกันด้วย จึงนำธนูมาอีกคัน ๓ ซึ่งทำให้พระราม
ก่งและชนศร ชนนั้นเป็นของพระชมทอคน (คือบิดาของปรีคัม)
เมื่อพระรามก่งศรนั้นได้แล้ว ก็จะได้ต้องฝีมือกันตัวต่อตัวต่อไป ท้าว
ทศรถจึงต่อว่าปรีคัมว่า ปรีคัมมีกำหนดในชาติพราหมณ์ และ
ได้ลำบากต่อหน้าพระอินทรแล้วว่า จะรงค์การใช้ดาบราวุธ และจะตั้ง
หน้าบำเพ็ญพรตต่อไปตามวิสัยพราหมณ์ เหตุไฉนจึงมากด่าดวาทา
ทนายเช่นนั้น ปรีคัมไม่ตอบท้าวทศรถ หันไปพูดกับพระรามว่า
มีศรดำคัญอยู่ ๒ เล่มอันเป็นฝีมือพระวิศณุกรรม เล่ม ๑ ทวยเทพ
ได้ถวายพระอิศวรเพื่อปราบท้าวตรีปุระ (คือที่เราเรียกว่า “ ท้าว
ตรีบุรุษ ”) เล่มนั้นคือที่พระรามทำหักแล้ว อีกเล่ม ๑ ทวยเทพ
ได้ถวายพระนารายณ์ เป็นธนูอันมีฤทธิ์เท่ากับธนูที่หักแล้ว และ
เล่าต่อไปว่า ครัง ๓ ทวยเทพปรารถนาจะใคร่รู้ว่าพระอิศวรกับพระ
นารายณ์องค์ใดจะมีกำลังฤทธิ์มากกว่ากัน จึงไปทูลถามพระพรหมา
พระพรหมาก็แสร้งยุ่งให้พระเป็นเจ้าทั้ง ๒ นั้นวิวาทกันจนเกิดคดีกัน
เป็นถาวรใหญ่ พระนารายณ์ร้องดวาทไปที่เดียวธนูของพระอิศวรก็อ่อน
บ้อแบ่ไป ทวยเทพจึงพร้อมกันวินิจฉัยว่าพระนารายณ์เก่งกว่าพระอิศวร
และทูลไต่ถามให้พระเป็นเจ้าทั้ง ๒ ตกลง พระอิศวรมีความน้อย

ภูมิที่คนได้บรรลุดังแล้วทั้งหมดนั้นเกิด และปรศุรามมาแต่เห็นชัดแล้วว่า
พระรามมิใช่ผู้อื่นไกล คือองค์พระตรีภูวนารเอง ซึ่งเป็นผู้ชำระทั่วไป
หาผู้ใดจะต้านทานเดชานุภาพมิได้เลย เพราะฉะนั้นในการที่ตนได้พ่ายแพ้
มิได้มีความโทมนัสเลย พระรามได้ทรงฟังดังนั้น ก็ทรงแสดงศร
ไปทำลายบรรดาภูมิตามที่ปรศุรามได้บรรลุดังแล้ว ปรศุรามก็หลุด
ถลันไปยังมเหศวรครี ส่วนธนูสำคัญนั้น พระนารายณ์จึงฝากพระวรุณ
(คือพระ "พิรุณ") ใหรรักษาไว้ แต่ก็ทูลให้พระบิดาตั้งจำเนียร
ชนวนต่อไปสักระยะ

[ในที่นี้ขอให้ผู้อ่านสังเกตว่า เรื่องปรศุรามกับพระรามวิวาท
กันนี้ ในรามเกียรติ์ของเราก็มิได้ระบุชัดกับในฉบับสังสฤต
เพราะเข้าใจผิดเสียในชั้นต้นแล้วว่า "รามสูตร" เป็นยักษ์ จึงแต่งให้
มากระกระแสรบพุ่งอย่างยัษฐังคณ์ ครั้นเมื่อแพ้พระรามแล้ว ก็กล่าว
ว่ารามสูตรหลุดขอชีวิตไว้ และพระรามยกประทานให้ ไม่มีกล่าวถึง
ทำลายภูมิของรามสูตรเลย ในข้อนี้ขออธิบายว่าที่พระรามให้เด็กกนั้น
คือจะให้ทำลาย โลกุตตรมรรค หรือจะให้ทำลาย ผล เท่าที่ปรศุราม
ได้บรรลุดังมาแล้ว ปรศุรามเด็กเอาให้ทำลาย ผล เพราะว่าถึง
ทำลายแล้วก็มีหนทางที่จะหาได้ต่อไปโดยความพยายามพยายาม แต่ถ้
ทำลาย มรรค เสียแล้ว ก็จะเป็นอันตัดทางที่ปรศุรามจะได้ถึง โลกุตระ
และพรหมภูมิ คืออนฤพานนั้นต่อไปได้ ผู้แต่งรามเกียรติ์ของเรามีได้
เข้าใจหัวข้อสำคัญนั้น เพราะหลงไปว่า "รามสูตร" เป็นยักษ์ จึง
แต่งให้พระรามลงโทษในทางโลกีย์ แท้จริงปรศุรามเป็นพราหมณ์

ไม่มีความสุขสบายในทางโลกีย์ พระวงในทางโลกุตรมากกว่า จึงต้อง
ตั้งโทษให้กระทบทางโลกุตร] ✓

ครั้นเมื่อเข้าถึงพระนครศรีอยุธยา ชาวเมืองก็ต้อนรับด้วย
ทั้ง ๓๐ องค์ (คือ ท้าวทศรถ พระยาศรีขัตติ และโอรสท้าวทศรถทั้ง ๕
กับชายาแห่งโอรสทั้ง ๕ นั้น) ด้วยความชื่นชมยินดี และพระมเหสี
แห่งท้าวทศรถทั้ง ๓ องค์ (ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราว่าไม่มีติดด้วย
แต่ในฉบับดั้งเดิมไม่ได้ไป) ก็รับรองชายาแห่งโอรสทั้ง ๕ อย่าง
ดียิ่ง เมื่อเสร็จงานส้มโอรสแล้ว ท้าวทศรถจึงอนุญาตให้พระภคไป
เยี่ยมพระเจ้าตาที่เกษีย และให้พระศัตรุมนไปด้วย

[พลาดกันข้าพเจ้าจากถ้ามายึดขวานนี้ เพราะเป็นกันทุก
รวบรวมข้อความเบ็ดเตล็ดไว้มาก ถ้าจะลัดข้าม ๆ ไปก็เกรงจะเสีย
ความรู้ไป แต่ในกันทุกข้อ ๆ ไปนี้จะย่อความได้สั้นลงมาก เพราะ
เป็นเรื่องของพระรามคนเดียวติดต่อกันไป]

ที่ ๒ - อโยธยา ก็นับแต่ท้าวทศรถปรารภจะให้อภิเษกพระ
รามเป็นยุพราช ฝ่ายนางค่อมชื่อนนทรา [ซึ่งของเราเรียกว่า “กุจุ”
แต่แท้จริง “กุจุ” มาจากคำ “กุกุ” ซึ่งแปลว่า “นางค่อม” เท่า
นั้น ไม่ใช่ชื่อ] ได้ทราวจึงไปบอกนางไภยกษัตริย์และกษัตริย์ต่าง ๆ
นางไภยกษัตริย์จึงขอให้พระภคได้เป็นยุพราช และให้เนรเทศพระรามไป
อยู่ป่ามีกำหนด ๓๕ ปี ท้าวทศรถได้เห็นว่าจากนั้นก็ต้องยอมตาม พระ
รามจึงออกจากนครพร้อมด้วยนางสีดาและพระลักษมณ์ สุนทรไป
ตั้งถึงฝั่งพระคงคา คุรุณเป็นอธิบดีในหมู่นิสาท (ซึ่งเราเรียกว่าสุชน)

เป็นผู้จัดเรือให้ข้ามลำคองคา พระราม นางสีดา และพระลักษมณ์ไป
 อาศัยรยอยู่ในสำนักพระภรทवासุมิในตำบลประยาค ที่ตรงลำน้ำพระ
 คงคากับมุนาบรรจบกัน อยู่ที่นี่ ๓ แล้วไปต่อไปจนถึงเขาจิตรภู
 จึงไปอาศัยรยอยู่ในสำนักแห่งพระมหาฤๅษีวาลมกี ฝ่ายท้าวทศรถแลพระ
 ไทยอาไโดยพระรามจนถึงพระชนม์ ฝ่ายพระภรทซึ่งท้าวอศวกัดผู้เป็นตา
 ได้ขอไปอยู่ที่เมืองเกกยนั้น เมื่อทราบข่าวว่าพระรามจะได้อภิเษกเป็น
 ยูพราชก็มีความยินดี จึงทูลดาท้าวอศวกัดกับมารุวงศ์หรือโยชยา
 พร้อมด้วยพระศัทรุณซึ่งได้ไปเมืองเกกยด้วยนั้น ครั้นมาถึงกรุงศรี
 อโยธยา ทราบว่าพระราชาบิดาสิ้นพระชนม์และพระเชษฐาถูกเนรเทศแล้ว
 ก็มีความโศกเศร้าโศก และมีความแค้นนางไกเกษีย้งนักถึงแก่จะ
 ฆ่าเสีย แต่พระศัทรุณห้ามไว้ พระภรทพร้อมด้วยพระวชิรฐมนผู้เป็น
 บุโรหิตและพระวามเทพมน จึงจัดการถวายพระเพลิงพระศพท้าวทศรถ
 ตามประเพณี [ในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ มีข้อ
 ความกล่าวไว้ว่า ทั้งนางไกเกษีและพระภรทถูกห้ามมิให้ถวายพระ
 เพลิง แต่การห้ามเช่นนั้นในฉบับเดิมไม่มี ตรงกันข้าม กล่าวชัดว่า
 พระภรทเป็นผู้จัดการถวายพระเพลิง เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่าการห้าม
 ถวายพระเพลิงเป็นของที่มาเติมขึ้นเองในฉบับไทย] เมื่อเสร็จการ
 ถวายพระเพลิงแล้ว บรรดาราชตระกูลได้เข้าหอพราหมณ์ ๓๐ วัน
 วันที่ ๓๒ ภายหลังวันถวายพระเพลิงแล้ว พระภรทจึงจัดทำพิธี
 ศราทธพรดตามประเพณี (อย่างทำบุญ ๗ วันของเรา) ต่อขึ้นไป
 อีก ๒ วัน พระภรทออกประทับที่ถ้ำถ้ำอำมาตย์ม่นคร จึงพร้อม

กันอัญเชิญเสด็จพระภคชนทรวงราชย์ พระภคไม่ยอมรับราชสมบัติ
 ตรัสว่าจะออกไปเชิญเสด็จพระรามเข้ามาทรวงราชย์ เสนาพฤตมาดย์
 ก็เห็นชอบด้วย จึงสั่งทำถนนจากกรุงศรีอยุธยาเตรียมไว้เป็นทางเสด็จ
 ครั้นถึงวันดีพระภคก็ยกกระบวนพยุหยาตราออกจากพระนคร พร้อม
 ด้วยพระศัตรีชน และนางเกาศัทยา นางสุมิตรรา และนางไภเกย์ ยก
 กระบวนไปจนจนถึงเขาจิตรกฐ พระภคสั่งให้หยุดกระบวน แล้ว
 เทียวหาพระรามจนพบ ก็เข้าไปเฝ้าเล่าความให้ทราบทุกประการ
 พระราม นางสัตา และพระรัตนกษมณ ก็มีความเศร้าโศกยิ่งนัก
 แต่ครั้นพระภคอัญเชิญพระรามให้กลับเข้าไปทรวงราชย์ พระราม
 หายใจไม่ แม้พระมารดาทั้งสามช่วยกันวิงวอนก็ไม่ยอม เพราะมี
 ความปรารถนาจะรักษาสัตยวาทีแห่งพระราชบิดาไว้ พระภคจึงขอ
 ประทานรองพระบาทไปแทนพระองค์ เชิญรองพระบาทขึ้นทูลเหนือ
 พระเศียร แล้วยกพยุหยาตรากลับไปกรุงศรีอยุธยา เชิญพระมารดา
 ทั้งสามเข้าไปในวัง แล้วจึงออกไปตั้งอยู่ท่าบดินทาคาม ชายแดน
 โกลศด ยกรองพระบาทขึ้นประดิษฐานบนภัทรวชิราภินิหารใต้เศวตฉัตร
 พระภคเองเป็นอุปราชสำเร็จราชการแทนรองพระบาทนั้น และพระ
 ภคพระศัตรีชนทั้งสององค์ก็ต่างถือเพศเป็นโยคี ฝ่ายพระรามทราบ
ว่าพญาชนธังท้าวราพณาสูรมาตั้งนครอยู่ริมชนธังและตั้งหน้ารบ
กวนฤชพรหมณในเขตรชนธัง จึงคิดจะไปตั้งอยู่เพื่อบัง
กันพวกฤษีต่อไป ตาพระवादมีก็ออกจากจิตรกฐเดินทางต่อไปในป่า

แคว้นมัจฉการพระอัครมุนีและนางอนธยาผู้เป็นชายา แล้วพระรามา
นางด้ดา กับพระดกษณ์ก็เข้าไปสู่บัทนทก คือชนดณนั้นแด

ที่ ๓ - อธิษณกะณทั จัปแต่ดามกษัตร์เจ้าสู่บัทนทกพบ

อสูรตุร้ายตน ๓ ชื่อวิราช (ในรามเกียรติ์ของเรากลายเป็น "พินาพ"
ไป) รบกันเป็นดามารถ แต่วิราชนั้นได้รับพรพระพรหมว่าไม่
ให้ตายด้วยคมอาวุธ พระรามรบกับวิราชจนเหยียบไว้ได้แล้วจึงให้
พระดกษณ์ชูดหุมเพื่อฝังทงเป็น ฝ่ายวิราชเมื่อจะตายรู้ว่าพระราม ✓
คือพระนารายณ์อดดาว จึงเล่าเรื่องที่ตนถูกด่าบ คือเดิมเป็นคนขรรพ
ซึ่งได้ประพฤตผิดในกาม ไปดอบดักส้มค้ดั่งวาศด้วยนางรมภานุเป็น
บริจารของท้าวเวศร์วัน ✓ ท้าวเวศร์วันด่าบให้เป็นรากษสอยู่จนกว่า
พระนารายณ์จะอดดาวมากำหนดเป็นดกท้าวทศรด มาฆ่าตายแล้วจึง
ให้วิราชพันคำด่าบ วิราชจึงยัดที่จะพันทกซ์ได้ไปส่วรรค ซึ่งทาง
ให้พระรามดำเนินต่อไป แล้วพระรามกับพระดกษณ์จึงฝังวิราช
วิราชก็ได้ตายด้วยมือพระรามสมความปรารถนา เป็นอันได้กลับไป
ส่วรรค ดามกษัตร์จึงเดินต่อไป จนถึงสำนักพระมหาฤษีสัรภังค์
พบพระอินทรกำลังมาอัญเชิญพระสัรภังค์ไปสู่ส่วรรค ดามกษัตร์เข้า
ไปนมัสการพระสัรภังค์ พระมุนีก็มีความยินดี ซึ่งทางให้เดินต่อไป
แล้วพระมุนีเองจึงเข้ากองไฟเผาตัวและวิญญาณไปสู่พรหมโลก
พวกด้านุศิษย์พระสัรภังค์ขอให้พระรามช่วยคุ้มเกรงรักษา พระราม
รับคำแล้วก็ดำเนินต่อไป พร้อมด้วยนางด้ดาและพระดกษณ์กับพวก
พราหมณ์ จนถึงที่สำนักพระมหาฤษีสัตติกษณ์ (ในรามเกียรติ์เรียก

ว่าสุดท้าย) พักอยู่ที่นั่น ๓ แล้วเข้าไปหา ไปท่องเที่ยวอยู่ในป่า
 ทนทนจนถึงสิบปี ไปหาใคร่อยู่ในสำนักมหาฤๅษีและเทพฤๅษีต่าง ๆ
 ในที่สุดจึงกลับมายังสำนักพระสุติภณณ์ ตามถึงที่สำนักแห่งพระมหา
 ฤๅษีอัครดิษย์ (ในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า "อังกศ") พระสุติภณณ์
 ก็ทรงให้ สามีภรรยาทั้งสองไปหาพระอัครดิษย์ พระมหาฤๅษีก็ต้อนรับ
 โดยยินดี แล้วจึงให้พระแสงดาบคู่พระราม คือของพระ
 นารายณ์ ๑ ศรธนูพรหมทัต หรือพรหมมาศศร ๑ แร้งศรซึ่ง
 ไม่มีเวลาพรวง เป็นของพระอินทร์ให้ได้ ๑ พระขรรค์ดาบทอง
 ผักกูด ๑ พระรามรับของเหล่านี้ไว้แล้ว ก็ขอให้พระมุนีชกซึ่ง
 จะพอสร้างอาศรมพักอยู่ได้ พระอัครดิษย์ก็บอกให้ว่า ในระหว่าง
 จากอาศรมไปอีก ๒ โยชน์ มีที่แห่ง ๑ เรียกว่าบุญจาวดี อยู่ริม
 ฝั่งโคทาวารี สามีภรรยาทั้งสองไปตั้งอาศรมอยู่ที่บุญจาวดีนั้น เป็นที่
 งามดุจดั่งราชธานี จนวัน ๑ พระอินทร์ทรงราชย์มีนามว่าศุภรพนา (ซึ่งใน
 รามเกียรติ์ภาษาไทยเรียกว่า "ลำนะนิกขา") ผู้เป็นนักษัตรภักดีของ
ทศกัณฐ์ ได้ไปพบสามีภรรยาทั้งสองตั้งอยู่ในโคทาวารี นางราชกษัตริย์
มีความรักใคร่ในพระราม ได้ตามไปจนถึงอาศรม จำเริญตัวให้
 งามแล้วเข้าไปเฝ้าพระราม พระรามไม่ยินยอมรักใคร่ นางศุภรพนา
ขัดใจก็เข้าคบนางลิลิตาสดไป พระรามจึงใช้ให้พระลักษมณ์ถึงโทษ
นางยักษ์ พระลักษมณ์เอาพระขรรค์ศักดิ์มาแทงและหยาบแล้วขับไป
นางศุภรพนา ก็ร้องไห้ไปฟ้องพญาชราพชาย ผู้ครองนครในชนแดน
พญาชราพชายก็พาไปจับพระราม พร้อมด้วยพญาทูลชน และตรีเศียร

เด๋นบด (ตรีเศียรไม้อัน้องพญาธร เปนแต่ขุนพลเท่านั้น) พญาธร
 พญาทษณ และตรีเศียรต้องศรตาย นางศรีปราชญ์ข้ามไปยัง
 ดงกา ไปพ้องทศกรรฐ และแกล้งพุดจาบย่องนางสีดาต่าง ๆ
 จนทศกรรฐอยากได้นาง จึงออกไปหาพญามารจตุรพักตารกา ซึ่งไป
 บวชเปนโยคีอยู่ในป่า ขอให้ช่วยคิดอุบายดักนางสีดา มารัจจกักถ้าว
 ทัดทานไว้ เพราะตัวเองเคยรู้ฤทธิพระรามแต่เมื่อยกไปตีที่ด่านักพระ
 วิศคามิตรนั้นแล้ว แต่ทศกรรฐไม่ฟัง มารัจจจึงจำใจไปกับทศกรรฐ
 ถึงปัญจาวตแล้วจึงแปลงตัวเปนกวางไปดวงเฝ้าพระรามไปพัน และเมื่อ
 ถูกศรก็ทำเสียงดวงจนนางสีดาบังคับให้พระลักษมณ์ตามไปอีก ทศกรรฐ
 ได้จึงแปลงตัวเปนฤษีเข้าไปเฝ้านางสีดา ครั้นนางไม่ยินยอมก็อุ้ม
 เอาไปด้วยกำลัง หนีรถเหาะไป นางสีดาก็รำพึงไปถึงพระรามจนเมื่อ
 ผ่านไปท่าถ้ำที่อยู่ของพญาชดา (ในฉบับไทยเรียก "สดา")
 บัณฑิตราช ชดาญ์ก็ออกมาขวางทางไว้ รมกับทศกรรฐ ชดาญ์
 บัณฑิตราชแพ้ ตกลงยังพื้นดิน ทศกรรฐก็อุ้มนางสีดาต่อไป เมื่อผ่าน
 ไปในป่า ริมสระบัวป่า นางสีดาเห็นวานรอยู่ ๕ คน นางจึงเปิดอง
 ละครใบแสดงอารมณ์ทั้งลงไปฝากวานรให้นำถวายพระรามด้วย ทศกรรฐ
 ก็พานางไปจนถึงถ้ำดงดงกา พาเข้าไปในวัง ขวนให้ดูปราสาทราชฐาน
 นางก็ไม่ยอมดูทั้งนั้น ทศกรรฐจึงตั้งนางร่ายกลให้พาตัวนางสีดาไป
 ได้ยังสวนอโศก [คือสวนต้นไม้ที่เราเรียกว่าต้น "โศก" แต่
 ที่แท้จริงชื่อโศกจึงจะถูก] และให้ต่างคนต่างใช้อุบายทำให้นางสีดายินยอม
 พร้อมใจเป็นชายาทศกรรฐให้จึงได้ ฝ่ายพระรามเมื่อฆ่ามารัจจแล้ว

เติมน้ำจะไปอาศรม พบพระตักขมณีก่ดางทางก่ดกพระไทย ทั้ง
 สองกษัตริย์รีบกลับไปอาศรม ตักกัหายไปแล้ว เทียบค้นหา
 เท้าได้ก็ไม่พบ จึงออกเดินจากอาศรมไปจนพบชดาบฏกษัตริราช ชดาบฏ
 บอกรู้ว่านางตักกัตาย พระรามเฝ้าชดาบฏแล้วเดินต่อไป พบ
 นางรากลีสัน ๓ ชื่อโยมขี (ในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า "ยักขมขี")
 นางโยมขีตรงเข้ากอดพระตักขมณีก่อนได้ พระตักขมณีก่อนด้วยพระ
 ชรรค์ ตักขมก หู และก้นขาดไปแล้ว นางรากลีสันหนีไป ต้อง
 กษัตริย์ดำเนินต่อไปอีก พอสุดถนน ๓ มี้แต่ครึ่งตัว หน้อยอยู่ที่ทอง
 แดงมีแขนยาว ชื่อพนซ์ (ในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า "กุ่มพด")
 กพนซ์เล่าว่าตนเป็นทาส ซึ่งได้รับพรพระพรหมาให้มียายยืน จึงมี
 ความกำเริบไปรบพระอินทร พระอินทรเอาขวัดฆ่าหักทั้ง ๒ ข้าง
 แดงค้ำพระยันลงไปในตัว แต่ด้วยอำนาจพระพรหมาจึงไม่ตาย
 พระอินทรลอบว่าให้มี้แขนยาวเพื่อกวาดสัตว์เข้าปากกินไป จนกว่าจะได้
 พบพระรามจึงจะพ้นทุกข์ พระรามและอนชาก็จัดการเฝ้ากพนซ์ กพนซ์
 ก็ได้คืนรูปคงามดังเก่า จึงชี้ทางให้สองกษัตริย์ไปหาพญาสุครีพ ซึ่ง
 ได้ถูกพญาพาด์เนรเทศออกมาอยู่เขามถียทเลด้ามบมปา และแนะนำว่า
 ให้วานพญาสุครีพช่วยค้นหานางตักกัต่อไป สองกษัตริย์ก็ดำเนินไปตาม
 ทางที่กพนซ์ได้ชี้ให้ ก่ดางทางพบนางโยคินชื่อนางสวรี นางโยคิน
 ชี้ทางให้ต่อไป สองกษัตริย์ก็ดำเนินเลียบฝั่งแม่น้ำบมปามุ่งตรงไป
 ยังเขาฤษยมุก [อยู่ในทมิฬประเทศ คือแคว้นทมิฬกฤษเรียกว่า
 "The Deccan"]

ที่ ๔- กษัตริย์ราชันย์ เรียกตามนามนครกษัตริย์ (ซึ่งใน
 ธรรมเกียรติของเราเรียกว่า “ชัตติชน”) จับแต่ต้องกษัตริย์ไปถึงเขา
 ฤษยมุกใกล้เขามดัยที่อยู่พญาสุครีพ ฝ่ายสุครีพเห็นต้องกษัตริย์สำคัญ
 ว่าพญาพาลีใช่ไปฆ่าคน จึงเรียกหนุมานและพวกบริวารเตรียมอยู่
 พร้อมกันเพื่อต่อสู้ แล้วสุครีพจึงใช้ให้หนุมานไปเฝ้าพระรามถาม
 เหตุการณ์ดูก่อน หนุมานเป็นทูตไปแจ้งังไมตรีต่อพระราม ทั้งสอง
 ฝ่ายเล่าเรื่องราวสู่กันฟัง แล้วหนุมานก็ทูลดาไปรับสุครีพที่เขามดัย
 สุครีพไปเฝ้าที่เขาฤษยมุก พระรามกับสุครีพก็กระทำสัตย์สัญญาต่อ
 หน้าไฟ เป็นสัมพันธไมตรีต่อกันจะช่วยกันและกันให้สัมปรานา คือ
 พระรามรับจะสังหารพญาพาลี และสุครีพรับจะค้นหาางลิลาและ
 ช่วยสังหารทศกรรฐ เมื่อทำสัญญากันเสร็จแล้วสุครีพจึงเล่าเรื่อง
 ที่ตนถูกเนรเทศ ใจความว่าคืนหนึ่ง อสูรชื่อนายาคู ลูกทนต์
 (ซึ่งเราเรียก “ทศพ”) ได้มาร้องทำทนายพญาพาลี พญาพาลี
 นอนหลับอยู่คนเดียว ลูกออกไปรบ สุครีพตามออกไป นายาคูเห็น
มาด้วยกันสองคน มีความกลัว จึงหนีไปอยู่ในถ้ำ พาดังสุครีพ
 ให้คอยอยู่ที่ปากถ้ำ แล้วก็ตามนายาคูเข้าไป สุครีพคอยอยู่ถึง ๓
 ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐
 จนเห็นเลือดไหลออกมาจากปากถ้ำ และได้ยินแต่เสียงอสูร ไม่ได้
 ยืนเสียงพาด ก็สำคัญว่าพาดตายแล้ว จึงเอาลิลาปิดปากถ้ำเสีย
 แล้วกลับไปเมืองกษัตริย์ พวกเสนาพฤชมาตย์ก็อัญเชิญสุครีพขึ้น
 ทรงราชย์แทนพาดต่อไป แต่ไม่เข้าพาดก็กลับไปยังกษัตริย์ ทว่า
 สุครีพกับอำมาตย์คบคิดกันเป็นขบถ จึงฆ่าพวกอำมาตย์เสีย ส่วน

ผู้คร่ำหวอดให้บริวารชาวต่างประเทศจากกษัตริย์ นางรามาผู้เป็น
 มเหสีผู้คร่ำหวอดก็เอาไปเป็นมเหสีเสียเอง พระรามได้ฟังเรื่องก็พลอย
 แค้น จึงรับว่าจะฆ่าพาลี เพื่อลงโทษในการที่บังอาจผิดเมีย ผู้คร่ำ
 หวอดว่าพาลนั้นมีฤทธิ์มาก แล้วจึงเล่าเรื่องอสูรทนต์ ("ทนต์") ซึ่ง
 มีรูปเป็นควาย อิมเอบก่าเริบฤทธิ์เพราะมีกำลังมาก จึงไปทำ
 พระสมุทให้รบกัน พระสมุทบอกให้ไปทำพระหิมพานคีรีราช พระ
 หิมพานบอกให้ไปทำพญาพาด ทนต์ก็ไปทำพญาพาด พญาพาด
 ก็ออกไปสู้กับทนต์ หักคอทนต์ได้แล้ว จึงยกทรางศัพชนขว้างไป
 พระเอนตกลงในป่าอันเป็นที่งกรรมของพระมตังคณ พระมahamanจึงแข่ง
 ให้ว่าถ้าแม่พาดหรือผู้ใดที่รับใช้พาดเข้ามาในเขตบ้านขอให้กลายเป็น
 หินไปทันที [เรื่องพาดปราบมาวากับปราบทนต์ของเรารับรวม
 กันเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน เห็นจะเป็นเพราะเรื่องราวคล้าย ๆ กัน มีไป
 ทำทายน่าปราด่าทเหมือนกัน จึงเก็บไปปนกันเสีย] ผู้คร่ำหวอดเล่าเรื่อง
 ทนต์แล้ว จึงขอให้พระรามลองกำลังให้ปรากฏ พระรามก็จับโครง
 กระดูกทนต์ซึ่งยังกองอยู่ในป่ามตังคณ (คือริมเขาฤษยมุทนี่เอง)
 ขึ้นโยนไปตีโยชน ผู้คร่ำหวอดชมเชย แต่ยังขอให้แสดงอีก คือ
 มัตนังอยู่ ๘ ตน ซึ่งพาดเคยแฉ่งศรทนต์ได้ ขอให้พระรามลอง
 ดูบ้าง พระรามแฉ่งศรทนต์นังได้ ๘ ตน แต่ยังไม่ทนต์เขาฤษยมุท
 ไปอีกต่อ ๑ ผู้คร่ำหวอดก็ชมเชยยิ่งนัก จึงเชิญไปสังหารพาดใน
 วันนั้น พระรามรับคำแล้วก็ไปสังหารพาด [ข้อความตรงกับใน
 ฉบับไทยทุกประการ คดอดจนคำสอน้องและทนต์ขอโทษพระราม

นอกนั้นถ้าจะเทียบจะต้องตรวจดูกำหนด ซึ่งในเวลานั้นข้าพเจ้ายังไม่
 เวลาจะทำได้ ชื่อวานรในรามเกียรติ์ของเรากับในฉบับดังกล่าวข้าง
 ผิดกันไกลจริง ๆ จนเหลือที่จะหาไปได้] ใช้ให้สุเสนผู้เป็นพ่อนางคารา
 คุมพลไปค้นทางทิศประจิม [ในกองทัพขององค์ทศกัณฐ์มีชื่อสุเสนอยู่ว่า
 ไปด้วย บางทีผู้แต่งจะเผด็จไปก็ไม่ได้ หรือมีคนอื่นจะเป็นคนละตัว
 แต่ชื่อพ้องกัน] ใช้ให้สัตว์ผด (ของเราเรียก “สัตว์ผด”) คุมพลไป
 ค้นทางทิศอุดร แล้วจึงกลับถอยไปตั้งกองทัพทศกัณฐ์ ซึ่งองค์ทศกัณฐ์
 ไปกับหนุมานและตารุ [ตารุนี้ฟังจะมากล่าวถึง เดิมก็ไม่มี ที่จริงรู้
 ว่าเขาชื่อสุเสนไปได้ไว้ผิด จึงเปลี่ยนเป็นตารุ] เทียบกันตามเทือกเขา
 วินัย พบสัตว์ตน ๓ (คือปากหลั่นของเรา) ซึ่งองค์ทศกัณฐ์เอาราก
 เลื้อยตาย แล้วเดินต่อไปเข้าป่าดงปตบรณ เข้าถ้ำทุกถ้ำ จนไปถึง
 ตำบลชื่อพฤษภูตเป็นสวนของท้าวพวยในหว่างเขา เป็นที่เข้าถึงยาก
 มีสวนอันงดงาม มีปราสาทราชฐาน พบนางคน ๓ จึงถาม ได้ความ
 ว่าอสูรชื่อนัย (ของเราเรียก “นายน”) ได้นฤมิตรขึ้นไว้เป็นสถานที่
 อยู่ ภายหลังนัยได้บังอรรักกับนางเทพอัปสรชื่อเหมา (ของเราเรียก
 “บุษมาด”) พระอินทร์ทรงสั่งทหารมลายุทธ์ พระพรหมเจ้าประทาน
 รมณียสถานแก่นางเหมา ตั่วนางผู้เล่าเรื่องนั้นเองชื่ออสูรมัธยม
 [ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราไม่มีตัว และเรื่องราว “บุษมาด” เล่าให้
 หนุมานเอง] นางนั้นเป็นผู้เฝ้าสถานนั้น ถ้ามถึงกิจการของหนุมาน
 หนุมานก็เล่าความให้นางฟัง นางตอบว่าผู้ใดที่ได้เข้าไปถึงในเมืองมายา
 นแล้ว ยากที่จะกลับออกไปได้ (อย่างเมืองดงแดกเดียวกัน) แต่นาง

เต็มใจช่วยนำพวดานรออกจากทนนได้ ไปถึงฝั่งมหาสมุทร แต่ก็มีรูป
ที่จะไปแห่งใดต่อไป เวลาที่กำหนดก็จวนครบอยู่แล้ว พระอินพญานก
ส้มปาด (ที่เราเรียกว่า "ส้มปาด") พยายามพยายามได้ไม่ได้ออกมา
จากถ้ำ บอกข่าวนางสีดาและพี่นางลงกาให้ องค์จึงถามพวดานรว่า
ใครจะรับอาสาไปลงกา ต่างคนก็ต่างรับอาสาและอวด อิทธิฤทธิ์ของตน
ในที่สุดจึงตกลงเป็นหนุมานไป หนุมานก็ขึ้นไปสู่ยอดเขามเหศวรครี
ดำแดงอิทธิฤทธิ์ถึบทยานจากยอดเขา เหาะข้ามมหาสมุทรไป

ที่ ๕- สุนทรภักษ์ จับแต่หนุมานเหาะข้ามมหาสมุทร พระ
สมุทรมีความปรารถนาจะช่วยหนุมาน จึงบอกให้เขาไฉนกะ ซึ่งอยู่
กลางทะเลนั้น ผู้คนมาเพื่อให้เป็นท่หนุมานหยุดพักอื่น แต่หนุมาน
บอกว่าจะวิ่งรอมได้ต้องตรงไป ฝ่ายเทวดาพร้อมด้วยคนธรรพ สีทรา
และพิทยาธร ปรารถนาจะลองฤทธิ์หนุมาน จึงสั่งให้นางสุรสีดาผู้เป็น
มารดาแห่งนาคทั้งหลาย จำแดงตัวเป็นนางยักษ์ขึ้นตัวใหญ่กายสูงถึงฟ้า
ขวางทางหนุมานไว้ พอหนุมานมาถึง นางก็ร้องห้ามมิให้ไป และร้อง
ทำให้หนุมานเข้าปาก หนุมานผิดว่าให้เสร็จกิจอยู่แล้วก่อนจึงจะกลับ
มาให้กับ นางก็ไม่ฟัง อ้าปากกว้างจะกลืนหนุมาน นางอ้าปากกว้าง
เท่าใดหนุมานก็ทำตัวให้โตขึ้นจนคับทุกครั้งที่ จนปากนางนั้นอ้ากว้าง
ถึง ๓๐๐ โยชน์เป็นที่สุด คราวนั้นหนุมานทำตัวเป็นเมฆก้อนเล็กเท่า
หัวหัวแม่มือลอยเข้าไปในปากนางสุรสีดาและกลับออกมาอีกโดยนางไม่รู้
ลึกตัว แล้วก็กล่าวแก่นางสุรสีดาว่า ได้เข้าปากตามปรารถนาแล้ว
ขอทางไปเถิด นางสุรสีดาก็กล่าวชมเชยความฉลาดของหนุมาน แล้ว

อนุญาตทางให้ไป [เรื่องพบกับนางสุวรรณของเรานี้ไม่มี] ต่อจาก
 นั้นไปจึงไปพบนางผู้เลื่องลือชื่อถึงหิกกา ผู้มีฤทธิ์ยัดเงาใครได้
 แล้วยัดตัวได้ นางยัดเงาหนุ่มมานไว้ได้ หนุ่มจึงเข้าปากนาง
 แล้วเข้าไปแหะท้องออกมาได้ จึงเหาะต่อไปจนถึงเกาะลังกา รวม
 เป็นระยะข้ามมหาสมุทรนี้ ๓๐๐ โยชน์ แล้วจึงไปลงที่โกถันคร
 ดงกา [เรื่องเหาะข้ามดงกาและไปลงอยู่กับพระนารทนั้นไม่มี
 ในฉบับดั้งเดิม แต่ก็จะเข้าใจว่านักขณเองนั้น ก็เห็นจะไม่ได้ คงจะ
 ต้องไปได้มาจากแห่งอื่น ดังจะได้อธิบายต่อไปในตอนข้างท้ายนี้]
 ครั้นเวลาค่ำหนุ่มจึงนฤมิตรตัวให้เด็กเท้าแมวและโดดเข้าไปในดงกา
 พบนางดงกา (คือเมืองซึ่งเราเรียกว่า “อากาสโคตโดย”) รวมกัน
 จนนางดงกาแพ้แล้ว หนุ่มก็เที่ยวค้นนางสัตว์ทั่วไปในดงกา เข้าไป
 จนในวังและปราสาทราชฐานที่อยู่ของทศกรรฐและขุนยักษต่าง ๆ ค้น
 ทั่วทุกแห่งหน จนในที่สุดได้ไปถึงสวนอภิศกจึงเห็นนางสัตว์ แต่ง
 ตัวห่มผ้านครอง ไม่มีอาการอย่างใดประดับประดา มีนางรักษดี
 เป็นผู้คุ้มอยู่ ขณะที่หนุ่มซ่อนอยู่ในกิ่งอภิศก ทศกรรฐลงไปหา
 นางสัตว์จากเกษียณพาด นางก็ไม่ยินยอม ทศกรรฐจำใจต้องกลับ
 ไปวัง พวกนางยักษ์ผู้คุ้มก็พากันคิดว่านางสัตว์ด้วยด้อยคำหยาบช้า
 ต่าง ๆ นางสัตว์ทนไม่ได้ก็จะผูกคอตาย หนุ่มเห็นถึงเวลานั้นควร
 จึงกล่าวพระนามพระรามและพรรณนาข้อความทุกประการ นางสัตว์
 ได้ยินก็ดีใจ หนุ่มลงจากต้นไม้มาถวายบังคม เอาความโดยละเอียด
 แล้วถวายแหวนของพระราม นางสัตว์ก็ยินดีรับแหวนไว้ แต่ครั้น

เมื่อหนุมานจะรวบรวมไปส่งพระราม นางสีดาก็ไม่ยอม โดยแสดงว่า
 ไม่เป็นการสมควรที่จะให้ผู้ชายจะต้องตัวอีก นางตั้งข้อความให้
 หนุมานนำกลับไปทูลพระราม และฝากศิราภรณ์อัน ๓ ไปถวายเพื่อ
 เป็นพยานด้วย หนุมานทูลถามนางสีดาแล้ว ก็นึกเห็นเครื่องทศกรรฐ
 จึงแกดักหักสวนเดี่ยบนับ ชาวสวนนำความไปแจ้งแก่ประหัตต์ผู้เป็น
 เสนาบดี ประหัตต์ใช้ซุ่มพม่ารุดดูชายไปจับหนุมาน ก็กักตัวไปถูก
 ฆ่าตาย ประหัตต์จึงตั้งเสนาห้าคนไปล้อมหนุมานไว้ แล้วนำความ
 ไปทูลทศกรรฐ ทศกรรฐใช้ให้โอรสชื่ออักษกุมารไปจับ [ใน
 รามเกียรติ์ของเราเรียกว่า “สหัสกุมาร” แล้วเสกกลายเป็นมีจำนวน
 พันคนไปด้วยซ้ำ] อักษกุมารก็ไปตายอีก ทศกรรฐจึงให้อินทรชิต
ออกไปจับ อินทรชิตแสดงศรัทธาบอกว่าไปมัดหนุมานได้ นำตัวไปถวาย
 ทศกรรฐ ทศกรรฐซักถามหนุมาน ๆ ก็พูดจาว่ากล่าวให้ส่งนางสีดา
 คืนไปยังพระราม ทศกรรฐโกรธจึงสั่งให้เอาหนุมานไปฆ่าเสีย แต่
พิเภก ซึ่งเป็นผู้รู้จักประเพณีอันดียิ่ง ได้กล่าวทัดทานไว้ โดย
 ชี้แจงว่าหนุมานเป็นทูตมา ถ้าฆ่าจะเสียราชประเพณี ทศกรรฐจึงตก
 ลงให้เอาไฟจุดเผาหางหนุมาน [ส่วนการลงโทษอย่างอื่น ๆ เช่นให้
 ข้างแดง หรือใส่ครกตำ ไม้มี บางทีพราหมณ์ผู้นำเรื่องมาเล่าใน
 เมืองเราจะเอาข้อความจากหนังสืออื่น ๆ มาเพิ่มเติม เพื่อให้หนุมาน
 เก่งขึ้น ดังจะได้อธิบายต่อไปโดยละเอียดข้างหน้า] หนุมานเมื่อไฟ
 ติดหางแล้วก็เผามือองลงกาเสียสิ้น แล้วจึงไปดับไฟที่ทางนั้นในมหา
 สมุท (ไม่ใช่ในปากอย่างเรื่องของเร) และเหาะกลับไปหาองค์พระ

ความรชงค์ยอยู่เชิงเขามเหศวร เจ้าความให้พังदैวพาทันกลับไฝ้า
พระรามที่เขาวรควัน หนุมนนำศิวารณถวายพระราม และเจ้า
ความตะเอยตทุกประการ

ที่ ๖ - ยุทธภณัท เป็นภณัทยาวกว่าภณัทอื่น ๆ จับदै
พระรามชมเชยหนุมน [ไม่มีประทานผ้าชุบสังอย่างในเร่องรามเกียรดี
ของไทยเรา เร่องประทานผ้าชุบสังก็เห็นจะเก็บมาจากแห่งอื่นอีก]
दैวพระรามก็ตั้งให้ยกทัพลงไฝ่ตเถ เคาเรหัดถิยที่อุตครมาตคณั
รุ่งชนพระจันทร์दैงกับหัดดา ให้กลาขบวนทัพ ไหน้ตะลฤพระเพดิ
(คือ "นิถนัท") เป็นทัพนำ ให้คะ ๓ ครวัย ๓ ครวากษ์ ๓
เป็นทัพนำ ฤษภเป็นปีกขวา คันระ ๓ คันธมาทน์ ๓ เป็นปีกซ้าย
องค์พระรามทรงหนุมนเป็นพาหนคุมทัพหดวง ให้พระดัชฌมณัทรง
องคตตามदैจไฝในทัพหดวงกับตัวพญาสุริวั และให้ชมพพานผู้
เป็นฤชราช (คือจอมหมั) ๓ ดุเสน ๓ เวคทรรคี่ ๓ เป็นทัพหัด
พอไถตฤษัออกเดินทัพ ไหน้ตะ พฤษภ และกุมทก็ออกเดินด่องนำถาง
ทางให้ทัพหดวงดำเนินจนถึงฝ่งมหาสมุทร จึงให้หยุดตั้งค่ายพักแรม
อยู่ณเชิงเขามเหศวรคั (ที่ชองเราเรื่อว่า "เหมควัน")

กัถาถถึงทศกรรฐ เมื่อหนุมนเฝ้าเมืองदैว ก็ปฤชษาบรรดา
เด็นามาคัยว่าจะครคคการอย่างไรกันค่อไป พวกท้าวพระยาอสูรก็
ต่างคนต่างอวดคักันต่าง ๆ นา ๆ มีदैพิเภกณัอุปราชผู้दैยว ที่ยืน
ยืนอัยว่าทศกรรฐควรตั้งนางดัคคินให้พระรามจึงจะถูทำนองคคอง
ธรรม ไนวนั้นทศกรรฐมิได้คอบว่ากระไร เป็นदैลฤกกลับ

เข้าไปข้างใน ครั้นรุ่งขึ้นพิเภกขอร้องเข้าไปเฝ้าข้างใน ทูลทศกรรฐ
 ว่าได้เห็นดวงรายต่าง ๆ มากนัก มีทางที่จะแก้ไขได้แต่สิ่งเดียว
 เท่านั้น ทศกรรฐก็ออกไปทูลพระโรงเรียกชุมนุมขอสุรัสวดีอีก ตั้ง
 ประหัตถ์เสนาบดีให้จัดพัดชนประจักษ์ที่พร้อมแล้ว ก็ถามความเห็น
 ผู้ที่มาอยู่ในสถานนั้นอีก กุมภกรรณ ["หุหม้อ" คือหุโตะเท่าหม้อ
 ไม่ใช่ "ค้อหม้อ"] อินทรี และท้าวพญากี่ต่างรับอาสาจะรบทุกคน
 พิเภกผู้เดียวขอขานยนิพนธ์ให้ส่งสุตาคน ทศกรรฐก็ว่า ลูกชนะ
 พิเภกนี้ทุกเตียง พิเภกผู้ถูกชนได้เงื้อมมือ แต่นักชนได้ว่าทศกรรฐ
 เปนราชาและพ่อของคน จึงลดมือของเงื้อมมือหน้าว่าไปตรง ๆ ว่า
 ถานคือไปเช่นนี้จริงที่ตาย ทศกรรฐก็จับพิเภกจากนั้น [ใน
 เรื่องของเขาพิเภกไม่ได้ชดช้อย่างของเราเลย เพราะเป็นชาติ
 พรหมพงษ์เหมือนกัน เปนกษัตริย์เหมือนกัน] พิเภกนี้ออกได้จาก
 ท้องพระโรง ก็เหาะตรงข้ามมหาสมุทรไป พร้อมด้วยเสนา ๔ คน
 ขื่อนิธ ๓ ขันด ๓ สัมปาดิ ๓ ประมคติ ๓ [ตอนจับพิเภกนี้ ใน
 ฉบับดั้งเดิมผิดกับของเราอีกที่มั่งเสนาไปด้วย ไม่ได้ไปคนเดียว อีก
 ประการ ๓ ในเรื่องไม่มีกล่าวถึงไปดาดกเมย แต่ในบทละครก็ต้อง
 เติมเข้าไปอยู่เองเพื่อให้หน้าดังสาร ส่วนชื่อนางเมยและบุตรของพิเภก
 นั้น ของเราไม่ตรงกับของเขาเลย คือนางมเหสีเราเรียกว่า "ตรีชดา"
 ที่ถูกควรเป็น "สรมา" นางชิตานันคนพบในพจนานุกรมโมเนียร์วิไลเดิมด้
 ว่าชื่อ "นันทา" ข้างเราจะไปได้ "เบญกาย" มาอย่างไรก็หา
 ทราบไม่] ฝ่ายสุคริพเห็นพิเภกมากก็ชักใช้ถามจนได้ความแล้ว จึง

ไปทูลพระราม พระรามตรัสหาฤาเหล่าวานร ต่างคนก็ไม่เห็นด้วย
ในการที่จะรับพิเภกไว้ แต่หนุมานเห็นควรให้รับไว้ พระราม
ทรงเห็นชอบด้วย จึงเสด็จลงไปรับพิเภกถึงทรมฝั่งมหาสมุทร ตรัส
ปราโมทย์ด้วยไมตรี แล้วสั่งมดพิเภกเป็นราชอาสูราธิบดี แล้ว
สู้รบกับหนุมานจึงถามพิเภกว่า ทำอย่างไรจึงจะยกทัพข้ามมหา
สมุทรไปถึงลงกาได้ พิเภกเห็นว่าถ้าพระรามตรัสขอทางดำเนินแก่พระ
สมุทร พระสมุทรคงจะยอมตามพระประสงค์ เพราะเหตุว่าพระเจ้า
ศักรราชผู้เป็นชนกองค์ ๑ แห่งพระรามได้บันดาลให้ทงเดิมขึ้น [ทง
จึงได้นำมาว่า "สาคร" เพราะมีกำเนิดแต่ทงจักร ดังได้เล่าไว้ใน
พาดถันที่ข้างต้นแล้ว] สู้รบกับหนุมานนำความไปทูล พระราม
ก็เห็นชอบด้วย จึงเสด็จไปยังฝั่งสาคร เพื่อดงพลตั้งกรรมขอทาง
ดำเนินข้ามไปลงกา

ฝ่ายสัตว์ทนต์ผู้คอยเหตุ เห็นพดวนรยกมาถึงฝั่งทง ก็รีบ
นำความไปแจ้งแก่ทศกรรฐ ทศกรรฐจึงใช้เสนาซื้อศูกระไปหาสู้รบ
เพื่อล่อลวงว่ากล่าวโดยดีให้สู้รบพยกทัพกลับไปเสียยังกษัตริย์ ศูกระ
ก็จำแฉกกายเป็นนกเหยี่ยวบินไปหาสู้รบและล่อลวงตามคำสั่ง สู้รบ
ไม่ยอมพัว แต่พดวนรก็พากันโกรธ จับศูกระได้ทุบตีและถอน
ชนบึกหาง ศูกระมีความเจ็บกร้องให้พระรามช่วย พระรามตรัส
ห้ามพดวนรมิให้ทำร้ายอีกต่อไป แต่ให้คุมตัวไว้จนกว่าจะได้ข้าม
ไปถึงแดนลงกา

แล้วพระรามก็เข้าพิชิตต่อไปอีกสามเวลา ไม่เห็นพระสุมุทขึ้นมาหรือตอบประการใด พระรามก็กริ้ว จึงจับศรพรหมาศดัดขึ้น พาดสายจะแดงไปเพื่อผจญทะเลให้แห้ง พระสุมุทมีความกลัวก็ขึ้นมาเฝ้า พร้อมด้วยแม่พระคงคา พระอินทร์ และบริวารอื่นๆ พระสุมุททูลขอโทษ พระรามก็โปรดประทานโทษให้ พระสุมุทจึงทูลว่า ที่จะแหวกทางเป็นถนนให้พัดเดินไปนั้นไม่ได้ เพราะผิดธรรมชาติโลก แต่ถ้าพระรามจะโปรดให้ทหารของถนนข้ามทะเลไป พระสุมุทจะรับช่วยห้ามปรามคลื่นและห้ามสัตว์น้ำมิให้รบกวนทหารในขณะของถนน ส่วนผู้ที่จะเป็นนายช่างอำนวยความสะดวกของถนนได้นั้น พระสุมุทว่ามีอยู่ในกองทัพลองแล้ว คือพญาวานรชื่อหนุ่ ลูกพระวิศ्वकर्म्मเทพศิษฐ์ (วานรตัวนี้ในรามเกียรติ์ฉบับไทยเรียกว่า “นิลพัทธ์” และกล่าวว่าเป็นลูกพระกาฬ) พระสุมุททูลความอันนั้นแล้ว ก็ทูลลากลับลงไปยังที่อยู่ พระรามจึงตรัสสั่งให้พญานกเป็นผู้อำนวยความสะดวกของถนน พญานกก็เป็นนางงานจัดการของถนนข้ามทะเล กว้าง ๓๐ โยชน์ ยาว ๓๐๐ โยชน์ แล้วเสร็จใน ๕ วัน พระรามจึงตรัสสั่งให้กษัตริย์ข้ามไป พญาพิเภกขึ้นกับเสนายักษ์ทั้ง ๕ เป็นผู้นำทัพ พระรามทรงหนุนมา พระลักษมณ์ทรงองคต ครั้นถึงฟากลงกาแล้ว ก็พักพลอยู่ที่อนันตวิบุรณด้วยมุลผลาหารและน้ำใสจัดสนิท

[ผู้อ่านคงจะสังเกตเห็นได้ว่า ในตอนของถนนนี้ ชาติเรื่องราวสำคัญ อันมีในรามเกียรติ์ของเรา และเป็นตอนที่โชนชอบเด่นนั้น ถึง ๓ เรื่อง กล่าวคือ ๑. เรื่องเบญยกายจำแดงเป็นสัตว์

ด้อยมา ซึ่งเรียกตามภาษาไหนว่า “ชุดนางดอย” ๒. เรื่องหนุ่มนางกับนิลพัทชีวิตวาทกัน ๓. เรื่องหนุ่มนางกับนางสุวรรณมัจฉา เรื่องทั้ง ๓ นี้ไม่มีมาในรามายณฉบับสังสกฤต แต่เหตุใดจึงมามีอยู่ในหนังสือรวมเกียรติฉบับไทยนี้ ข้าพเจ้าจะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า ในที่นี้จะขอดำเนินเรื่องตามที่มาในรามายณฉบับสังสกฤตต่อไป]

ครั้นเมื่อข้ามมหาสมุทรไปได้เรียบร้อยแล้ว พระรามก็ตรัสตั้งสุครีพให้เตรียมการยกไปประชิดกรุงลงกา ฝ่ายศุภะที่จับไว้ได้แต่ก่อนของถนนั้นตรัสตั้งให้ปล่อยตัวกลับไปลงกา ศุภะก็เข้าไปเฝ้าทศกรรฐ เจ้าความให้ฟังทุกประการ และแสดงความนิมนต์ถือย่าเกรงอิทธิฤทธิ์พระราม พระลักษมณ์ และวานรยั้งนัก ทศกรรฐจึงใช้ให้ศุภะแสร้งารณไปดูเหตุการณ์มาอีก ✓ ศุภะแสร้งารณก็จำแครงกายเป็นวานรเข้าไปปลอมอยู่ในกองทัพนางเพื่อสืบข่าว พิเภกเห็นเข้า รู้ว่าเป็นยักษ์ปลอมพลึงจับตัวไปถวายพระราม ศุภะแสร้งารณมีความเกรงกลัวยิ่งนัก ก็ถวายบังคมพระรามขอประทานโทษ พระรามทรงพระสรวลและตรัสว่า ถ้าเมื่อใดตัวได้แล้วก็ให้รีบกลับไป แต่ถ้ายังไม่ทั่วก็ให้พิเภกพาตัวให้ทั่ว แล้วก็ตรัสตั้งให้ปล่อยตัวกลับไปลงกา ศุภะแสร้งารณทั้ง ๒ ก็ยังมีความนิมนต์ในพระบารมีของพระรามมากจน นำความไปเล่าให้เจ้านครลงกาฟังทุกประการ

[ศุภะแสร้งารณ ๒ คนนี้ ของเรารวมเป็นตัวเดียว เรียกว่า “ศุภะสาร” และที่มาเป็น ๒ ครั้ง ก็จับเขามารวมเป็นครั้งเดียว

คือ "สุกระสาร" นั้นจำแดงเป็นเหยี่ยวบินมาก่อน จนถึงที่แดงจึง
จำแดงเป็นตึงเข้าไปปลอดมพล]

ฝ่ายสุกระและสารณเข้าไปถึงดงกา เด่าความตามที่ได้เห็นตลอด
แล้ว และกล่าวสารณเจริญพระรากับพวกวานรเป็นอันมาก ทศกรรฐ
ก็ขึ้นไปบนบ้นมคฤพถวานร ให้ต้องเสนาฯ ให้ดูทั่วแล้ว ทศกรรฐ
ยังไม่พอใจ ตั้งมโหทรให้จัดส่งคนสอดแนมออกไปสืบข่าวอีก พวก
สืบข่าว มีเสนาชื่อสรรทนต์เป็นหัวหน้า ก็รีบไปยังที่พักพถวานรที่
เชิงเขาสุเวด (ซึ่งอยู่ตรงหน้าเมืองดงกา และสูงเทียมเขาตริภุญชัย
เป็นที่ตั้งเมืองดงกาเอง) สรรทนต์และพวกสืบข่าวถูกพิษเภณจับ
ได้อีก พวกวานรพากันทุบตีปางตาย แต่พระรามครัดสั่งให้ปล่อย
กลับไปอีก สรรทนต์ก็ไปเด่าเหมือนสุกระและสารณอีก ทศกรรฐ
จึงคิดกลอุบาย ตั้งเสนาผู้ ๓ ชื่อวิฑูษะชีวหา ผู้ฉลาดในเชิงมายา
ให้หนีกรมหัวพระรามชนหัว ๓ ซึ่งทศกรรฐนำไปให้นางสดาเพื่อจะลวงว่า
พระรามตายแล้ว ในชนคั่นนางสดากี่ชื่อ แต่นางรากษสัดตน ๓ ชื่อ
ศรีชดา เป็นผู้ใจดี มีความสงสารนางสดา จึงเด่าความจริงให้นาง
ฟัง นางสดาจึงค่อยคลายความเศร้าโศก

ฝ่ายทศกรรฐกลับเข้าไปยังท้องพระโรง นั่งในท่ามกลางที่ชุมนุม
จึงถามความเห็นทั่วพระยา ท้าวผาดิ้วยวันผู้เป็นตาของทศกรรฐ จึง
กล่าวตักเตือนทศกรรฐ กล่าวด้วยราชประเพณีและราชธรรมเนียม
แล้วจึงแสดงว่าได้แลเห็นนางต่าง ๆ หลายอย่างมาปรากฏในดงกา เห็น
ว่าเป็นนางร้าย จึงให้เห็นว่าทศกรรฐได้ประพฤติดิตทางธรรมเพราะ

ผิดเมีย ท้าวมาดย์วันเห็นควรให้รับสิ่งนางดีตากลับคืนไปให้พระราม
 การที่จะคิดมากระทำสงครามไปนั้นหาประโยชน์มิได้ เพราะพระราม
 คือพระนารายณ์อวตาร แต่ทศกรรฐ์กำลังตกอยู่ในความหลง จึง
 ขอดดีทงคนต่าง ๆ กลับหาว่าท้าวมาดย์วันอิจฉาความเก่งของหลาน
 จึงได้พูดจาคัดค้านเช่นนั้น ท้าวมาดย์วันมิได้ตอบประการใด ถูก
 ออกจากสภากลับไปที่อยู่ของตน [ตอนนี้กระมังที่ในรามเกียรติ์ของ
 เราเอามาขยายยักขยายออก เรียกว่า “ตอนท้าวมาดย์วราษว่าความ”
 แต่ท้าวมาดย์วราษนั้น ในรามเกียรติ์ของเราว่าความค่อเมื่อรบกัน
 มากแล้ว นี่ว่าแต่ก่อนน่าจะรบ ผิดกันอยู่] ฝ่ายทศกรรฐ์เมื่อท้าว
 มาดย์วันไปแล้ว จึงจัดแบ่งปันน้ำที่รักษานคร ให้ประหัดต์รักษา
 ด้านบูรพา มหาปรศว์ (“ช้างใหญ่” ของเราเรียก “เปาวนาสุร”)
 กับมโหตรักษาด้านทักษิณ อินทรีรักษาด้านประจิม ทศกรรฐ์
 เอง กับศุกระแสดำรงรักษาด้านอุดร วิบุภักษคุมพลถางเมือง
 [วิบุภักษในรามเกียรติ์ของเราเป็นพญาอสุรต่างเมือง มาช่วยรบต่อ
 เมื่อให้ไปเชิญ เห็นจะเป็นการเข้าใจผิด]

พิเภกณัฏฐ์ให้ไล่เสนาตอบเข้าไปส่อดนมในดงกา ได้ความแล้ว
 ว่าจัดแบ่งทัพเรียบร้อยแล้ว พระรามจึงจัดแบ่งทัพเข้าล้อมแคว้นนคร
 ดงกา ให้นั้ละดีด้านบูรพา กองกดีด้านทักษิณ หนุมานดีด้าน
 ประจิม ทัพหลวงจะดีด้านอุดร ให้พระรถษมนั้ตามเสด็จในทัพ
 หลวง ส่วนทัพหนุไน้อยู่ในบังคับบัญชาพญาสุกรีพ พญาชมพูพาน
 แลพญาพิเภกณัฏฐ์ และตรีลุถึงไฉ่ด้วยว่า เพื่อจะให้จำกันได้ง่าย

ให้บรรดาจวนทรงรูปเป็นจวนรอยุ่ อย่าให้จำแดงกายเหมือนมนุษย์
หรือยักษ์

รุ่งขึ้นพระรามอยากจะใคร่ทอดพระเนตรเมืองลงกา จึงเสด็จ
ขึ้นไปบนยอดเขาสุเวด ทอดพระเนตรข้ามไปทันครดงกาซึ่งตั้งอยู่บน
ยอดเขาดรุณ จึงเห็นทศกรรฐนั่งอยู่บนบัลลังก์ มีฉัตรกั้นและจามรีใบก
บัด สุครีพแต่เห็นก็มีศรัทธาใจ จึงโดดขึ้นจากยอดเขาสุเวด
เหาะไปยังลงกา ร้องว่าทศกรรฐ ๆ ก็ว่าตอบ สุครีพจึงเข้าหักฉัตร
และฉวยมงกุฎจากหัวทศกรรฐ แล้วรบกันเป็นสามารดตัวต่อตัว
ในที่สุดทศกรรฐจะร้ายมนต์ผูกสุครีพ ๆ ก็เหาะขึ้นไปเสียบนอากาศ
ทศกรรฐเห็นอยตามไปไม่ได้ สุครีพก็เหาะกลับไปยังเขาสุเวด พระ
รามบอกว่าสุครีพว่า เป็นเจ้าบ้านผ่านเมืองไม่ควรจะผจญผดกันไปโดย
ลำพังเช่นนั้น แล้วยังเสด็จลงจากยอดเขา สั่งให้ยกพลเข้าประชิด
ลงกา ตามที่ได้กำหนดไว้

แต่พระรามทรงว่าดึกได้ถึงราชประเพณี ว่าแต่ก่อนที่จะเข้า
โจมตีควรส่งทูตไปลือสารเจรจาดำเนินโดยดีก่อน จึงตรัสใช้ให้
องคตไปลือสาร องคตก็ไปลือสาร แต่ทศกรรฐไม่ฟัง สั่งให้
เสนาคณจับองคตไปฆ่าเสีย องคตก็ยอมให้ดีเสนาคณจับนั้นแล้ว
จึงเหาะขึ้นไปบนยอดปราสาท ทั้งดีเสนาก็ติดตามมา แล้วหักยอด
ปราสาทตีพวกยักษ์ แล้วยังเหาะกลับไปเฝ้าพระราม

ตอนหักฉัตรกับลือสารนี้ ในรามเกียรติ์ของเราดัดกัน คือ
ลือสารก่อนแล้วจึงหักฉัตร ขยายจะเป็นความหลงผิดของผู้เฒ่าเือง

[อนึ่งในคืนควรดังเกิดว่า ในรามเกียรติ์ของไทยเรามักกล่าวเรื่องไมราพณ์ลักพระราม และหนีมาไปตามกลั้วมาได้ ในรามายณฉบับสังคฤตไม่มีเรื่องไมราพณ์เลย เราไปได้เรื่องมาจากท้องถิ่นที่จะได้แสดงต่อไปข้างหน้า]

ก่อนไปก็กล่าวด้วยการยุทธ์ ซึ่งได้กระทำต่อกันเป็นหลายคราว จะกล่าวให้พิศดารก็ยาวนัก จึงจะกล่าวแต่พอเป็นสังเขป ดังต่อไปนี้

(๑) ทศวานรเข้าประชิดดงกา ทักษักย์ออกสู้ ยักษ์แพ้ย่อยเข้าเมือง

(๒) คักอินทรชิตครั้งที่ ๑ แผลงศรนาคราศ์ มัดพระราม และพระลักษมณ์กับวานรบ้าง พิเภกชี้ให้วานรตัวนายรักษารามไว้ ตัวเองไปเที่ยวด้นพลวานรที่กระจัดกระจายกลับมา [ไม่ช้าลาดและไม่ถูกอินทรชิตเขี่ยอย่างในรามเกียรติ์ของเรา] ทศกรรฐให้นางศรีดาพานางสีดาไปดูพระรามพระลักษมณ์ นางสีดาดำคัญว่าพระรามตายจริง แต่นางศรีดาปลอบนางสีดาโดยชี้แจงว่า ถ้าหญิงที่ผัวตายแล้วชนบุษบก ๆ ไม่ดอย นีบุษบกยังดอยจึงไม่เป็นไร ฝ่ายพิเภกชี้ด้นพลวานรกลับมาแล้ว ก็ปลุกพวกกันว่าจะควรคิดอย่างไร พญาสุเสนผู้เป็นใหญ่ในหมู่วานรจึงบอกจนถึงโอรสที่จะแก้ได้ คืออภิชัยซึ่งอยู่ที่เกษียรมฤต ณ เขาขัณฑ์ครีและโทณครี ให้ไขหนีมาไปเอาโอรสนั้น [ผู้ที่มีความรู้ และแนะนำเช่นนั้นของเราให้เป็นนำที่พญาวานรชื่อชามพวราช แต่ชามพวราชนั้นก็เป็นนามของสมพพานนั่นเอง เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าผิดตัว] ชนุน

พญาครุฑบินมาที่สนามรบ นาคที่มัดต้องกษัตริย์อยู่ที่นี่ไป ยาก
ไม่ต้องไปเอา

(๓) เณรายักษ์ชื่ออุมรภาชนะ (หรืออุมรเกตุ) ยกออกไปรบ
หนุมานฆ่าตาย

(๔) เณรายักษ์ชื่ออวัชรทนต์ยกออกไป องค์ทฆ่าตาย

(๕) เณรายักษ์ชื่ออภิมัน (ซึ่งเราเรียก "อสูรภิมัน")
ยกออกไปรบ หนุมานฆ่าตาย

(๖) พญาประหัตต์ ยักษ์เฒ่าบดี้ ยกออกไปรบ เป็นศึก
ใหญ่อัน ๓ แต่ในที่สุดนี้ละฆ่าพญาประหัตต์ตาย

(๗) ศึกทศกรรฐ ครั้งที่ ๓ ทศกรรฐรบกับพญาวานรก่อน
แล้วรบกับพระลักษมณ์ ทศกรรฐพุ่งหอกกลบิฬพัคค์ ถูกพระลักษมณ์
แล้วเข้าอุ้มพระลักษมณ์ แต่อุ้มไม่ไหว หนุมานเข้าชกหน้าอกสลบไป
และหนุมานก็อุ้มพระลักษมณ์ไปเฝ้าพระราม ๆ ก็ถอนหอกนั้นออกได้
แล้วพระรามก็ขึ้นทรงหนุมานเข้ารบกับทศกรรฐ แผลงศรธนูกร
ทศกรรฐแตกไป แล้วแผลงธนูมังกุฏจะเอี้ยดไปกับหัว ทศกรรฐ
หนักถับเข้าดงกา

(๘) ศึกกุมภกรรณ ซึ่งในเวลานั้นนอนหลับอยู่ ต้องไปปลุก
กันเป็นการใหญ่ แล้วจึงยกไป เป็นศึกใหญ่อีก รบกับพญาวานร
ที่ละตัว จนถึงรบกับสุครีพ รบกันไปจนสุครีพถูกทิ่มด้วยยอกเขา
ล้มลงสลบไป กุมภกรรณจึงจับเอาตัวสุครีพหนีบรักไว้ไปดงกา
ฝ่ายหนุมานเห็นว่าถ้าจะไปช่วยสุครีพ ๆ ก็ระหว่าตูลูก จึงเป็นแต่

ควบคุมพลที่กระจายกระจ่ายเข้าไว้ ฝ่ายผู้รู้พื้นฐนรู้ดีก็คิดว่าถูกจับ
ไปแล้ว ก็เกล้งทำนิ่งเฉย จนกุมภกรรณเผด็จจึงกัดจุมูกและหู
กุมภกรรณขาด และฉีกข้างด้วยเล็บตีน กุมภกรรณเจ็บก็โยน
สุครีพลงกับดินหมายจะเหยียบให้ตาย แต่สุครีพหลุดไปได้ เหาะ
กลับไปยังกองทัพ กุมภกรรณโกรธแค้นออกไปรบอีก หนามัด
จับกินเสียทั้งถึงและยักษ์ พระลักษมณ์ออกมาจับ รบกันเป็นสามารด
แต่กุมภกรรณว่าไม่อย่ารบกับเด็ก จะรบแต่กับพระราม พระราม
แสดงศรัทธาแซนกุมภกรรณ แล้วตัดขาแล้วแสดงศรัทธาอดปากไม่ให้
คำได้อีก ในที่สุดจึงแสดงศรัไปตัดหัวขาดกระเด็นไปตกในมหาสมุทร

[เรื่องกุมภกรรณทศหน้า และตั้งพิฆโมกษศักดิ์ไม่มีในฉบับดัง
สดกฤตทั้ง ๒ อย่าง ไทยเราน่าจะไปได้มาจากแห่งอื่น ดังจะได้อธิบาย
ต่อไปข้างหน้า]

(๙) ทัพตรี คือตรีเศียร ๓ เทวานตก ๓ นรนาตก ๓ อติกาย ๓
เป็นลูกทศกรรฐทั้ง ๔ คน [ตรีเศียรนั้นคนละคนกับที่ไปกับพญาช
และอติกายนี้ คือที่ในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า “อิทธิกาย” หรือ
“มหากาย”] มโหธรและมหาปรรค์จะไปด้วย เจ้าสัตว์ดมในสนาม
รบหมด มโหธรและมหาปรรค์จะหนีกลับเข้าเมือง

(๑๐) ศึกอินทรีครั้งที่ ๒ ตั้งพิฆัมภ์พรหมศาสตร์แล้ว
จึงยกไปรบ พลต่อสู้รบกันเป็นสามารด แล้วอินทรีจึงแสดง
ศรัพรหมศาสตร์ไปถูกทั้ง พระราม พระลักษมณ์ [ผิดกับของเรา

ถึง ๒ ประการ คือประการที่ ๑ อินทรชิตไม่ได้แปลงเป็นพระอินทร์ และพดไม่ได้อแปลงเป็นเทวดา ประการที่ ๒ พระรามถูกรังด้วย เรื่องแปลงเป็นพระอินทร์เข้าใจว่าจะเต็มสำหรับยกย่องความเก่งของ หนุมานที่หักคอกช้างเอราวัณ คงจะเป็นข้อความมาจากแห่งอื่น คงจะได้อธิบายต่อไป] ชมพพานแนะนำให้หนุมานไปเอาโองดที่เขาสรรพยากถ้าวคือมฤตยูชั้น ๑ วิศัลยกรณ (ซึ่งเราเรียกว่า “สังกรณ”) ๑ สวรรณกรณ ๑ ดันชยาน ๑ หนุมานไปถึงเขาสรรพยาแล้ว หาดันชยานไม่พบ เพราะดันชยานเลี้ยง หนุมานก็ชดอเขาเขาสรรพยามาทางลูก มาถือไว้เหนือตม กัดันชยามาถึง พวกที่ตอศร ก็พากันฟันชนหมด แล้วหนุมานจึงนำเขากลับไปได้ยังที่เดิม

(๓๑) พวกวานรเผ่าเมืองดงกา เพื่อแก้แค้น ทศกรรฐ คับไฟ

(๓๒) ทพกุมภะ และนิกุมภะ ถูกกุมภกรรณ กับมีเดนา ผู้ใหญ่ไปด้วย ๔ คน ช้อยปากษ์ ๑ โสณิตากษ์ ๑ ประชงษ์ ๑ อกัมบัน ๑ (คนจะตัวกับที่ออกรบแล้ว) เป็นศึกใหญ่ ค่าย ครกทัพถนัด ดีเดนาตายก่อน แล้วสู้กับพม่ากุมภะ และหนุมานฆ่านิกุมภะ

(๓๓) ทพมังกกรรณ ถูกพญาชว [ในฉบับดั้งสดฤค เขาเรียกชื่อว่า “มังกกรากษะ” แปลว่า “ตามังกร” แต่ชรอยข้าง ไทยเราจะเห็นชื่อเดียวกันไม่เพราะ จึงเปลี่ยนเรียกเดี่ยวว่า “มังกกรรณ”]

คือหมิงกร] เป็นศึกใหญ่ พระรามออกรบเอง แผลงศรถูก
พญามังกรบรรณตาย

[ส่วนทัพแสงอาทิตย์ไม่มี ไม่ทราบว่าจะชาวไทยเราจะไปได้มา
จากไหน]

(๓๔) ศึกอินทรี ครึ่งที่ ๓ อินทรีคิดพิชิตอินทรี
ได้รัดสงครามและหาอุบายพระพรหม ทั้งทำให้หายตัวได้ด้วย อินทรี
ก็จนรวบยับย่นออกไปจากดงกา แผลงเมฆอยู่แต่ยังศรอาศรมยาตร์
(คือศรที่ได้ในพิชิตอินทรีนั้น) ต้องฉวยร่มไปเป็นอันมาก
พระรามพระลักษมณ์ก็ต้องศรนั้น แต่ไม่เจ็บมากพระลักษมณ์จะแผลง
พรหมาศศรไปด้ายยักษ์ให้หมดโลก แต่พระรามห้ามไว้ และตรัสว่า
พระรามเองจะแผลงศรไปผจญเคราะห์อินทรี ฝ่ายอินทรี
ได้ฟังดังนั้นก็กลับเข้าดงกา

(๓๕) ศึกอินทรี ครึ่งที่ ๔ อินทรีคิดอุบายรูปมายา
เหมือนนางสดาแล้วนำออกไปฆ่าให้ฉวยเห็น ฉวยโกรธเข้ารบ
อินทรีคิดต่อสู้ อยู่หน่อยหนึ่ง แล้วพวกวานรอุดหนุนระอาใจ ด้วย
ดำคัญว่านางสดาตายแล้ว จึงพากันถอยไป

(๓๖) อินทรีถอยจากสนามรบ ไปตั้งพิณกุ่มภินา (ซึ่ง
เราเรียกกันว่า "กุ่มภินา") ขุนยัญญด้วยเล็ด เพื่อจะทำคนให้เป็น
กายสิทธิ์

(๓๗) วานรนำความไปทูลพระรามว่าเห็นอินทรีฆ่านางสดา
แต่พิณกุ่มภินาเป็นกตัญญูของอินทรีเท่านั้น อินทรีได้ไป

ยังทุ่งกุฎมิถาเดว เพื่อทำพิธีบูชาให้อยู่คงและให้หายตัวได้โดยสนิท
จนแม่เฒ่าดำก็ไม่อาจเดเห็นได้ แต่ถ้ามืดคร่ำทำตายพิษเสียได้ก่อนที่
ดำเร่จ อินทรีชิตจะตาย เพราะมีพรหมลิขิตชิตอยู่นั้น พระราม
จึงตรัสให้พระลักษมณ์ไปทำตายพิษนกุมภิดา ให้พิเภกไปช่วยเพื่อ
เป็นที่ปลุกษา

(๑๘) พระลักษมณ์กับพิเภกไปช่วยกันทำตายพิษนกุมภิดา
ของอินทรีชิต พิเภกเป็นผู้ไปกันทางใต้ให้อินทรีชิตเขว่งต้นนิโครธ
ซึ่งเป็นต้นยักษ์ดางแห่งมหานิกุมภิดาเวท (ซึ่งถ้าอินทรีชิตถึงได้แล้ว
นับว่าพิษดำเร่จ) อาภิมหาดานรบกันก่อน แต่พระลักษมณ์ห้าม
พิเภกมิให้รบต่อไป เพราะการที่อาจะฆ่าหาดานไม่เป็นการสมควร
พระลักษมณ์จึงเขาคือตัวเอง พลวานร กับพลยักษ์ก็ต่อสู้กันเป็น
ด้ามารด จนอากาศมืดไปด้วยดุกครดแลด้าตราวรุที่ด้าดชิต อินทรีชิต
รบจนรทหัก จึงเลียงเข้าไปในนครดงกา หาวธเปิดย่นใหม่ได้อีก
คัน ๓ จึงกลับออกมารบอีก อินทรีชิตกับพระลักษมณ์ต่างแฉดงศร
แข่งฤทชกัน คืออินทรีชิตแฉดงยามะศร (คือศรพระยม) พระ
ลักษมณ์ก็แฉดงโกเวรศร (ศรของท้าวกุเวร) ไปสู้กระทบกันเป็นไฟ
ดุกตามทั่วไป พระลักษมณ์จึงแฉดงวารุณศรเป็นน้ำไปดับไฟและ
ไหลไปท่วมยักษ์ อินทรีชิตแฉดงโรทรศรเป็นลมพัดน้ำไปหมด แล้ว
อินทรีชิตจึงแฉดงอาคเนยาศร ซึ่งพระลักษมณ์สู้ด้วยศรสุริยาศร
อินทรีชิตแฉดงอสุรศรเป็นด้าตราวรุต่าง ๆ พระลักษมณ์ก็สู้ด้วยศร
มเหศวราศร ในที่สุดนี้พระลักษมณ์จึงแฉดงศรเอนทราศรไปตัด

หวิอินทรีชิตถมลงตาย ทศกรรฐได้ทราบข่าวว่าลูกตายก็คั่ง จะ
ไปฆ่านางสด้า เพราะหาว่าเป็นสาเหตุ แต่มหาปรรศจะห้ามไว้
จึงได้สติได้ทำร้ายนางสด้า

[เมื่อถึงตอน^๕นี้ ตามรามเกียรติ์ของเรากล่าวทำให้ไปเชิญ
มฤตยัม และท้าวสหัสเดชะมาด้วย แต่ในฉบับดังสดกฤตไม่ได้
กล่าวถึงท้าวสหัสเดชะเลย จึงเข้าใจว่า คงจะเป็นเรื่องที่ได้มาจาก
แห่งอื่นอีก]

(๑๘) คึกทศกรรฐ คร^{๕๔}ที่ ๒ ยกออกไปพร้อมด้วยมโห
มหาปรรศและวิรูปักษ์ วิรูปักษ์ถูกศุภรพฆ่าตายก่อน แล้วศุภรพ
ฆ่ามโหทรอีกตน ๓ และมหาปรรศจะถูกของคทฆ่าตาย แล้วพระราม
กับพระลักษมณ์จึงรบกับทศกรรฐ ต่างแผลงศรต่อสู้กัน กล้าย ๆ
อินทรีชิตกับพระลักษมณ์ ทศกรรฐจับหอกหมายพุ่งไปฆ่าพิเภก
แต่พระลักษมณ์เข้ากันไว้จึงถูกหอกแทน แล้วฝ่ายทศกรรฐก็หันเข้า
ลงกา พระรามลงมือได้ แต่พระลักษมณ์ล้มไปไม่ฟื้น พญา
ศุเชนจึงเกลี้ยพระรามให้ไ้หนุมานไปยังเขามโหทัย ไปเก็บยาสำคัญ
ชื่อวิศัลยกรณ^{๕๕} ๓ ถัวงรณกรณ^{๕๖} ๓ สันยชกรณ^{๕๗} ๓ สันษยาณ^{๕๘} ๓
หนุมานก็ไปชดอมา^{๕๙}ทางเขาเช่นคร^{๖๐}ก่อนอีก พระลักษมณ์และบรรดา
ไพร่พลก็ต้องดำดว^{๖๑}ราดู เมื่อได้ถันยา^{๖๒}ก^{๖๓}พันชนหมด

(๒๐) คึกทศกรรฐ คร^{๖๔}ที่ ๓ ทศกรรฐยกออกมาอีก แผลง
ศรแข่งกับพระรามกล้าย ๆ คร^{๖๕}วก่อนอีก พระอินทร์เห็นว่าพระราม
ต้องรบอยู่กับพื้นดิน แต่ทศกรรฐ^{๖๖}ซัด ตู^{๖๗}เป็นการไม่สมควร จึงใช้ให้

พระมาตุจฉานารอดลงมาถวายให้พระรามใช้ในการสงคราม [ในรามเกียรติ์
ของเรา พระอินทรถวายรถแต่เมือกของถนนเสร็จแล้ว] ทศกรรฐ
ถูกศรและอาวุธต่าง ๆ มากจนดับไป นายตำรวจเห็นดังนั้นก็ขับรถ
ไปเสียจากสนามรบ แต่ทศกรรฐพอพบนกก็ให้นายตำรวจขับรถกลับ
ไปสู่สนามรบอีก

(๒๓) กล่าวถึงพระอภัยมณี มีความปรารถนาจะให้พระราม
สังหารทศกรรฐได้ จึงหาเหมาเข้าพระราม มาบอกมนตรีอาทิตย์หยุดยั้ง
ให้เพื่อเด้ามันในเมื่อจะสังหารทศกรรฐ [ที่ว่าพระรามได้ดวงใจ
ทศกรรฐนี้ คือได้มนตรีอาทิตย์หยุดยั้งเองกรรมัง คงไม่ใช่ได้ดวงใจ
จริงที่ถอดได้ก็ต้องฝากฤษี เรื่องหนุมานไปหลอกเขาตองใจจาก
พระโคบุตรนั้น ก็น่าจะเป็นเรื่องซึ่งตอนมาจากหนังสืออื่นนอกเรื่อง ๓
ซึ่งเป็นเรื่องของหนุมาน ดังข้าพเจ้าจะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า]

(๒๔) ทศกรรฐยกกลับเข้ามารบอีก แผลงศรด้วยกันอีก
พระรามแผลงศรไปตัดหัวทศกรรฐขาด แต่พอหัวนั้นตกถึงดิน ก็
มีหัวเกิดขึ้นมาใหม่แทน เป็นดังนี้ทุกครั้ง พระรามก็เปิดยิงไปยัง
ท่อน แต่ทศกรรฐก็ไม่ตาย รบกันอยู่เช่นนั้นถึง ๗ วัน ๗ คืน ในที่สุด
พระมาตุจฉาเตือนให้พระรามแผลงศรพรหมาศศร / ศรถูกอกทศกรรฐ
แตกและเป่นสองภาค ขาดใจตาย

ก่อนไปก็กล่าวถึงนางมณโฑที่เฒ่านางอื่น ๆ ออกมาควม
แล้วพิเษณกับท้าวมายวันจึงจัดการพาไปปลงศพทศกรรฐตาม
ประเพณี แล้วพระรามจึงตรัสสั่งให้จัดการราชาภิเษกพิเษณให้เป็น

ราชาครองนครดงกา ให้พระลักษมณ์เข้าไปรดน้ำอภิเชก (เพราะ
พระรามเองไม่ได้เข้าไปในเมือง) ราชาพิเภกต้อนรับอภิเชกแล้ว
ออกไปเผ้าถวายบังคมและถวายเครื่องตั้งการแต่พระราม

พระรามจึงตรัสให้หนุมานให้เข้าไปเฝ้านางสีดาเพื่อแถลงเหตุการณ์
งานสงคราม แล้วจึงตรัสให้พิเภกไปเชิญนางสีดาออกมายัง
พลับพลา แต่พระรามไม่ยอมรับนางสีดา จึงต้องจัดการลุยไฟเพื่อ
แสดงความจริงแท้ บรรดาเทวดาก็มาเป็นพยานพร้อมกัน ครั้น
นางสีดาเข้ากองไฟ พระเพลิงก็ชนางไว้มิให้เป็นอันตราย และ
พระอิศวร พระพรหม และท้าวทศรถซึ่งเป็นเทวดาเดวชน จึงอำนวยการ
พร แต่พระรามขอพรพระอินทร์ให้บรรดาอสูรที่ตายในสนามรบ
กลับฟื้นคืน พระอินทร์ก็ประสาธน์ให้

ครั้นถึงเวลาอันควร พระรามจะเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา
พิเภกจึงนำบุษบกมาถวายให้ทรง พระรามก็ขึ้นทรงบุษบกพร้อมด้วย
นางสีดา และพิเภก ผู้ครีว กับบริวารก็ตามเสด็จในบุษบกนั้นด้วย
พอได้ถูกบุษบกอันเทียมหลังก็ลอยไปในอากาศ แวะที่เมืองกษัตริย์
รับมเหสีผู้ครีวและชายาพญาวานรอื่น ๆ แล้วลอยต่อไป จนถึงวัน
คำรบ ๕ ก็ถึงอาศรมพระภราทวามุนี หยุดพักนั้น แล้วพระราม
จึงตรัสให้หนุมานล่วงหน้าไปนครศรีอยุธยา ให้แคว้นบอกข่าวแก่พญาคูหระ
ผู้เป็นอริบิดาแห่งพดกนิษาท ณ เมืองศุภคงเวร แล้วจึงให้ไปยังนันทคาม
ที่สถิตยพระภราดา หนุมานก็ไปเฝ้าพระภราดาทูลข่าว พระภราดาและ
พระศัตรุชนก็มีความโสมนัส ตรัสสั่งให้เตรียมถนนหนทาง และ

เตรียมขบวนแห่ นางเกาศัณียา นางดัมมิดรา และนางโกเกยก็ออกมา
ต้อนรับพระรามถึงนันทิคาม แล้วพระรามก็เสด็จเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา
ตั้งให้จัดการราชกิจเสกตามราชประเพณี พระวชิษฐานันุผู้เป็นปุโรหิต
สวดมนต์ถวาย และถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ แล้วพระราม
ก็ประทานบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบตามสมควร

เมื่อเสด็จขึ้นแล้ว ราชาศูครก็กับพญาวานรทั้งปวงทูลถามกับ
ไปยงนครกษัตริย์ และราชพิเภกนทูลถามกับไปนครดงกา ฝ่าย
พระลักษมณ์นั้น พระรามจะโปรดให้เป็นมหาอุปราช แต่พระลักษมณ์
ไม่ยอมรับ จึงโปรดตั้งให้พระภรตเป็นมหาอุปราช

ก่อนไปพระรามก็ทรงกระทำพิธีสำคัญต่าง ๆ สำหรับมหากษัตริย์
มีอาทิคือ พิธีไปฉัตรวิภา พิธีขอศิวเมธและพิธีพาศ์เมธ พระรามทรงราชย์
อยู่ตั้งหมื่นปี ได้ทำพิธีขอศิวเมธถึง ๓๐ ครั้ง [การทำพิธีขอศิวเมธเป็น
ของสำคัญจึงต้องอดอด ใครยังได้ทำมากครั้งก็ยิ่งดี เช่นท้าวศักระ
ทำพิธีขอศิวเมธถึง ๓๐๐ ครั้ง จึงได้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา เป็นจอม
สวรรค์]

ในเวลาที่พระรามทรงราชย์อยู่นั้น บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป
ราชตระกูลก็รุ่งเรือง พระรามเองก็บริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ ทั้ง
โรคภัยไข้เจ็บไม่มี ใครนุ้ยนิมนต์ได้เบียดเบียนไพร่บ้านพลเมือง อาณา
ประชาราษฎร์อยู่ในศีลในธรรม พระรามพระชนนีชายัน มีโอรส
๒ คน

ในที่สุดแห่งยุทธภพกัน ^{๕๕} จึงมีคำแต่งตั้งคุณแห่งคัมภีร์รามายณ
ว่า มีคุณวิเศษต่าง ๆ ใครได้ฟังแล้วก็ต่างبابได้ และปรารถนา
ดังใดก็จะได้สัมปรายภพ จะเจริญในอายุ วรรณ ศุข พด และ
เมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะได้ไปสู่พรหมโลก

อุตตรกัณฑ์ (คือ “กัณฑ์แถม”) – ตามข้อความในท้ายยุทธ
กัณฑ์ ^{๕๕} นั้นก็แสดงให้เห็นได้ว่า ความมุ่งหมายของผู้แต่งเรื่องรามายณเดิม
ก็ให้จบเพียงยุทธกัณฑ์เท่านั้นเอง แต่เรื่องราวเล่าต่อ ๆ กันมาก็คง
จะเกิดมีคนอยากวิเศษออกซอกต่าง ๆ เช่นถามว่า ก่าเหินดทศกรรวิ
นั้นเป็นอย่างไร [เพราะในคัมภีร์รามายณเดิม คือตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๓ ถึงที่ ๖
นั้น มิได้มีข้อความละเอียดกล่าวด้วยก่าเหินดทศกรรวิ] พรหมณที่ ^{๕๕} เป็น
คณาจารย์คงจะต้องเล่า จึงเกิดมีอรรถกถาเรื่องก่าเหินดทศกรรวิ
ขึ้น ^{๕๕} ดังนั้นเป็นต้น ต่อ ๆ มาอรรถกถาเหล่านี้มีมากจนทุกที จนในที่สุด
จึงมีผู้เก็บรวบรวมเข้าไว้แห่งเดียวกัน และให้ชื่อว่า อุตตรกัณฑ์แห่ง
รามายณ เพราะฉะนั้นเรื่องราวของกัณฑ์จึงไม่ติดต่อกัน เห็น
ได้ว่าจับเอาเรื่องหลาย ๆ เรื่องมาร้อยกันเข้า หัวข้อเชื่อมไม่สนิทและ
คมได้พยายามที่จะให้สนิทด้วยซ้ำ เรื่องราวในอุตตรกัณฑ์ เมื่อไทย
เราจะแต่งรามเกียรติ์ได้ก็เก็บเอาเรื่องราวที่กล่าวด้วยก่าเหินดของผู้วิเศษ
ต่าง ๆ ไปลงไว้ในต้นเรื่อง คงเอาแต่เรื่องเนรเทศนางสีดาและก่าเหินด
พระฤๅษี (“พระมงกุฎ”) และพระรถ กับเรื่องศึกพระภรตและ
พระศัตรุชนไว้ในตอนท้าย เมื่อพิจารณาเห็นอยู่ว่า อุตตรกัณฑ์
^{๕๕} นั้นข้อความอันนับว่าเป็นมูรธาภแห่งรามเกียรติ์ของเราอยู่มาก จึง

ควรตั้งเกศหัวขอไว้บ้าง ข้าพเจ้าได้เก็บหัวขอเหล่านั้นมา จัดแบ่ง
 เอาเองเป็นภาค ๆ ตามเนื้อความของเรื่อง ดังต่อไปนี้

ภาคที่ ๓ - แต่งด้วยอสุรพงษ์

(๓) กำเนิดพระวิศิษฐ์พรหมมุนี หรืออีกนัย ๓ เรียกว่าพระ
 เปาตุดัตตะ [ในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า “ท้าวตุดเตียน” ข้าพเจ้า
 เดว่าพราหมณ์เล่าเรื่องคงเรียกว่า “เปาตุดัตตะ” ผู้จดคงจดเอามา
 แต่ “ตุดเตียน” แล้วคัดผิดกลายเป็น “ตุดเตียน” ไปอีกที ๓ เมื่อลง
 มาถึงนี้แล้วก็ไม่อัสักรรยอันใดในการที่จะเป็น “ตุดเตียน” ต่อไป เพราะ
 คำว่า “พญินชนะ” ไทยเราก็อ่าน “เพี้ยนชนะ” อยู่แล้ว] ต้นเหตุคือ
 ในกฤดายุคพระปุตตัตตะซึ่งมักเรียกว่า พระชาบัตตะ (ลูกพระประชาบดี)
 และเป็นพระชาบดีเองด้วยนั้น ได้ไปบำเพ็ญพรตอยู่ในอารามแห่งพระ
 ราชนครินทร์วันททุกเชิงเขาพระสุเมรุ มีพวกบุตรแห่งฤษัณผู้เป็นบริวาร
 พระนครินทร์วันทบ้าง นางอัปสรบ้าง มักพอใจไปเที่ยวอยู่ในที่นั้น พระ
 พระชาบัตตะได้รับความรำคาญเนื่อง ๆ จึงประกาศแข่งว่า ต่อไปถ้า
 หญิงใดมาใกล้พระมุนีจนเห็นตัวขอให้มีกรรมขนาตนเอง ๆ นางทั้งหลาย
 ก็พากันกลัว ไม่ไปเล่นในที่ริมอาศรมนั้นอีก แต่นางอิทาทิทำผู้เป็น
 ธิดาพระนครินทร์วันทไม่รู้ค่าแข่งอันนี้ จึงไปในที่ห้ามหนักเกิดมีกรรม
 พระนครินทร์วันทจึงเลยนำตัวไปยกให้เป็นชายาพระปุตตัตตะ ต่อมาจึงมีบุตร
 ซึ่งได้นามว่าวิศิษฐ์พร หรือเรียกตามชาดว่า “เปาตุดัตตะ” (คือ “เกิด
 แต่ปุตตัตตะ”) แดพระเปาตุดัตตะนั้น ก็เป็นฤษัณและมุนีเหมือนนันท

(๒) กำเนิดท้าวอุเวร หรือเวศรวณ ซึ่งเป็นโอรสพระมหาอุษวิศรพเผดัลดีดยะ มารดาชื่อนางเทพวรรณ บุตรพระภักทวาชมนี่ ท้าวอุเวรก็บำเพ็ญฌานและตรบรอย่างบิดา จนพระพรหมาโปรดปราน อนุญาตให้ขอพรตามปรารถนา ท้าวอุเวรขอให้ได้เป็นผู้อภิบาลมนุษย์ และสัตว์ พระพรหมจึงให้เป็นโลกบาลทิศอุดร และให้เป็นชนเณศวร (คือเป็นใหญ่ในทรัพย์) กับประทานบุษบก แล้วท้าวเวศรวณจึงขอที่อยู่แก่บิดา พระเผดัลดีดยะก็บอกให้ไปอยู่เมืองดงกา อันเป็นเมืองดงาม พระวิศวกกรรมนฤมิตรได้แล้ว ณ ยอดเขาตรีกูฏ เป็นที่อยู่เดิมแห่งพวกราक्षส แต่รากลษได้ทั้งเมืองนั้นไปเพราะกลัวพระนารายณ์ ท้าวอุเวรจึงไปครองนครดงกา เป็นที่พึ่งเป็นอธิบดีแห่งพวกลอสูรสืบไป และท้าวอุเวรก็ชวนบุษบกมาเยี่ยมบิดามารดา มิได้ขาด

[ท้าวอุเวรนี้ ในรามเกียรติ์ฉบับไทยเรียกว่า “ท้าวอุเบรณ” ที่ผิดเช่นนี้คงจะเป็นเพราะจดนามลงไปตามเสียง พราหมณ์ คือ พราหมณ์แกล้งเรียกว่า “อุเบรณ” ตัว “พ” ออกคำเนียงคล้าย “บ” ของเรา คนจดคงจดว่า “อุเบรณ” ภายหลังหางตัว “บ” ยาวไปก็กลายเป็น “ป” และตัว “น” ที่สกดก็เลื่อนเป็น “น” ไป]

(๓) กำเนิดรากลษและยักษ์ และกำเนิดท้าวเหตีผู้เป็นรากลษราชกับพระประเทมิษฐ์ เกิดจากนางซึ่งพระพรหมประสาบดั่งรังخنแรก พระประเทคือออกผนวลคือพรหมจรรย์ ท้าวเหตีได้นางภยาน้องพระกาถเป็นชายา

(๔) กำหนดท้าววิฑูทเกศ โอรสท้าวเทติ ท้าววิฑูทเกศ ได้มีเชื้อ คือนางคำตะกัณฐกะตา ชิดาพระสุริยาทิศย์กับนางذنธยา

(๕) กำหนดท้าวสุเกศ โอรสท้าววิฑูทเกศ นางคำตะกัณฐกะตา เมื่อครบวัยไปคลอดบุตรทั้งไว้ที่เชิงเขามนทครี (ริมเขาพระสุเมรุ) พระอิศวรพบเข้ามีความสงสารจึงให้กุมารนั้นเติบโตใหญ่ขึ้นทันที สุเกศก็เที่ยวไปในไตรภพ ได้นางเทพองค์ลูกท้าวคามนีคนธรรพราชเป็นมเหสี

(๖) กำหนดท้าวมาตย์วัน ("ท้าวมาตย์วราช") ท้าวสุมาตย์ ("ท้าวสุหมตย์วัน") และท้าวมาตย์ ลูกท้าวสุเกศกับนางเทพองค์ พญาอสุรทั้งสามนี้บำเพ็ญตะบะจนพระพรหมโปรด ประทานพรให้มีไชยอำนาจให้อยู่คง ให้มีบุญ และให้สามัคคีรักใคร่กัน พอได้พรแล้วเที่ยวกวนโลก

(๗) แดงเรื่องสร้างปนาครดงกา ซึ่งท้าวมาตย์วัน ท้าวสุมาตย์ และท้าวมาตย์บังคับให้พระวิศวกกรรมสร้างให้ พญาอสุรทั้งสามก็ไปอยู่ดงกา

(๘) กำหนดพญาอสุรต่าง ๆ ซึ่งในชั้นหลังนี้มีชื่อเสียงได้เป็นเสนาบดีและแม่ทัพของทศกัณฐะในศึกดงกา แดงให้ปรากฏว่าบรรดายักษ์เหล่านั้นไม่ใช่สามัญชน เป็นเชื้อราชันยะกุด (ตระกูลเจ้า) แห่งพวกภราษสทั้งนั้น พวกพญาอสุรเหล่านั้นกำหนดเป็นสามล่กุด คือ

[ก] ล่กุดท้าวมาตย์วัน เกิดแต่นางสุนทรี ชิดานางนมรทาศันธรรพ คือ ๑. วัชรมุณี ๒. วิรุบัษ ๓. ทูรมุข ๔. สุปัตินะ

๕. ยัญญะโกป ๖. มัตตะ หรือมโหทร ๗. อมมัตตะ หรือมหา-
ปรรคระ (ที่เราเรียก "เปาวนาสุร") กับมัตตะช่อ อนดา

[๕] สกุตท้าวสุมาดี เกิดแต่นางเกตุมดี ธิดานางนรมทาคัน-
ธรรพ คือ ๑. ประทัด ๒. อกัมบัน ๓. วิกิต ๔. กภาพิกามุช
๕. ชุมรากษะ หรือชุมรเกตุ ๖. ทันฑะ ๗. สุปรรคระ ๘. ดัณห์หาวที
๙. ประพัธ ๑๐. ภาสกรณ ๑๑. รากะ ๑๒. บัษโปตกตา กับมัตตะ
ช่อไกรกะลี (คือแม่ทศกรรฐ ซึ่งในรามเกียรติ์ของเราเรียกว่า
"รัชฎา")

[๖] สกุตท้าวมาดี เกิดแต่ธิดานางนรมทาคันธ ๑ (นามไม่
ปรากฏ) คือ ๑. อนด ๒. อนิด ๓. สัมปาทิ (ทั้ง ๓ คนนี้ กับ
ประมตีกักตน ๑ เป็นเสนาของพิเภก)

(๗) แดงเรื่องพระนารายณ์ปราบอสูรเมืองลงกา คือท้าว
มาดย์วัน ท้าวสุมาดี แดท้าวมาดี กับญาคูวงษ์และบริวาร ท้าวมาดี
ถูกศรพระนารายณ์ตายในที่รบ ท้าวมาดย์วันกับท้าวสุมาดีหนีเข้าลงกา
แต่ก็ยังไม่พ่าย จึงต้องหนีต่อไปอีก ไปอาศัยอยู่ในบาดาล

(๑๐) กำเนิดทศกรรฐ กุมภกรรณ นางศุรบนาและ
พิเภก เรื่องราวมีว่า ท้าวสุมาดีขึ้นมาจากบาดาล เห็นท้าวฤๅ
ซึ่งบุษบกไปหาพระเปาตัสตยะผู้เป็นบิดา รู้จักคิดอยากจะได้มีความ
เป็นใหญ่เช่นนั้นบ้าง และอยากให้พวกญาติและบริวารได้เป็นฝั่งเป็น
ฝายอย่างเดิม จึงยุยงไกรกะลีผู้เป็นธิดาให้ไปเป็นธิดาพระวิศรพ

นางก็ทำตามบิดาตั้ง จึงเกิดทศกรรฐ์และน้องอีกสามคน นางโกกระตือรือร้นยิ่งนักให้บิดาทำกุเณร

(๑๑) ทศกรรฐ์ กุมภกรรณ และพิเภกนี้ ตั้งความเพียรบำเพ็ญตะบะอยู่หลายพรรษา พระพรหมาโปรดประทานจึงเสด็จลงมาตรัสให้ขอพระจะประสาธน์ให้ ทศกรรฐ์ขอพรให้เป็นอมฤตย์ (ไม่ตาย) แต่พระพรหมาไม่โปรดประทานให้ ทศกรรฐ์จึงขอพรว่าอย่าให้ตายด้วยอำนาจนกกหรือนาค หรือยักษ์ เทพย์ ทานพ และเทวดา ส่วนมนุษย์ไม่ก่ดด้วย อีกประการ ๑ พระพรหมาประทานพรว่าให้ทศกรรฐ์จำแดงกายได้ตามใจทุกอย่าง ฝ่ายพิเภกนี้ขอพรว่าขอให้มันจิตรเที่ยงอยู่ในทางธรรม แม้ในเวลาที่ตกอยู่ในห้วงมัจจุรณก็ให้มันคงอยู่และขอให้รอบรู้ในพระเวทโดยไม่ต้องศึกษา พระพรหมได้ทรงฟังก็ชอบพระทัย จึงประทานพรให้พิเภกนี้เป็นอมฤตย์ด้วย ครั้นเมื่อถึงเวลากุมภกรรณจะขอพรบ้าง พวกทวยเทพพากันมีความวิตก เพราะกุมภกรรณเป็นผู้มีกำลังและฤทธิมาก ทั้งใจพาดส้นดานหยาบเป็นที่สะดุ้ง เป็นผู้ที่กินจุ พากันเกรงว่าถ้าได้พรไปแล้วจะกำเริบเที่ยวกินใคร ๆ หมดทั้งไตรภพ ทวยเทพจึงทูลทัดทานพระพรหมาขออย่าให้ประทานพร พระพรหมก็นิ่งอยู่ ครั้นจะไม่ประทานก็จะกระไร ๆ อยู่ ตกตงพระสุรัสวดี ผู้เป็นแม่เห็พระพรหมา (ไม่ใช่แม่เห็พระอิศวรอย่างที่มักเข้าใจกันผิดอยู่) และเป็นเทวีอชิษฐ์แห่งวajas จึงเข้าถึงกุมภกรรณ พุดขอพรแทนกุมภกรรณว่า ขอให้หนอนหญ้าได้พักตะหลาย ๆ ปี

[ในทันทันนั้นชั่วครู่ก็เกิดเป็นข้อดำณียุทธ์คือ พญายักษ์ทั้ง ๓ นั้น ได้พรจากพระพรหม ไม่ใช่พระอิศวรอย่างที่ข้างเราเข้าใจกัน]

(๓๒) ทำอุสุมาดผู้เป็นตา ยุงทศกรรฐให้ซึ่งเมืองดงกาและ สัมปตของท้าวฤเวศ ทศกรรฐแต่งทูตไปพุดจาจะเอาเมือง ท้าวฤเวศ ไปฟ้องพระบิดา ๆ ก็บอกว่าได้ว่ากล่าวแล้ว ทศกรรฐก็ไม่เชื่อฟัง ถ้าฤเวศไม่ยอมก็จะต้องรบกับน้อง ดูไม่เป็นการสมควร พระบิดา จึงแนะนำให้ทั้งดงกาไปสร้างเมืองอยู่ใหม่ที่เชิงเขาโกดาศ ริมฝั่งน้ำ มณฑาทิพย์ ท้าวฤเวศมีความเคารพต่อพระบิดา จึงอพยพจากนคร ดงกา ไปสร้างนครอยู่ใหม่ที่ดงกา ฝ่ายทศกรรฐก็เข้าไปอยู่ณดงกา

(๓๓) ทศกรรฐยกนางศุภปณชาให้พญาทวนพชอวิทยุชชีวา ผู้ เป็นราชาครองกาลดะชนบท ทศกรรฐเองก็ได้มีเหย้า คือนางมณฑาทิพย์ [นามแห่งนางนั้นมาถึงเรากลายเป็น “มณฑาทิพย์” เพราะหลงแปลศัพท์ “มณฑาทิพย์” ว่ามาจาก “มณฑาทิพย์” คือกบ แท้จริง “มณฑาทิพย์” มาจาก “มณฑาทิพย์” ว่า “ประดับ” และ “อุทรี” ว่า “ผู้มีท้อง” รวมความว่า “ผู้มีท้องประดับแล้ว”] เป็นจิตาพญาแทดยี่ซอมี ยกับนางอัศวรีชื่อเหมาวดี ทศกรรฐกับนางมณฑาทิพย์มีโอรสชื่อ เมฆนาท ซึ่งภายหลังได้นามว่าอินทรีชิต ส่วนอนุชาทั้ง ๒ ทศกรรฐ ก็จัดให้ตกแต่ง คือกุมภกรรณกับนางวัชรชาดา หลานท้าววิโรจนาสูร (ซึ่งเป็นพ่อท้าวหิรัญยกคิปปุ ที่พระนรสิงหาวดาวได้สังหาร) และ พิเภกกับนางสรมา จิตาทำดไธลยคนบรรพราช

(๓๔) แດงเรื่องทศกรรฐได้บุษบงของท้าวฤเวศ.— เมื่อ กุมภกรรณได้ไปอยู่ณดงกาได้สักหน่อยก็รู้สึกหาวนอน ทศกรรฐจึงให้

นายช่างสร้างวังและปราสาทให้กุ่มภกรรณเสร็จแล้ว กุ่มภกรรณก็เข้าไปนอนหลับอยู่หลายวัน ทศกรรฐเองก็เที่ยวรบกวนเทพธิดายักษ์และคนธรรพ หักส่วนนั้นท่นอุทยานนั้น และเที่ยวกระด้าง ๆ ทำวุ่นวายรำคาญจึงให้ทูตไปว่ากล่าวโดยฐานเป็นพี่น้องกัน แต่ทศกรรฐกลับให้ประหารชีวิตบุตรธิดาของทำวุ่นวายเสีย แล้วให้ตั้งพิธีฝังศพตายแล้วจึงยกทัพพากษสไปยังเมืองทำวุ่นวาย รากษส (บริวารทศกรรฐ) กับยักษ์ (บริวารทำวุ่นวาย) รวมกันเป็นสามารภ ทำวุ่นวายถูกนังค์ตีล้มลง บริวารก็พากันอุ้มหนีไปสู่นันทอุทยาน ทศกรรฐก็แย่งเอาบุษบกได้

(๑๕) แถงเหตุที่ทศกรรฐได้นามว่ารากษส คือเมื่อได้บุษบกแล้ว ทศกรรฐก็ไปเที่ยวที่เขาไกลาศ อยู่ดี ๆ บุษบกก็หยุด แล้วพระนันทศัวร ซึ่งกล่าวว่าคือภาค ๑ แห่งพระอิศวรเอง จึงร้องบอกทศกรรฐว่า เวลานี้พระสังกรมหาเทพทรงพระดำริญาณอยู่บนยอดเขาอย่าคิดไปต่อไปเลย ทศกรรฐก็โกรธ โดดลงจากบุษบกจะรบกับพระนันทศัวร ครั้นเดินเข้าไปใกล้ก็เห็นพระนันทศัวร มีรูปร่างหน้าตาคล้ายอานร ทศกรรฐก็หัวเราะเยาะ พระนันทศัวรจึงทำนายว่าในเบื้องหน้าอานรจะเป็นผู้นำความพิณาคินภัยมาสู่ทศกรรฐและญาติวงศ์บริวาร ทศกรรฐก็กำลังมีวเมาในอำนาจ จึงตรงเข้าถอนเขาไกลาศเพื่อจะให้พระอิศวรกลัว แต่พระอิศวรกดเขาไว้ด้วยนิ้วพระบาทเดียว มือและแขนทศกรรฐก็ถูกทับแน่นอยู่ได้เขากะดิกอีกไม่ได้ ทั้งมีความเจ็บปวดยิ่งนัก พวกมนตรีกักพากันทูลทศกรรฐให้หยุดขอโทษ

พระอิศวร ทศกรรฐ์จึงส่งคณมนตรีและกล่อมถรรเสวียนพระอิศวรอยู่
หลายวัน ในที่สุดพระอิศวรจึงทรงพระเมตตาปลดปล่อยให้หลุดจากเขา
ได้ และโดยเหตุที่เมื่อถูกเขาทับ ทศกรรฐ์ได้ร้องด้วยเสียงอันดัง ทำให้
เป็นที่น่าสยดสยอง จึงให้นามว่าราพณ์ (ดังสังเกต “ราวณ” แปล
ว่า “ร้อง”)

ภาคที่ ๒ — ทศกรรฐ์เยี่ยมพิภพ

แต่งเรื่องเกาะของทศกรรฐ์ พบนางงามที่ไหนก็เข้าชมขึ้น
ตัววาค ไม่ว่าเป็นลูกใครเมียใคร และไปถึงไหนก็เที่ยวทำเขรบน
ที่นั่น จนบอกยอมแพ้ยุทธมนีไปแล้ว จึงจะไปต่อไป แต่ไม่
ใช้ว่าจะปลดปล่อยไปทางไหน ที่ถูกแหย่ให้ร้ายอย่างร้าย ๆ ก็มี ที่
จวน ๆ แพ้หรือแพ้ทีเดียวก็มี จะเก็บมากด่าแค้นหัวข้อยังต่อไป

(๑) จะเข้าชมนางเวทวดี บุตรีพระกฤษณะซึ่งมีขึ้น ซึ่งถวาย
ตัวแก่พระนารายณ์แล้ว. พอทศกรรฐ์จะต้องตัวนางก็โกรธ จึง
ทำนายไว้ว่าหากินางจะไปเกิดเพื่อผลาญทศกรรฐ์ แต่นางก็เข้า
กองไฟตาย นางน่ายหลังมากำหนดเป็นนางผู้ดี

(๒) ไปทำลายพืชท้าวมฤตตะราชาครองอุทวิค ท้าวมฤตตะ
ยอมแพ้

(๓) รวมกับท้าวอนรรณย์สุริยวงศ์ ผู้ครองนครโยธยา ท้าว
อนรรณย์แพ้ แต่ทำนายไว้ว่า พระรามจะเกิดในสกุลอักษวากุ
(คือสกุลของท้าวอนรรณย์นั่นเอง) ซึ่งจะเป็นผู้สังหารทศกรรฐ์

(๕) พระนารถยุ้งให้ไปรบพระยมในบาดาล พระยมกำลังจะพุ่งหอกมหากาฬ แต่พระพรหมมาขอไว้ พระยมจึงไม่พุ่งหอก และอันตรธานหายไปเสียจากที่ตั้งนามรบ ทศกรรฐก็ดำใจว่าพระยมยอมแพ้ จึงถอยจากบาดาล [เรื่องนี้ในรามเกียรติ์ของเราเล่าไปโดยเข้าใจผิด ว่าไปรบกับพญายักษ์ที่อยู่บาดาล และพระยมก็เรียกว่า “ท้าวมหายมยักษ์” ด้วยซ้ำ]

(๕) ไปตีเมืองโกกวดในนาคโลก จำเนาะพญาวาสุกรีนำคราช

(๖) ไปรบกับพวกลอสูรชื่อนิวกัศรวัจ เทวดามาไถ่เกตุยให้เป็นไมตรีกัน

(๗) ไปตีนครอักษะแห่งกาณภัยชนบท ฆ่าท้าววิฑูษะชิดหาณนางศุรปนาตาย [ในรามเกียรติ์ของเราเล่าว่า ท้าวชิดหารับใช้เฝ้าเมืองลงกาอยู่ ได้แค้นจนบังงาได้ ทศกรรฐเอาจักรขว้างลงนาคจึงตาย ไม่ตรงกับฉบับสังสฤตนี้]

(๘) ทศกรรฐเข้าเฝ้าศัณพระวรุณ รบกับบริวารพระวรุณ และทำพระวรุณรบ แต่พระวรุณได้ไปเฝ้าพระพรหมมาเดี่ยก่อนนั้นยังไม่ถอย ทศกรรฐจึงยกทัพต่อไป

(๙) ไปถึงไพทुरยปราชัท พนมหาบุรุษตัวแดง เป็นที่น่ากลัวยิ่งนัก เลยเข้าไปภายในจึงพบท้าวพลี คือพญาทวนพซึ่งขอพรพระพรหมได้เป็นใหญ่ในไตรภพ แล้วพระนารายณ์อวดวาทเป็นวามน คือคนค่อม ไปชำนะด้วยอย่างสามชุก ท้าวพลีจึงต้องมาอยู่ใต้อาณัติที่ลุดัน เรื่องนี้ท้าวพลีเล่าให้ทศกรรฐฟัง และ

ห้ามทศกรรฐอย่าให้เหิมหาญคิดสู้พระมหาบุรุษ ทศกรรฐกำเริบไม่
ฟัง ออกมาจะสู้กับพระมหาบุรุษ แต่พระมหาบุรุษว่ายังไม่ถึงกาล
จึงอันตธานหายไป

(๓๐) รมกับท้าวมณฑาตุราช ผู้ครองนครศรีอยุธยา ไม่
แพ้ชนะกัน ทำไมตรี

(๓๑) ทศกรรฐขึ้นไปถึงโลกพระจันทร์ จะยิงพระจันทร์
พระพรหมห้ามไว้ และบอกมนตรีให้ห้าม ซึ่งถ้าเมื่อย่างมีมรณ
ภยันมาใกล้จนถึงแล้ว ว่าภุกมนตรีนี้ได้ก็จะรอดตายไปได้ครั้ง ๑
นี่เองน่าจะเป็นเหตุแห่งข้อความที่กล่าวไว้ ทศกรรฐอดดวงใจได้
ก่อตั้งไว้ คือจดมนตรีให้ห้ามบรรจุก่อตั้งไว้หนึ่งเอง และถ้าผู้ใด
ดลบัลลังก์เอาถ่องนั้นไปได้แล้ว ทศกรรฐก็คงจำมนตร์ไม่ได้ เป็น
อันต้องตาย แต่นี่เป็นความสันนิษฐานของข้าพเจ้าเอง ไม่ใช่ข้อ
ความปรากฏในหนังสือรามายณะเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่มีเวลาตรวจค้น
หนังสืออื่น ถ้าได้ค้นยั้งนักว่าจะพบคำอธิบายเช่นนั้น ซึ่งดูค่อนข้าง
เชื่อกว่าที่ที่อดดวงใจจริง ๆ ไปได้ก่อตั้งฝากฤษีไว้ แต่ถ้าจะเอา
ก่อตั้งได้มนตร์ไปฝากฤษีผู้ใดก็ควรอยู่]

(๓๒) ทศกรรฐไปพบพระมหาชมพูท (ภาค ๓ แห่งพระ
นารายณ์) นั่งอยู่กลางเกาะในปรัศิมสมุทร ทศกรรฐไปท้าวบ พระ
มหาชมพูทหัวเราะเยาะแล้วเอามือผลักทศกรรฐเบา ๆ ทศกรรฐล้มลง
สลบไป พระมหาชมพูทจึงลงไปปลดองใต้พื้นดิน ทศกรรฐพอ
ฟื้นขึ้นก็ถามลงไปในบ้านผู้เดียว เพราะยักษ์อื่น ๆ ไม่มีใครกล้าไป

ทศกรรฐ์ไปพบบุรุษรูปร่างเหมือนพระมหาสมณุนั้นอีกหลายโกฏิ ถ้วน
รองว่าทำเพลงบำเรอพระมหาสมณุนั้น ซึ่งบรรทมอยู่บนแท่น พระ
ลักษมณ์อยู่จนพักอยู่ ทศกรรฐ์ก็มีความกำหนดขึ้นเมื่อจะไปจับพระ
ลักษมณ์ ทันใดนั้นพระสมณุนั้นมหาบุรุษดมก็ทรงพระธรรวณ ทศกรรฐ์
ตกใจล้มลงสลบไป พระมหาบุรุษตรัสให้พินชน แล้วคร่ำว่าอันนี้
ยังไม่ถึงที่ตายให้ไปเสียก่อน ทศกรรฐ์ก็หนีการแล้วหลุดตาออกจาก
ถ้ำ (พระมหาสมณุนั้นคือเดียวกับพระกบิลที่มฤดาญดาครุฑมารท
หมั่นตนเอง)

(๑๓) ทศกรรฐ์กลับลงมา พานางที่ไปเที่ยวแย่งมาได้จากที่
ต่าง ๆ ไปด้วย นางทั้งหมดพากันแข่งว่า ผลกรรมที่ได้ทำกรรมผิด
เมียเขามามากแล้ว ขอให้พินาศนิพายเพราะเหตุนี้เอง

(๑๔) นางศุภรพนาต่อว่าทศกรรฐ์ในการที่ฆ่าตัว ทศกรรฐ์
จึงโกลดเกลียดให้นางไปอาไศรยอยู่กับพญาขรผู้เป็นพี่ (ซึ่งเป็นน้อง
ทศกรรฐ์ แต่คนละแม่) แล้วทศกรรฐ์ก็ตั้งให้พญาขรเป็นเจ้าผู้ครอง
ราชย์หมั่นดีพัน ให้ไปตั้งรักษาราชธานี ให้พญาทุษณ์ไปเป็น
อุปราชและเสนาบดี

ภาคที่ ๓ — การสงครามและความประพฤติพาลของทศกรรฐ์

(๑) ทศกรรฐ์ไปพบเมษนาทอยู่ที่ตำบลกุมภิดา โกลดคร
ดงกา พระศุภรผู้เป็นอาจารย์เมษนาทชี้แจงว่า เมษนาทได้รับผล
แห่งการทำพิธีหลายชนิดแล้ว คือพิธีอักษิณโฏม (บูชาเพลิงและ

พลัดด้วยน้ำได้ม มีกำหนดงาน ๕ วัน มักทำในฤดูวสันต์) พืชอศิวเมธ (บุชายัญด้วยน้ำ) พืชพาหุสุพรรณกะ (บุชายัญด้วยทอง) พืชราชดูยะ (ซึ่งพญาราชเข็ญต้องมาช่วย) พืชโคเมธ (บุชายัญด้วยโค) และพืชไพชณพ (บุชาพระพิษณุเป็นเจ้า) ในเวลาที่ทศกรรฐไปพบนั้น เมฆนาทกำลังทำพิธีมาเหศวร (บุชาพระอิศวร) เพื่อขอพรพระอิศวร ผดแห่งพืชต่าง ๆ นั้นคือเมฆนาทได้มีฤทธิ์ทางมายาเช่นหายตัวต้องหน และทำให้มืดได้ตามปรารถนา ทั้งได้แรงศรัทธาซึ่งไม่รู้จักหมด และชนล้าคณอิน ๓ ทศกรรฐกล่าวติติกว่าไม่ควรจะบุชาพระอินทรและเทวดาอื่นซึ่งเป็นศัตรูกับพ่อ แต่วิกพากลับเข้าเมือง

(๒) พิเภกชนบอกข่าวว่า ในระหว่างเวลาที่ทศกรรฐมัวไปเที่ยวเยี่ยมพิภพเพตติเพดิน เมฆนาทมัวพระวงในพืชต่าง ๆ และพิเภกชนเองจำคุดอยู่ชั้น พญามุขจอมอสูรได้มาดักเอนางกุ่มกั้นขึ้น ไป นางนเป็นลูกนางอนดาผู้เป็นธิดาท้าวมาดย์วัน ทศกรรฐโกรธจึงยกทัพจะไปรบท้าวมุข ให้เมฆนาทเป็นทัพหน้า ทศกรรฐเป็นทัพหลวง กุ่มกักรรณเป็นทัพหลัง ฝ่ายพิเภกชนอยู่รักษานคร ครั้นไปถึงนครมธุวัน นางกุ่มกั้นขึ้นออกมาห้ามทัพ ทศกรรฐกับมธุราชจึงตกลงทำไมตรีกัน แล้วทศกรรฐยกทัพจากมธุวัน เสด็จไปเที่ยวที่เขาไกรลาส

(๓) ตอนที่ไปพักอยู่ที่ไกรลาสของท้าวภูเวร ทศกรรฐพบนางอัม্বরชวโรภมา ผู้เป็นบริวารของพระนฤกุลรฐท้าวภูเวร ทศกรรฐ

มีความกำหนดกันสัมพัทธ์ด้วยนาง นางไปฟ้องพระนฤกุล ซึ่ง
ในขณะนั้นบำเพ็ญพรตอยู่ พระนฤกุลก็กวาดหน้าแข่งทศกรรฐว่า
ต่อไปอย่าให้ทศกรรฐขึ้นใจสัตว์ที่ไม่สมควรถึงวาศใดเป็นอันขาด ถ้า
จะขึ้นใจสัตว์เมื่อใดขอให้ส่งของแยะเป็นเจ็ดภาค ทศกรรฐได้ฟังคำ
แข่งก็มีความสงสัยของยิ่งนัก ไม่กล้าขึ้นใจสัตว์อีกต่อไป [การ
ที่ทศกรรฐไม่กล้าขึ้นใจนางดังนั้นก็เพราะกลัวคำแข่งอันนี้เอง]

(๔) อินทราสุรสงคราม - ทศกรรฐรบกับพระอินทร ท้าว
สุมาลีผู้เป็นตาของทศกรรฐตายในสนามรบ เมฆนาทคิดแค้น จึง
เข้ารบกับพระไวยนทร์โอรสพระอินทร แต่เห็นว่าสู้กันตรง ๆ ไม่แพ้
เมฆนาทจึงร้ายมนตร์ให้มืด ทพเทวดาก็ดำระสาย ฝ่ายท้าว
บุโธมาสุรผู้เป็นตาของพระไวยนทร์เห็นโอกาศดี จึงเข้าอุ้มพระไวยนทร์
ไปซ่อนไว้ในมहाสมุทร พระอินทรดำใจว่าพระไวยนทร์ตายในทรม
จึงยกออกไปรบเอง เมฆนาทเห็นบิดาจะสู้ไม่ได้ จึงร้ายมนตร์ให้
มืดอีก แล้วเข้าอุ้มพระอินทรไปลงกา เทวดาก็พากันหนีไป
เผ่าเผ่าความให้พระพรหมา พระพรหมาจึงลงไปลงกา ประทาน
นามเมฆนาทว่าอินทรีชิต แล้วขอให้ปล่อยพระอินทร อินทรีชิต
ขอประทานพรถวายตัวพระอินทร แต่พระพรหมาไม่โปรดประทานให้
อินทรีชิตจึงขอใหม่ว่า เมื่อใดบูชาเพลิงขอให้มรดกผู้ขึ้นมา และ
ถ้าตัวอินทรีชิตยังคงอยู่บนรถนันทราบใด ขออย่าให้ใครฆ่าตายได้
และอีกประการ ๑ ถ้าต้องต่อสู้ศัตรูก่อนที่จะบูชาเพลิงสำเร็จ จึง
ให้ศัตรูฆ่าตาย พระพรหมาก็โปรดประทานให้ [เพราะเหตุนี้ เมื่อ

พระลักษมณ์จะสังหารอินทรชิต พิเภกจึงแนะนำว่าต้องรีบไปทำลาย
พิษณภูมิธิดาก่อนที่ดำริจะ และต้องยิงรถให้หักก่อนจึงค่อยยิงตัว
อินทรชิต]

(๕) มีเรื่องแซก กล่าวย้อนหลังถึงเรื่องพระอินทรได้ประ-
พตฺติผิดในกาม ทำชู้กับนางอหฺตยา ซึ่งพระพรหมดำรัสฯ ให้เป็น
ชายาพระมหาฤๅษีโคดม พระโคดมแจ้งพระอินทรว่าให้พ่ายแพ้แก่ศักร
(จึงแพ้ศักรรฐ) และต่อไปถ้าผู้ใดประพตฺติผิดทางกามมีจนจาร
ชู้ในโลก ให้พระอินทรต้องรับบาปกึ่งหนึ่งทุกคราวไป ทั้งผู้ใด
ได้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดาก็อย่าให้เป็นอยู่ยั่งยืนได้ ส่วนนางอหฺตยานั้น
พระมหาฤๅษีก็สาบว่า ค่อยไปบรรดามนุษย์ในโลกให้ได้รับส่วนแบ่งความ
งามแห่งนาง (ซึ่งแต่ก่อนนั้นมียุอยู่ในตัวนางผู้เดียว) และกล่าวไว้
ว่า เมื่อใดได้พบพระนารายณ์รามาตารแล้ว จึงให้พันโทษ พระ
มุนีจะรับมาบำรุงเลี้ยงเป็นชายาตามเดิม นางก็เข้าไปบอแม่ญิบตะ
ดั่งบาปจนได้พบพระราม (เรื่องนี้ในพาดถกกันก็รู้ได้แล้ว)

(๖) ทศกรรฐวิธากับท้าวอรชุนราชา ผู้ครองนครมทิสมี
ให้หทัยชนบท ในคืออรชุนที่รบกับปรศุราม เมื่อทศกรรฐไปถึง
เมืองมทิสมีดั้น ท้าวอรชุนไปประพาศบารมีดำน่านพรุก ทศกรรฐ
ตามไปแควจนถึงที่นั้น รบกันเป็นด้ามรท แต่ท้าวอรชุนมีฤทธิมาก
กว่า มีแขนถึงพันแขน(จึงได้นามว่า “สหัสพาหุ”) ทศกรรฐแพ้ ท้าว
อรชุนจับได้ มัดเอาไปเมืองมทิสมี พระปลัดดยะมุนีทราบข่าวจาก

เทวดา จึงลงไปเมืองมหิষมัตติ ขอให้ท้าวอรุณปลดปล่อยทศกรรฐ
ท้าวอรุณจึงยอมปล่อย และทำสัญญาเป็นไมตรีกัน

(๘) ทศกรรฐวิวาทกับพาด์ - ทศกรรฐไปกัษกินน์ เพื่อทำ
พาด์รบ แต่ทราบพาด์ไปทำพิธีตั้งนชยาอยู่ที่ทักษินธัมม ทศกรรฐ
ตามไปเจอ พาด์กำลังทำนิงเดี่ยว จนทศกรรฐเข้าไปใกล้จึงคว้าตัว
ได้ เอาหนักรักแร้เหาะไปเที่ยวประจรรอบโลก แล้วจึงพาไปกัษกินน์
ทศกรรฐยอมแพ้โดยดีแล้วก็ทำไมตรีต่อหน้าไฟ [ไม่ใช่แปลงเป็นรูป
ไปยุ่มย่ามในงานลงสังของคทอย่างในเรื่องรามเกียรติ์ของเรา เรื่อง
ทศกรรฐแปลงเป็นปลุกดี หรือเรื่องนางมณฑาเคยเป็นเมียพาด์และ
เป็นแม่ของคทกดี น่าจะได้มาจากหนังสืออื่น ไม่ใช่จากรamayana
บางที่จะได้จากหนังสือ "ปุราณะ" เรื่องใดเรื่อง ๑ ก็เป็นได้ ข้าพเจ้า
เชื่อว่าตามเวลาดังจะค้นพบเรื่องนี้ และเรื่องอื่นๆ ที่มีอยู่ในรามเกียรติ์
ของเรา แท้ที่ไม่อยู่ในรามายณะฉบับสังสฤต เรื่องราวของคท
สำคัญๆ ในเรื่องรามเกียรติ์มักไปเป็นตอนเล็กตอนน้อยแยกๆ อยู่ใน
เรื่องอื่น ๆ นอกจากรามายณะ เพราะฉะนั้นยากที่จะเก็บให้หมดได้]

ภาคที่ ๔ - แสดงวานรพงษ์

(๑) กำเนิดแฉะประวัติหนุมาน - เป็นบุตรนางอัญชัน
มเหสีท้าวเกศรัทมีราช ผู้ครอบครองด่านก้อยที่เชิงเขาพระสุเม
แต่พ่อจริงของหนุมานคือพระพาย นางอัญชันภรรยาก่แก่แล้ว ไป
คลอดบุตรทิ้งไว้ที่ในป่า ทารกนั้นชื่อ เห็นพระอาทิตย์คิดว่าผลไม้

ก็เหาะขึ้นไปจะหีบกิน พระพ่ายก็ช่วยตั้งและช่วยพัด ระบายไว้มาให้
 ร้อน พระอินทร์นั้นพระราชาก็กำลังพยายามจะจับพระอาทิตย์ พอ
 หนุมานเหาะขึ้นไปถึงรถพระอาทิตย์ พระราชาก็ปล่อยพระอาทิตย์แล้ว
 ไปฟ้องพระอินทร พระอินทรก็ทรงช้างเอราวัณออกไปดูเหตุการณ์
 พระราชนำหน้าไป ฝ่ายหนุมานเห็นพระราชาก็ผละจากพระอาทิตย์โดด
 ไปจะจับพระราชู พระราชาก็วิ่งหนีไปแอบหลังพระอินทร หนุมาน
 เห็นช้างเอราวัณสำคัญว่าเป็นผลไม้ดุกใหญ่จึงตรงเข้าไปจะจับกิน พระ
 อินทรจึงตีหนุมานด้วยวัชรศรกลงยังพื้นดินคาง หัก จึงได้นำว่า
 หนุมาน [เรื่องหนุมานหักคอช้างเอราวัณในชุดพรหมาสตรีบางที่จะมา
 จากเนื้อที่ได้แต่ง ๓] ฝ่ายพระพ่ายมีความเคือง จึงอุ้มหนุมานเข้าไปใน
 ถ้ำ และพระพ่ายเองก็อยู่เดียวในนั้น ไม่พัดไปมา บรรดาเทวดา มนุษ
 และสัตว์ทั้งปวงก็พากันเคียดร้อนทั่วไป จนพระพรหมต้องไปวิงวอน
 พระพ่ายจึงยอมออกจากถ้ำ

(๒) กำเนิดท้าวฤๅษราช — พระพรหมาทรงบำเพ็ญโยค
 ปฏิบัติบำเพ็ญเนตรโหด พระพรหมเสด็จนำพระเนตร สดุดึงถึงพื้นดิน
 ก็เกิดเป็นวานรชนตน ๓ ชื่อฤๅษราช [คำว่า “ฤๅษ” ภาษาดั้งเดิมฤๅษ
 แปลว่า “หม” และหมกับลิงในเรื่องรามายณะนั้นคนปน ๆ กันอยู่
 เช่นชมพูพานเป็นต้น เรียกว่าฤๅษราช คือ “จอมหม” บ้าง วานร
 ราช คือ “จอมลิง” บ้าง]

(๓) กำเนิดพาด์และสุครีพ — ท้าวฤๅษราชเที่ยวไปในป่า
 หิมพานพบสระ ๆ ๓ จะลงไปกินน้ำ แต่เห็นเงาตนเอง ลำค้ำยว่า

วานรอกตัว ๓ จึงโดดลงไปจะจับ พอขึ้นจากน้ำก็กลายเป็นสัตว์มี
รูปร่างงดงาม พระอินทร์กับพระอาทิตย์ผ่านไปเห็นนางนั้นก็มีความ
รัก จึงลงมาสัมผัสด้วยนาง นางก็มึนตึ๋นด้วยพระอินทร์ตน ๓
ชื่อพาด เพราะเกิดแต่ฝน (ตั้งสักฤกษ์ “วัด” = ฝน) และมึนตึ๋นด้วย
พระอาทิตย์ตน ๓ ชื่อสุครีพ เพราะเกิดแต่คอก (ตั้งสักฤกษ์ “ครี”
= คอ) พระอินทร์ให้ตั้งวาดแต่พาด พระอาทิตย์ไปนำหนุมานมา
ให้เป็นข้าสุครีพ ฝ่ายฤๅษษราชนั้นรุ่งขึ้นก็กลับเพ็คเป็นชายอย่างเดิม
แล้วก็พาบุตรทั้ง ๒ ไปเฝ้าพระพรหม (กำหนดเช่นนั้นจึงเรียกว่า
พาดและสุครีพเป็นลูกท้าวฤๅษษราช ซึ่งนับว่าเป็นทั้งพ่อทั้งแม่)

(๔) สถาปนานครกษัตริย์ — พระพรหมให้พระวิศ्वกรรม
ไปสร้างนครกษัตริย์ อันเป็นนครมั่งคั่งบริบูรณ์ทุกประการ พร้อมทั้ง
พร้อมด้วยชนทั้ง ๔ พรรณ แล้วพระพรหมจึงอภิเษกท้าวฤๅษษราช
ให้เป็นราชาครองฉนวนทั้งปวง สถิตย่นครกษัตริย์นั้น พาดและ
สุครีพก็ไปอยู่กับบิดา

ข้อความที่แสดงด้วยฉนวนพวงสน ผลิตกันกับทมิในหนังสือราม
เกียรติ์ของเรา ทั้งในส่วนกำหนดแห่งหนุมาน และพาดกับสุครีพ
ส่วนเรื่องกำหนดหนุมานนั้น ของเรามีพิศดารมากจริง และขอ
นางผู้เป็นมารดาที่ผลิตกัน แต่ส่วนใจความของเรื่องไม่ผลิตกันปานใด
เรื่องราวของหนุมานมียุ่่มากมายในที่อื่น ๆ นอกจากในรามายณ ดัง
ข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า ส่วนเรื่องกำหนดพาดกับสุครีพนั้น

ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะเอาเรื่องพระอินทรทำสัญญากับนางอหฺลยาผู้เป็นชายาพระโคตม (ซึ่งได้กล่าวถึงแต่ข้างต้น) มาปนเข้าด้วยชั้น ๓ ส่วนที่กุมารตบเท้าเดินเลยกลายเป็นดังไปนั้น คือคล้ายเรื่องท้าวฤทธราชสงครามกลายเป็นนางนั่นเอง ส่วนเรื่องสร้างนครกษิกิณีของเราว่าพระอินทรสร้างให้พาดั้น เห็นจะเล่าหลงไปเป็นแน่

ภาคที่ ๕ — แสดงสาเหตุที่บรรดาให้ทศกรรฐผู้ศักดิ์

ภาคนี้พอจะกะพริ้งกะเพราได้เต็มที่ แต่เห็นได้ว่าเก็บเอาข้อความเบ็ดเตล็ดสรรพพระนิพนธ์พระนารายณ์มาร้อย ๆ กันเข้าไว้กระนั้นเอง ไม่เป็นเรื่องเป็นราวที่สนุกสนานอะไร พุดยอซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไปเท่านั้น ใจความคงมีอยู่แต่เพียงว่า ใคร ๆ ก็นับถือพระนารายณ์ทั้งนั้น ทศกรรฐผู้เดียวอดคิดไม่นับถือ จึงบังอาจดักนางสดาไป เพราะจะต้องตายด้วยมือพระรามเท่านั้น

ภาคที่ ๖ — ว่าด้วยการส่งกษัตริย์มาช่วยงานกับเมือง

ภาคนี้ไม่มีเรื่องอะไร นอกจากกล่าวถึงการส่งกษัตริย์ที่ได้มาช่วยงานราชาภิเศกพระรามนั้น กลับไปบ้านเมือง ข้อความก็กล่าวแต่ถึงตัวกษัตริย์และบริวารนั้นแต่เป็นพื้น กษัตริย์ที่ส่งเป็นลำดับคือ

- ๑ ท้าวชนก ราชครองนครมิตถา (ผู้เป็นพระบิดานางสดา)
- ๒ ท้าวยุทธราชิต ราชครองเกกย (น้องนางไถ่เกย)
- ๓ ท้าวประตวรทนต์ ราชครองนครพาราณสี แคว้นกาศิ (เป็นมิตร) ทั้งสามนี้เป็นสำคัญในหมู่ราชามนุษย์

๔ ศุภรพี และพวกวานร

๕ พิเภกษณ์ และพวกอสูร

อนึ่งบุษบกซึ่งได้ทรงมาจากดงกานัน เมื่อมาถึงอโยธยาแล้ว
บุษบกก็ถอยกลับไปหาท้าวฤๅษณ์ผู้เป็นเจ้าของเดิม ท้าวฤๅษณ์ให้กลับ
มาเป็นราชยานของพระรามอย่างเดิม แต่พระรามโปรดอนุญาตว่า
เมื่อใดจะทรงจึงให้มารับเสด็จ

ภาคที่ ๗ - เนรเทศนางสีดา

เรื่องเนรเทศนางสีดา ตามที่ได้ไว้ในฉบับดั้งเดิม ดุเป็น
เรื่องที่น่าสงสารมาก ตามเรื่องในรามเกียรติ์ข้างไทยเรว่านางอสูร
มีคำเข้าถึง จึงทำให้พระรามคลั่งหึงวุ่นไป แต่ของเขาส่งถึงว่า
วัน ๓ พระรามตรัสให้หาพวกอำมาตย์มนตรีเข้าไปเฝ้า ตรัสราชการ
ต่าง ๆ แล้วจึงตรัสถามว่า ชาวนครใดใจทักกันถึงพระองค์อย่างไร
บ้าง เมื่อมีข้อใดที่เขาพากันคิดเค้นก็จะได้แก้ไขต่อไป อำมาตย์ผู้ ๓
ชื่ออัครจึงทูลว่า ชาวนครชวนกันสรวลเสีญพระบารมีพระรามในการ
ที่ได้ทรงจูงถนนข้ามทะเลไปได้ และปราบอสูรได้ มหาศกกรรฐ
ผู้ผิดแล้ว แต่ส่วนนางสีดานั้น ทำไมพระองค์ไม่ทรงรังเกียจบ้าง
กลับพามากรุงด้วย ทศกรรฐได้นางสีดาไปไว้นาน แต่พระราม
ก็ไม่ทรงรังเกียจ เพราะฉะนั้นต่อไปถึงแม่เมื่อยใครจะประพฤติชั่วอย่างไร
ก็ไม่ต้องรังเกียจกัน เพราะพระราชทานทำแปดตัวอย่างอยู่เช่นนั้นแล้ว
พระรามได้ทรงฟังคำอำมาตย์ทูลเช่นนั้นก็เสียดพระทัย จึงตรัสให้หา

พระลักษมณ์ พระภรต และพระศัตรุชนัน เมื่อมาพร้อมกันแล้วก็
 ตรัสเล่าข้อความให้ฟัง และตรัสอธิบายว่าเพื่อรักษาพระเกียรติยศ
 ถึงแม่พระชนมชีพก็ยอมสละได้ แล้วจึงตรัสตั้ง พระลักษมณ์ว่า
 พระเณรนางสีดาก็ได้พูดไว้แล้วว่าอยากจะไปเที่ยวนมัสการตามสำนักพระ
 มุนีต่าง ๆ ให้พระลักษมณ์พานางสีดาไปเสียนอกเขตโรคศต ให้นำ
 ไปฝากไว้ในสำนักพระวadmก็มีมุนี อันสัทธิธรมิณห์นำตามดำ [ใน
 รามเกียรติ์ของเราตั้งให้เขาไปฆ่า] พระลักษมณ์ก็จำใจทำตามพระ
 โองการ เชิญนางสีดาขึ้นทรงรถ ให้สุมันต์รับออกจากพระนครไป
 จนถึงฝั่งพระคงคา เชิญลงเรือข้ามลำพระคงคาไปแล้ว พระลักษมณ์
 จึงเล่าความจริงให้นางสีดาฟังทุกประการ แล้วก็ลงเรือข้ามกลับมา
 ปถอชนางสีดาไว้ นางก็เดินไปจนพบสำนักศิษย์พระวadmก็ จึงพา
 กันนำตัวนางไปถวายพระมหาฤๅษี เชกต์ต้อนรับโดยดี เพราะรู้ได้
 โดยญาณว่านางหามตทินมิได้ พระมุนีมอบให้นาง โยคิน်ทั้งหลายเป็น
 ผู้ปฏิบัติทูลถนอมต่อไป

คราวนี้ท่านผู้แต่งคงจะนึกขึ้นว่า บางทีจะมีผู้คิดเตียนพระรามได้
 ในการที่เนรเทศนางสีดาเช่นนั้น จึงต้องมีเรื่องแถมไว้สำหรับแก้แทน
 คือกล่าวว่พระลักษมณ์นั้นกับสุมันต์ว่าไม่เห็นควรเลยที่จะเนรเทศนาง
 สีดา สุมันต์จึงอธิบายว่า ที่เนรเทศนั้น เพราะมีคำแข่งไว้
 และเล่าเรื่องต่อไปว่า ครั้น ๓ ท้าวศรฤๅษีไปเยี่ยมพระวadmที่
 อาศรม พบพระทศบาลอยู่ทนนั่ง จึงถามพระทศบาลว่า พระราชวงศ์
 ของพระองค์จะดำรงอยู่ได้นานเพียงใด พระรามและโอรสอื่น ๆ ของ

พระองค์จะมีชนมายุยืนนานเพียงใด สักกของพระรามจะยืนยงไป
 เพียงใด และพระราชวงศ์จะถึงที่สุดดงอย่างไร พระทราดสั่งทูล
 เต่าว่า เมื่อครั้งเทวดาสั่งคราม พวกอสูรพ่ายแพ้นไปพึ่งชายา
 พระมหาฤๅษีฤๅค พระนารายณ์ทรงพระพิโรธจึงคิดเคี้ยรนางนั้นเสียด้วย
 จักกรี พระฤๅคจึงกล่าวคำสาปว่า พระนารายณ์จะต้องไปกำเนิด
 ในมนุษย์โลก และในกำเนิดนั้นจะต้องพรางจากมเหสี และพระ
 ทราดได้ทูลทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้อีก ซึ่งได้เป็นไปแล้วดังคำ
 ทำนายทุกประการ ฝ่ายพระลักษมณ์ได้ฟังคำสัจมนตร์เล่าความหลัง
 เช่นนี้แล้ว ก็มีศรัทธาพอพระทัย

ภาคที่ ๘ - คำนานเบ็ดเตล็ด

คำนานเหล่านี้ เห็นได้ว่าเก็บเอามาลงไว้ในอุตตรกนิทานเพื่อ
 ฝากไว้แต่ ๆ ไม่เกี่ยวแก่เรื่องราวหรือประวัติของพระรามเลย และ
 เพื่อจะให้กล่าวได้ว่าเนื่องด้วยพระราม จึงต้องเกณฑ์ให้พระรามเล่า
 เพื่อสอนพระลักษมณ์ อดีตนิทานเหล่านี้เป็นเรื่องสำหรับแสดงธรรม
 ทาหรณก็มี สำหรับเล่ากำเนิดของมนุษย์หรือสิ่งใดสำคัญก็มี แต่ใน
 นี้ไม่จำเป็นต้องเก็บมาเล่าแม่โดยย่อ จะขอจดไว้เป็นแต่สารบาณเรื่อง
 ดังต่อไปนี้

๑. เรื่องท้าวณฤๅคถูกสาปเป็นเหี้ย เพราะพราหมณ์ไปเฝ้า
 ปลอ้ยให้คอย

๒. เรื่องทำนุไมกับพระวดีษฐวิธาทกัน ต่างคนต่างลำบาก
ให้ตัวหายเหลือแต่มน

๓. เรื่องกำหนดใหม่แห่งพระวดีษฐ และเรื่องนางอรุณกับ
ท้าวบุรุษพลุพระพุช ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์จันทวงศ์ครองประดิษ
ฐานนคร

๔. เรื่องกำหนดทำนุไม ซึ่งเป็นต้นวงศ์กษัตริย์ชนกแห่งวิเท
ท้าวชนกที่ ๓ นี้ เกิดมาจากพระกายแห่งทำนุไม ซึ่งฤษีกวนใน
พิชังเกิดเป็นทารก เพราะณนั้นไม่มีแม่

๕. เรื่องท้าวชาติจันทวงศ์ ลูกท้าวหนุจจันทวงศ์ ซึ่ง
ถูกล่าให้แก้โดยทันที

๖. เรื่องท้าวบุรุษความแก่ของพระบิดาแทน จึงได้เป็น
รัชทายาท เป็นปฐมกษัตริย์ต้นสกุลโปรพจันทวงศ์ ดำรงนคร
ประดิษฐาน และเรื่องพระยทุซึ่งท้าวชาติผู้เป็นบิดาว่าให้มีลูก
เลวทราม (พระยทุนี้คือต้นสกุลยาทพ คือสกุลพระภุชณะ)

ภาคที่ ๘ - แสดงพระคุณธรรมแห่งพระราม

คือแสดงให้ปรากฏว่า พระรามเอาพระทัยใส่ในความทุกข์สุข
แห่งข้าแผ่นดินทั่วไปปานใด จนแม้สัตว์ที่เอาไครยโพธิ์สมภารอยู่ที่
ให้ได้รับความยุติธรรม จึงยกอุทาหรณ์ ๒ เรื่อง คือ (๑) เรื่อง
สุนัขถูกพราหมณ์รังแก (๒) เรื่องแคว่งแย่งรังนกเค้าแมว พระราม
กับมุนีวณิชาญโดยเป็นธรรมทั้ง ๒ เรื่อง

ภาคที่ ๓๐ - ศึกพระศัตรุณ (และนางสดาประสูตร์พระฤกษ์พระธ)

อยู่มาวัน ๓ มีพระฤกษ์ ๒ คน ชื่อภรรยาคะและจายวัน ซึ่ง
ครองด่านก้อยริมฝั่งยมนา ได้เข้ามาเฝ้าพระรามทูลร้องทุกข์ว่า มี
อสูรคน ๓ ชื่อดพลณ์ เป็นราชาครองนครมธุวัน แคว้นศุภเสน
[ในรามเกียรติ์ของเราว่าพญายักษ์ที่พระศัตรุณไปปราบนั้น ชื่อทำว
“จักรวรรดิ” ซึ่งผิด เพราะ “จักรวรรดิ” ไม่ใช่ชื่อบุคคล เป็น
ตำแหน่งต่างหาก ส่วนชื่อคนนั้น เรียกเขาไปว่า “มถิวัน”]
อสูรนั้นใจพาด เทียบรบกวนฤกษ์ซึ่งพราหมณ์ได้ความเดือดร้อนทั่วไป
ฤกษ์ขอพระบารมีเป็นทพ พระรามตรัสถามถึงเรื่องราวของดพล
ณนั้นต่อไป คือมีเหตุอย่างไร มีสาตราวุธสำคัญอย่างไรบ้าง
ฤกษ์จึงเล่าว่าเดิมทีในกฤตายุค ยังมีเทวดยคน ๓ ชื่อมธุ เป็นลูก
โศดาสูร เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม จึงเป็นที่โปรดปรานแห่ง
พระอิศวร ได้ประทานหอกสำคัญ (อีกใน ๓ ว่าตรี) และถ้า
แม้ไม่รบกวณเทวดาและฤกษ์ซึ่งพราหมณ์ตราบใด ตราบนั้นหอกสำคัญ
จึงจะเป็นของท้าวมธุ ถ้าไม่ปฏิบัติดีเมื่อใด เมื่อนั้นหอกจะสูญ
ในเวลาดังครามถ้าพุ่งหอกนั้นไปถูกใคร ก็จะกลายเป็นไฟไหม้คนนั้น
ท้าวมธุจึงทูลขอพรต่อไปว่า ขอให้หอกนั้นได้เป็นสมบัติของลูกหลาน
สืบไป แต่พระอิศวรตอบว่า ชื่อนั้นจะเป็นไปไม่ได้ แต่จะโปรดให้
แต่เพียงว่า จะยกหอกนั้นให้บุตรคนใดคน ๓ ก็ได้ และผู้ที่หอก
นั้นอยู่ในมือจะอยู่คง ใครฆ่าไม่ตายได้ ท้าวมธุทูลลาพระอิศวรแล้ว
ก็ไปสร้างนคร (คือเมืองมธุวัน) เป็นที่อยู่ ได้มีเหตุก่อนนางกุมภินซ์

บุตรวิเศษของนางอนดา (นางอนดาเป็นบุตรที่ท้าวผาดำยวัน เรื่องที่
ท้าวผาดำยวันไปลักพานางกุมภินีจากดงกา และทศกัณฐ์ตามมารยา
แต่นางกุมภินีห้ามทัพนั้น ได้เล่ามาก่อนแล้ว) ท้าวผาดำยวัน
กุมภินีนั้น มีโอรสชื่อตณพณ เป็นผู้ที่ดูร้ายใจเหี้ยมโหดมาแต่เด็ก
ท้าวผาดำยวันจึงคิดว่าถ้าไม่ฟัง จึงเวนราชสมบัติให้แก่ตณพณ และ
ให้หอกดำค้ำใจไว้ด้วย แล้วตัวเองก็ลงไปอยู่ณารุนโลก ฝ่ายท้าว
ตณพณรู้ว่าตนมีอาวุธดำค้ำใจอยู่กับมือ จึงเที่ยวเกาะกรบคนโลกทั่วไป

พระรามได้ทรงทราบเช่นนั้น จึงตรัสถามพระอนชางทั้ง ๓ ว่า
จะควรใช้ใครไปสังหารตณพณ พระศัตรุณท์ทูลว่า พระภรต
ก็ได้รักษาพระนครในระหว่างที่พระรามเสด็จไม่อยู่ มีความเห็นจเห็น้อย
มากแล้ว เพราะฉะนั้นพระศัตรุณท์ขอรับอาสาไปปราบอสูรเอง พระราม
ก็โปรดอนุญาต และโปรดอภิเษกถว้ให้น่าเป็นราชาครองนครมธุ
เมื่อเสด็จไปปราบตณพณ

ครั้นถึงวันฤกษ์งามยามดี พระศัตรุณท์ก็ทูลลาออกจากนคร
อโยธยาไปจนถึงที่อาศรมพระพรหมฤๅษณ์ก็ จึงเข้าไปเฝ้าเฝ้า
อยู่คืน ๓

ในคืนนั้นแซกเรื่องท้าวโศกธาดา ซึ่งภายหลังได้นามว่าท้าวถัดมา
บาท (“พญาคันคัง”) เรื่องนี้พระฤๅษณ์ก็เล่าให้พระศัตรุณท์ฟัง ใจ
ความว่า ท้าวโศกธาดาผู้ริบวงศ์ได้ออกไปทรงยิงสัตว์ในป่า พบ
ราชาสัตว์ ๒ คน ซึ่งได้กินสัตว์ในป่าเสียหมดแล้ว ท้าวโศกธาดา
จึงยิงราชาสัตว์ตายคน ๑ อีกคน ๑ ร้องว่าจะแก้แค้นแทนสหาย แล้ว

ก็หนีไป ต่อมาวัน ๓ ท้าวโศกธาดาได้มีพิธีโศกกรรมใหญ่ พระวดีษฐ
มุนีผู้เปนปุโรหิตมีกิจไปนอกมณฑลพิชักรู ๓ รากษสเห็นได้ก็จึง
จำเริญตนเหมือนพระวดีษฐเข้าไปก่อกวนแก้ท้าวโศกธาดาให้จัดหาน้ำอาหาร
มาให้ฉัน ท้าวโศกธาดาก็สั่งพ่อกวให้จัดเตร้าน้ำอาหารอันควรฉันมา
ถวายพระมุนี แต่รากษสร้ายนั้น ไปจำเริญเปนพ่อกวอีก แล้วแต่ง
เนอมมนุษย์มาให้พระวดีษฐฉัน พระมุนีรู้สึกตัวก็โกรธ จึงแข่งท้าว
โศกธาดาขอให้ยากกินแต่เนอมมนุษย์อย่างเดียว ท้าวโศกธาดาก็เคืองจึง
วิภาชนะจะกรวดแข่งพระมุนีบ้าง แต่พระมเหสีห้ามไว้ ท้าวโศกธาดา
ก็หลงน้ำอนเต็มไปด้วยความแข่งนั้น ลงไปที่พระบาทพระองค์เอง
น้ำนั้นทำให้พระบาทไหม้ดังไฟ จึงได้นายว่า "กัณฐาบา" แต่
นั้นมา ฝ่ายพระวดีษฐครั้นทราบท้าวกัณฐาบาไม่ได้แก้จึงจัดเนอ
มนุษย์ให้ฉัน จึงกำหนดเขตรค่าแข่งนั้นเพียง ๓๒ ปี พ่อกวกำหนด
แล้วท้าวกัณฐาบาทก็ถนัดกับคนค้อย่างเดิม เปนอันจบเรื่องเพียงนี้

จบเรื่องพระศัตรีขุนต่อไปว่า ในคืนวันที่อาศัรยอยู่ในอาศรม
พระวาทมกนิช พระเชินเปนวันฤกษ์งามยามดี นางธิดาคดอดโอรส
แฝด พระมุนีให้ชื่อว่าพระกุก ๓ พระธ ๓ [พระกุกนั้น ที่เราเรียกว่า
"พระมงกุฏ" ที่จะได้เห็น "กุก" เปนคำด้นไปหรืออย่างไรจึงเดิม "มง"
และแก้ตัว "ค" เปนตัว "ก" สกต ที่แท้ "กุก" นั้นเปนมงคลนาม
อยู่แล้ว เพราะแปลว่ายอดหนาค่าที่ใช้ในพิธีพลักรรมทั้งปวง ที่แท้
"กุก" เปน "มงกุฏ" ไปนั้นจะเปนด้วยไม่รู้คำแปลเดิมกรรมัง ส่วนคน
ธรรมดาเมื่อก่อกวนถึงถูกพระรามมักเรียกว่า "บุกรัดพ" ที่พระกุกเป็น

“บุตร” ไปอย่างไรนั้น น่าจะเดาเป็น ๒ สถาน สถาน ๑ จะเป็นเพราะเหตุอื่น
 ไปได้ยินพรหมณ์เรียก ๆ อยู่ว่า “กุศตพ” พังไม่ถนัดจึงได้ยินเป็น
 “บุศตพ” ไป หรืออีกสถาน ๑ จะเป็นเพราะนึกมากในทางหนึ่งคือ
 แปล “กุศ” ไม่ออก จึงแก้เป็น “บุศย์” หรือ “บุษย์” ให้แปลได้
 ว่าตอกไม้ แล้วต้องไปถึงชั้นคนคิด เลยแก้เป็น “บุตร” ไปอีก
 ค่ะ ๑ แตะคงนึกแปลในใจของตัวเองว่า “เป็นลูกพระรามนั่นแหละชื่อ
 พระบุตรนั่นสิ ถูกแล้ว” ตกตงพระกุศเศราห์ร้ายถูกแก้ไขเสียเป็น
 ส่วนพระเทพเคราะห์ดี เพราะชื่อเรียกง่าย จึงไม่ถูกแก้ไข]

รุ่งขึ้นพระศัตรุมนจึงดำเนินต่อไปทางประจิมทิศ จนถึงสำนัก
 พระภรรควะจยาวันมุนี พระศัตรุมนถามพระจยาวันว่า มีผู้ใดได้เคย
 ตายเพราะหอกดำกฤษณะของดพณาสूरุนแล้วบ้าง พระมุนีจึงเล่าเรื่อง
 ท้าวมนษาคูราชสุริยวงศ์ มีใจความว่า ท้าวมนษาคูถูกท้าวยุวนาศว
 เป็นกษัตริย์ผู้ถูกอักษวากู ครองนครศรีวิชัย ท้าวมนษาคูราชขึ้นทรง
 เสด็จานุภาพมาก ปรานได้ทั่วพิภพ จึงคิดกำเริบจะใคร่เป็นใหญ่ใน
 เทวโลก แต่พระอินทรเษะเย้ยว่า นับประสาแต่คนเก่งในมนุษย์โลก
 ก็ยังปรานไม่หมด จะมาคิดเป็นใหญ่ในเทวโลกอย่างไร ท้าวมนษาคู
 ถามหาผู้ที่ยังไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ ก็ได้ความว่าคือท้าวดพ-
 ณาสุร ท้าวมนษาคูราชจึงสั่งให้ทูตไปท้าดพณาสूरุ ๆ ก็จับทูตกินเสีย
 ท้าวมนษาคูจึงยกทัพไปรบ ดพณาสूरุพุ่งหอกมาเป็นไฟไหม้ท้าวมนษาคู
 ราชและไพร่พลตายหมด เมื่อเล่าเรื่องจบแล้ว พระจยาวันมุนีจึง

แนะนำว่า ควรพระศัตรุมนั้จะรีบไปตั้งทหารดพณาสูรโดยใช้บุบายอย่าให้จับหอกดำคัญได้

พอรุ่งเช้าท้าวดพณาสูรออกจากเมืองไปหาอาหารกิน พระศัตรุมนั้ก็ถือศรไปยืนคอยอยู่ที่ประตูเมืองมชวัน ครั้นเวลาเที่ยงดพณาสูรแบกสัตว์หลายพันกลับมา พบพระศัตรุมนั้ยืนอยู่ก็ดำว้าให้ต่าง ๆ พระศัตรุมนั้ก็ท้าวดพณาสูรให้สัตว์ค่อตัว ท้าวดพณั้ขอผิดว่าจะไปหยิบอาวุธ พระศัตรุมนั้ไม่ยอม คดลงรบกัน ในที่สุดพระศัตรุมนั้เผด็จศรไปตั้งทหารท้าวดพณาสูรตาย พระเพด็จและพระอินทรกับทวยเทพก็ยินดีสรรเสริญพระศัตรุมนั้ และพระอินทรบอกว่าจะให้พรพระศัตรุมนั้ พระศัตรุมนั้จึงขอให้สร้างนครหลวงขึ้นใหม่ให้เป็นที่ควรแก่นุชจะอยู่ เทวดาก็สร้างให้ตามปรารถนา ให้นามเปลี่ยนว่ามถุรา พระศัตรุมนั้จึงยกทัพเข้าไปอยู่ในนครมถุรา แล้วจัดการปกครองอาณาเขตต่อไป

ครั้นอยู่ไปได้ถึง ๑๒ ปี พระศัตรุมนั้มีความรำภูกถึงพระเชษฐา ชีราช จึงไปเฝ้าณพระนครศรีโยชยา อยู่ทั้น ๗ ราตรี แล้วพระรามก็ตรัสให้พระศัตรุมนั้กลับคืนไปครองนครมถุราอย่างเดิม

[เรื่องศึกพระศัตรุมนั้ ในรามเกียรติ์ของเรามีวีจิตรพิศดารพิลึกมาก วิช้แต่งดงรูปขึ้นเหมือนศึกพระราม เอาพระภรตเป็นพระราม พระศัตรุมนั้เป็นพระลักษมณ์ และเอานิลพัทธ์เป็นหนุมาน และสาเหตุก็ว่าเกิดรบกันยุ่งขึ้นในดงกา เพราะไพนาสูรเป็นขบถต่อพิเภกษณ์ จึงไปเชิญท้าวจักรวรวรติให้ไปจับพิเภกษณ์ได้ศรุ เรื่องขบถ

ในตงกานในฉบับดังกล่าวกุณโณไม่มีเลย ฝ่ายเราจะไปได้เรื่องมาจากไหน ก็ยังสาวไปไม่ถึง]

ภาคที่ ๓๓ — พระรามตงโทษศุทนต์ผู้กำเริบทำเทียมพราหมณ์
(และเรื่องอื่น ๆ)

แสดงว่าพระรามเอาพระไทยได้ในความสุขและความเจริญของ
ชาติพราหมณ์อย่างไร มีเรื่องราวดังต่อไปนี้

วัน ๓ มีพราหมณ์ผู้ ๓ มาปริเทวะอยู่ที่หน้าประตูวัง ได้ความว่า
พราหมณ์นั้นมีความเคืองแค้นเพราะถูกชายซึ่งอายุยังมิทันถึง ๑๔ ปีได้
ตายเสียแล้ว และชี้ตัวว่าเป็นเพราะพระรามทำบาป หรือมีผู้ทำบาป
ในอาณาเขตและพระรามไม่กำหราบ พระรามได้ทรงฟังดังนั้น จึงให้
นิมนต์พระฤษีดำคัมภีร์มา คือพระวชิษณุ ๑ พระวามเทพ ๑ พระมรร-
กณไทย ๑ พระโมคคัลลานะ ๑ พระกาศยป ๑ พระกาตยายน ๑ พระ
ชวาตี ๑ พระโคตม ๑ พระนารท ๑ พระรามตรัสปฤจฉาว่าจะควร
ทำอย่างไร พระนารทจึงแสดงสาเหตุที่กุมารนั้นได้ตายไปก่อนสมัยกาล
อันควร ใจความก็คือว่า มีศุทนต์ผู้ ๑ ได้มีความกำเริบจะทำเทียม
พราหมณ์ คือตบตีเพิกเฉยประมาท ถูกพราหมณ์จึงตาย เพราะฉะนั้น
ให้พระรามค้นหาตัวศุทนต์นั้น และแก้ไขความชั่วร้ายที่ได้นั้นเกิดขึ้น

พระรามได้ทรงฟังดังนั้น ก็ตรัสสั่งให้เอาศุทนต์มาถูกพราหมณ์
เข้าน้ำมันหอมไว้แล้วก็ร่ำถามถึงบุษบก พอบุษบกมาแล้ว พระรามก็
ขึ้นทรงดลยไปเที่ยวหาตัวศุทนต์ผู้ทำเทียมพราหมณ์ ไปพบอยู่ที่เขา

ไศพลคีรี กำลังบำเพ็ญตะบะอยู่ พระรามตรัสถาม ก็สารภาพว่าตน
เป็นชาติศัตรูจริง ชื่อส้มพุก พระรามก็ชักพระขรรค์ออกตัดศีรษะตาย
อยู่บนนั้น ทวยเทพพากันสรรเสริญ พระรามก็ขอพรพระอินทร์ว่า
ขอให้ลูกพร้าหมณพินชน พระอินทร์ก็ประสาธพรให้ตามปรารถนา

[เรื่องนี้อันที่จริงไม่เกี่ยวแก่เรื่องรามายณะเลย เห็นได้ว่า
พร้าหมณคนใดคนหนึ่ง ได้แต่งเติมแซกเข้าไป เพราะเห็นว่าคนที่
ไม่ใช่พร้าหมณแย่งทำพิธี ข้อความที่แต่งได้ปากพระนารทนั้น เต็มไป
ด้วยความอิจฉา ข้าพเจ้ามิได้เก็บมาลงในนี้ เพราะไม่สนุกอะไร
และในรามเกียรติ์ของเราที่ไม่มี]

ก่อนไปกล่าวถึงพระรามไปนมัสการพระอคัตตยะมุนี พระมุนี
แสดงความพอใจในการที่พระรามได้ฆ่าศัตรูผู้ทำเทียมพร้าหมณ แล้ว
พระอคัตตยะจึงให้อาภรณ์อัน ๓ แก่พระรามเป็นรางวัล พระรามไม่
รับโดยกล่าวว่า พร้าหมณเท่านั้นเป็นผู้ควรได้ทักษิณา กษัตริย์ไม่
ควรรับ แต่พระฤๅษีอธิบายเหตุผลพอแล้ว ก็เป็นอันยอมรับ

คราวนี้ผู้แต่งยังมีเรื่องเบ็ดเตล็ดอยู่อีก ซึ่งไม่รู้จักไปลงไว้แห่ง
ใด จึงเอาแซกลงไปที่ตรงนี้ และเชื่อมหัวต่อเข้าพอส้มพุก
เรื่องมีอยู่ ๒ เรื่องคือ.—

(๓) เรื่องทำวศเค็ดกินเนื้อตัวเอง— พระรามถามว่าอาภรณ์
ที่พระมุนีให้มานี้ ได้มาแต่ไหน พระมุนีเล่าว่า ในไตรทาศยุคพระ
มุนีได้ไปบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าใหญ่แห่ง ๓ ยาวตั่ง ๓๐๐ โยชน์ แต่หา
มนุษย์และสัตว์มิได้เลย วัน ๓ พระฤๅษีไปถึงสระใหญ่ในกลางป่า มีกฤ

อยู่ริมสระ พระองค์ก็เข้าไปอาศัยอยู่ในอาศรมนั้น ๑ รุ่งขึ้นจะ
 ไปสระในสระ พบศพลอยอยู่และอีกครู่ ๑ เห็นเทพบุตรวิ่งลงมา
 ยังขอบสระ ดาบทักพบนานเฝ้าจนอิ่มแล้ว ก็ลงอาบน้ำชำระกาย
 พระมุนิจึงถามเทพบุตรว่าเหตุใดจึงประพฤตินั้น เทพบุตรตอบว่า
 ตนชื่อเคื่อด เป็นลูกท้าวสุเทพ ราชครองนครวิทรรภ เมื่อ
 ท้าวสุเทพสิ้นพระชนม์แล้ว ท้าวเคื่อดขึ้นทรงราชย์ มีโอรสทำนาย
 ว่าพระชนชาติถึงชาติ จึงมอบราชสมบัติให้แก่พระอนุชา แล้วออกไป
 ผจญในป่า อยู่อยู่ก็คิดถึงพระชนมเอง จนสิ้นพระชนม์ไปสู่เทวโลก
 แต่แม่ไปเทวโลกแล้วก็ยังไม่พ้นความหิว จึงไปทูลถามพระพรหมา ๆ
 ตรัสว่าทั้งนี้เป็นเพราะท้าวเคื่อดมัวแต่บำเพ็ญทางทรามร่างกาย ถิ่น
 บำเพ็ญทานบารมีจึงไม่อิมทิพย์เหมือนเทพบุตรอื่น ๆ แล้วพระพรหมา
 ตรัสว่า พระเคื่อดเทพบุตรจะต้องกินเนื้อตนเองต่อไป จนกว่าจะ
 ได้พบพระพรหมผู้ศักดิ์สิทธิ์จึงจะพ้นทุกข์ พอเล่าเรื่องของตนแล้ว
 พระเคื่อดเทพบุตรก็เปิดช่องอากาศให้เป็นทักษิณาแด่พระองค์ ผู้พอ
 พระมุนีรับทักษิณานั้น พระเคื่อดเทพบุตรก็สิ้นกรรมได้ไปเทวโลก
 โดยผาสุก ณ บัดนี้พระองค์เองจึงขอให้พระรามรับทักษิณาจาก
 มือตนบ้าง เพื่อตัวพระมุนีเองจะได้ไม่ต้องทนทุกข์อย่างท้าวเคื่อด
 [เรื่องสำหรับแสดงโทษแห่งการไม่ให้ทาน]

(๒) ตำนานท้าวทณทราชและบำเพ็ญทก — พระรามถามว่า
 บำเพ็ญที่พระมุนีได้กล่าวถึงแล้วในเรื่องท้าวเคื่อดนั้น เหตุใดจึงหา
 มนุษย์และสัตว์อยู่ในนั้นมิได้ พระมุนีจึงเล่าเรื่องว่า ในกฤตายุค พระมุนี

ประชาบดี มีโอรสทรงนามว่าอิกษวากุ พระมเหสีมอบให้ท้าวอิกษวากุ
 เป็นอุปถัมภ์ แล้วยกขึ้นไปยังพรหมโลก ท้าวอิกษวากุมีความเพียรมาก
 ทำพิธีพดด้วงกรรมต่าง ๆ จนได้โอรสรัยองค์ องค์สุดท้ายมีสติปัญญา
 อ่อน และไม่เคารพนับถือพี่ พระมเหสีจึงต้องลงโทษ และให้นามว่า
 ทัณทกุมาร ครั้นถึงเวลาจะแบ่งเขตแดนให้โอรส ท้าวอิกษวากุ
 จึงยกพื้นแผ่นดินระหว่างเขาวินชัย กับเขาไศพลให้พระทัณทกุมารครอง
 ท้าวทัณทราชก็สร้างนครเป็นที่ลำนักษอนครมขุมณฑ์ และตั้งพระศุกร
 เทพมุนีเป็นปุโรหิตเป็นที่ดำรงาณสืบมา จนอยู่มาวัน ๓ ในฤดูวสันต์
 เดือนเจตุมาศ ท้าวทัณทราชไปยังอาศรมพระศุกร ได้พบนางอรชา
 ผู้เป็นธิดามีความรักใคร่ เข้าเกี้ยวพาลเท่าใดนางก็ไม่ปลงใจ ท้าว
 ทัณทราชก็ขึ้นใจนางจนสมปรารถนา พระศุกรมีความโกรธยิ่งนัก
 จึงบันดาลให้เป็นฝนตกลงมาจากปากฟ้าถล่มบรรดามนุษย์และสัตว์ใน
 อาณาเขตของท้าวทัณทราชนั้นหมดภายใน ๗ วัน แค้นมากก็กลายเป็น
 บ้า ได้เข้ามาปรากฏว่าบ้าทัณทก (จากนามท้าวทัณทะ) และอีก
 ๓ วัน เรียกว่าชนะสถาน เพราะเป็นที่ยกได้เคยไปฆ่าเพี้ยพรตอยู่
 และบ้านเองก็อบาที่พระรามได้เดินผ่านไปเมื่อถูกเนรเทศ [เรื่องนี้จะคล้าย
 เรื่องราวที่มีอยู่ในหนังสือใบเบ็ด ซึ่งกล่าวว่าพระเป็นเจ้ากวรวชาเมือง
 โสธมและเมืองโคโมราห์ ว่าประพฤติดังต่าง ๆ ในทางกาม จึง
 บรรดาให้ฝนตกเป็นไฟและกัมถัน ทำลายเมืองทั้ง ๒ นั้นทั้งชาวเมือง
 หมด คิด ๆ ไปก็น่าจะสันนิษฐานว่า เรื่องทั้ง ๒ นั้นจะมาจากมูล
 อันเดียวกัน]

พระรามได้ฟังเทศนาของพระอศัศย์แล้ว รุ่งขึ้นก็ลาพระมุนี
ชนบุษบถถอยกลับสู่พระนครศรีอยุธยา

ภาคที่ ๓๒ — พรีอศัศย์เมธของพระราม และรับสั่งคานนคร

ครั้นเมื่อพระรามกลับจากสำนักพระอศัศย์มุนีแล้ว จึงมีความ
ปรารถนาจะใคร่ทำพิธีราชสูยะ (คือพิธีกรรมซึ่งพระราชากระทำเพื่อ
ประกาศความเป็นใหญ่ของพระองค์ เพราะพญาร้อยเอ็ดต้องมาช่วย)
จึงปลุกษาพระภรตและพระลักษมณ์ แต่พระภรตไม่เห็นด้วย อธิบาย
ว่าเวลานั้นใคร ๆ ก็อ่อนน้อมอยู่แล้ว ไม่ควรจะหาเหตุให้เกิดขัตติจักกัน
พระรามก็ทรงเห็นชอบด้วย พระลักษมณ์จึงทูลให้ทำพิธีอศัศย์เมธ (บูชา
ด้วยม้า ซึ่งข้างเราเรียกกันว่า “พิธีปล่อยม้าอุปการ”) อันเป็น
พิธีสำคัญสำหรับล้างบาป แม้พระอินทรซึ่งได้กระทำร้ายพราหมณ์
อันเป็นบาปอย่างใหญ่ ก็ล้างบาปได้ด้วยพิธีอศัศย์เมธ และเพื่อ
แสดงคุณแห่งพิธีอศัศย์เมธ พระลักษมณ์กับพระรามต่างเดินทาง
องค์ละเรื่องดังต่อไปนี้

(๑) เรื่องพระอินทรกับพฤตาสูร (พระลักษมณ์เป็นผู้เล่า):—

ยังมีพญายักษ์ตน ๓ นามว่าพฤตาสูร เป็นผู้ได้บำเพ็ญตะบะ
ช้านาน จนได้เป็นใหญ่ครองพิภพทั่วไป บรรดาชนและสัตว์ใน
โลกได้รัับความร่มเย็น แต่ทว่าพฤตาสูรนั้นยังไม่พอใจ อยากจะ
ใคร่บำเพ็ญบารมีต่อไปอีก จึงมอบราชสมบัติให้โอรสครองต่อไป
แล้วออกไปบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า พระอินทรมีความวิตกว่าท้าวพฤตาสูร

จะได้เป็นใหญ่เหนือเทวดาคือไป จึงไปเฝ้าพระนารายณ์ ขอให้ทรง
 สั่งหารพฤดาสูร แต่พระนารายณ์ตรัสว่า พฤดาสูรเป็นผู้ที่ได้บูชา
 พระองค์แล้วจะทรงสั่งหารมิได้ แต่ยอมแบ่งกำลังของพระองค์ให้
 พระอินทร์ไป พระอินทร์ก็ไปฆ่าทั่วพฤดาสูรตายด้วยวัชระ แล้ว
 พระอินทร์จึงรู้ตัวว่า การที่ฆ่าพฤดาสูรตายนั้น เป็นบาปใหญ่เหมือน
 ฆ่าพราหมณ์ เพราะพฤดาสูรได้ผนวชเป็นโยคีอยู่ พระอินทร์จึง
 ออกไปบอกเขาจักรวาล และเมื่อพระอินทร์ทั้งโลกไปฉนั้น ทวยเทพก็
 เตือนร้อน เพราะฝนไม่ตก น้ำไม่ไหล ทวยเทพจึงพากันไปทูล
 ร้องทุกข์ต่อพระนารายณ์ ๆ ตรัสว่าให้พระอินทร์ทำพิธีชดเชยผลพระ
 องค์ก็จะล้างบาปได้ เทวดาก็พากันไปยังที่พระอินทร์อยู่นอกเขา
 จักรวาลจัดตั้งพิธีชดเชยจน ครั้นเสร็จจึงพากันออกมาจากพระอินทร์
 และนางปาดิ (คือตัวบาป) จึงถามมุณีและทวยเทพที่ชุมนุมอยู่นั้นว่า
 จะให้ไปไหนต่อไป ทวยเทพตอบว่าให้แบ่งภาคเป็น ๔ นางปาดิ
 จึงตอบว่าจะทำตามเทวดาปรารถนา ภาคที่ ๑ จะตั้งอยู่ในด้านเหนือ
 ฤๅษีและทำให้หน้าท่วม ภาคที่ ๒ จะตั้งอยู่ในแผ่นดินเป็นที่ดินเค็ม
 ภาคที่ ๓ “จะเข้าตั้งในหญิงสาวมีกำหนด ๓ คืนทุก ๆ เดือน เพื่อบุรุษ
 จะได้นอนกับนางไม่ได้” (แปลความว่ามืด) และภาคที่ ๔ จะเข้า
 ตั้งบุคคลที่ฆ่าพราหมณ์อันหาผิดมิได้ ว่าแต่นางปาดิก็หายไป พระ
 อินทร์ก็ได้กลับเป็นใหญ่ในดาวดั่งซ้อย่างเดิม

(๒) เรื่องท้าวอิตราและนางอิตา (พระรามเป็นผู้เล่า) :-

ในนครพลิกา (แคว้นพลี) มีพญามหากษัตริย์องค์ ๓ ทรงนาม

ว่าท้าวอติราช เป็นโอรสพระกรรทมประชาบดีพรหมบุตร เป็นผู้
ทรงคุณธรรมอันประเสริฐ ครอบครองประชาชนด้วยเมตตาประหนึ่ง
เป็นบุตรของพระองค์ ทรงเดชานุภาพปราบได้ทั่วไป อยู่มาวัน ๓ ใน
ฤดูวสันต์ ท้าวอติราชได้เสด็จไปไถ่เนื้อเล่นในป่า จนไปถึงตำบลซึ่ง
เป็นที่กำเนิดแห่งพระชนกมาร ในเวลานั้นพระอิศวรกำลังทรง
สำราญอยู่ที่ในทิวะโหรฐานณเชิงเขาไกรลาส และได้ทรงจำแนงเป็นสัตว์
เพื่อจัดพระอนุมาเล่น และบรรดาสัตว์แต่ละตนไม่ก็กลายเป็นเพศหญิงไป
หมด ท้าวอติราชกับบริวารเดินดงที่ระโหรฐานนั้นเข้าไป ก็กลายเป็น
สัตว์ไปหมด ท้าวอติราชตกพระทัยจึงไปเฝ้าพระอิศวรทูลขออภัย
ขอให้ได้อกลับเป็นชายอย่างเดิม พระอิศวรก็ไม่โปรดประทานพร แต่
พระอนุมาตรัดว่าจะยอมประทานพรถึง ๓ ท้าวอติราชจึงทูลขอว่า ใน
เดือน ๓ ขอให้เป็นสัตว์อันมีรูปร่างงดงามใดเสมอเหมือนมิได้ แล้วให้
เป็นบุรุษอีกเดือน ๓ สดับกันไป พระอนุมาก็โปรดประทานพรตาม
ปรารถนา และตรัสด้วยว่าเมื่อได้อกลับเพศเป็นชายให้ดื่มเหตุการณ์ทั้ง
ปวงที่ได้เป็นไปในเวลาเป็นสัตว์ และเมื่อกลายเป็นสัตว์ก็ให้ดื่มเวลาที่
เป็นบุรุษ แต่นั้นมาราชานักเป็นบุรุษชื่อท้าวอติราชเดือน ๓ และ
กลายเป็นนางอิตาเดือน ๓ สดับกันอยู่นั้น

ในเดือนนั้น ระหว่างที่เป็นสัตว์อยู่นั้น นางอิตากับบริวารซึ่งเป็น
บุรุษกลายเป็นสัตว์ไปหมดนั้น พวกนั้นเที่ยวเล่นในป่าตามวิถีสัตว์
วัน ๓ นางอิตาพบพระพุท ซึ่งกำลังบำเพ็ญพรตสมาธิอยู่ในสระอัน ๓
นางอิตากับบริวารพากันฉักน้ำจุ่มแจ่ม พระพุทดื่มเนตรขึ้นเห็นนาง

อิตาก็มีความรัก จึงขึ้นมาจากสระชอนนางไปยังอาศรม ได้ถึงยังตัว
 เป็นตุกเต่าเห่ดำใคร แต่ตัวนางอิตาก็บอกไม่ถูก เพราะตามพรพระ
 อนุมา นางดื่มเรื่องราวของตนในส่วนที่เป็นบุรุษนั้นหมด และนาง
 บริวารก็บอกไม่ถูกเหมือนกัน พระพุทฺธจึงเสด็จด้วยญาณทราบเหตุทุก
 ประการแล้ว จึงตรัสแก่นางบริวารว่า “เจ้าทั้งหลายจงเป็นกนิร^๕
 และเอาไครยอยู่ในเขาน้เกิด กุจะหาหมุดถาหารให้กนิรให้อดอยาก และ
 กุจะหากิมบุรุษให้เป็นสามีเจ้าทั้งหลาย” [“กิมบุรุษ” หรือ “กนิร”
 มาจากมูตอันเดียวกัน คือ “กั” แปลว่า “อะไร” เพราะฉะนั้นคำว่า
 “กิมบุรุษ” ก็แปลว่า “ชายอะไร” และ “กนิร” แปลว่า “คนอะไร”
 ถ้าเป็นอีกตั้งคำก็เรียกว่า “กนิร”]

ครั้นเมื่อพระพุทฺธได้เห็นพวกกนิรไปพันแล้ว จึงตรัสชวนนาง
 อิตาให้อยู่ด้วยกับพระองค์ แะนชายาสืบไป จนครบกำหนดเดือน ๓
 นางอิตาก็กลายรูปเป็นท้าวอิตราชไป ท้าวอิตราชถามพระพุทฺธว่า บริวาร
 หายไปไหนหมด พระพุทฺธก็ตอบว่าได้บังเกิดเหตุร้าย มีสัตว์ตายลงมา
 ทับพวกบริวารของท้าวอิตราชตายเสียหมดแล้ว แต่ส่วนตัวท้าวอิตราช
 รอดตายเพราะได้เข้าเอาไครยอยู่ในอาศรมของพระพุทฺธ [ตามพรของ
 พระอนุมา ท้าวอิตราชเมื่อกลายรูปเป็นบุรุษอย่างเดิมแล้ว ก็ดื่มบรรดา
 เหตุการณ์ที่ได้เป็นไปในขณะเมื่อเป็นสัตว์ เพราะฉะนั้นจึงจำไม่ได้ว่าทั้ง
 ตัวเองและบริวารได้กลายเป็นสัตว์ไป ส่วนท้าวอิตราชเองนั้นเมื่อเวลา
 กลับก็นิรรูปเป็นบุรุษได้ แต่บริวารมิได้รับพรเช่นนั้น จึงยังคงเป็น
 สัตว์อยู่ตลอดเวลา พระพุทฺธไม่อยากให้ท้าวอิตราชมีความโทมนัส จึง

ต้องกล่าวหลอกว่าบิوارตายเสียหมดแล้ว! ฝ่ายท้าวอิดราชครั้นได้
ยินว่าบิوارตายหมดแล้ว ก็มีความเศร้าโศก และทูลพระพุทว่า จะ
ยกราชสมบัติให้โอรสครองต่อไป แล้วแต่เจ้าผู้มาเป็นโยคี พระพุท
ก็ชวนไว้ให้อยู่ด้วยกัน ท้าวอิดราชจึงตกลงอยู่ที่อาศรมพระพุท นำเพ็ญ
พรตภาวนาอยู่ตลอดเดือน ๓ แล้วก็กลับเพศเป็นสัตว์ และปฏิบัติพระพุท
ผู้เป็นสามีไปอีกเดือน ๓ กลับไปกลับมาเช่นนั้นต่อไป จนถ้วนพมาศ
นางอิดาก็ประสูตร์กุมารองค์ ๓ ซึ่งพระพุทให้นามว่าพระปुरुพ

ครั้นเมื่อท้าวอิดราชได้ค้นรูปเป็นบุรุษอีกแล้ว พระพุทจึงคำนึง
ถึงประโยชน์แห่งท้าวอิดราช เชิญพระมหาฤษณ์ผู้ชอมหาตายคน เพื่อ
ปลุกพากันคิดหาทางที่จะแก้ไขให้ท้าวอิดราชได้คงเป็นบุรุษอยู่ตลอด
เวลา จนที่ชุมนุมกันอยู่นั้น พระมหาฤษณ์กรรทมพรหมบุตร ผู้เป็น
พระบิดาแห่งท้าวอิดราช ได้มายังอาศรมพระพุทพร้อมด้วยพระมุนี
อื่น ๆ อีก พระกรรทมทราบเรื่องราวแล้วก็กล่าวว่า มันทาแก้ไขได้แต่
โดยอาไศรยอำนาจพระอิศวรเท่านั้น ควรให้ทำพิธีอิศวรเมธบูชาพระ
อิศวร จึงตกลงกันตั้งพิธีอิศวรเมธ พระอิศวรพอพระไทยก็เสด็จลงมา
ประสาธพรให้ท้าวอิดราชได้เป็นบุรุษอยู่ต่อไปไม่ต้องกลับเป็นสัตว์อีก

ฝ่ายท้าวอิดราชกลับเข้าสู่นครพดพิกา อภิเษกพระสัสสพินทุให้
ทรงราชย์ในครั้นนั้น แล้วก็ไปสร้างนครใหม่ เรียกว่าประดิษฐาน
ให้เป็นที่ตั้งถิยพระปुरुพโอรสพระพุทนั้นสืบไป [ท้าวปुरुพนี้ เป็น
ปฐมชนกแห่งกษัตริย์จันทวงศ์ ซึ่งครองนครประดิษฐานและหัดดิน
สืบมา และมีเรื่องราวกล่าวถึงในมหาภารต กับเป็นตัว "พระเอก"

ในเรื่องดครงตั้งสถูปของกาฬิศาหะรัตนกระวี ชื่อเรื่อง "อิกรโมรวัส"]

ครั้นเมื่อพระรัตนกษมณและพระรามเล่าเรื่องแด่คุณแห่งพิชช
อัครเมธเจบแล้ว พระรามก็ตรัสให้เตรียมการพิชชอัครเมธ ให้มนต์
พระวชิษฐ ๓ พระวามเทพ ๓ พระชวาตี ๓ พระภาศยป ๓ มาเป็นผู้
ทำพิชช กับให้ส่งทูตไปเชิญราชาสุครีพกับราชาพิเภกณมาช่วยงานด้วย
กับให้บอกกล่าวไปยังกษัตริย์ครองนครใกล้เคียงให้ทราบ และให้
ประกาศเชิญฤษัษพ่อพรหมณที่อยู่ในชนบทใกล้เคียง ทั้งให้ประกาศ
หานักวราและนักร้องมาคด้วย ส่วนมณฑลพิชชนให้ตั้งรมมังนาโคมระดีใน
ป่าในมิชวัน กับทั้งให้ตั้งพิชชคานคิกร (ขอความสงบราบคาบ) ทวั
ราชอาณาจักรพร้อมกันด้วย เสด็จเป็นนำทพระรัตนกษมณ ส่วน
พระภคณันตรวิธมอบให้เป็นนำที่จัดหาของเครื่องใช้ในพลักรรม มี
พิชชนพรรณต่าง ๆ เกลือ น้ำมัน เนย และทองเงินสำหรับใช้เป็น
ทักษิณา ให้จัดหาพ่อค้าตั้งตลาดวันรองตามทางที่จะไปยังที่ทำการ
กับให้พระภคณเป็นผู้นำบรรดาผู้จะไปในงานนั้นไปยังที่ตั้งพิชชก่อน กับ
ให้เป็นผู้เชิญรูปนางสดาซึ่งห่อด้วยทองไปเตรียมไว้สำหรับเข้าพิชชกับ
พระรามด้วย [ตามตทริโดยคำสดรผู้ที่เป็น "ยัชมาน" คือเจ้า
ของพิชชหรือผู้เป็นตถการทำบุญกรรม ต้องมี "ปัตน์" คือ "แม่เรือน"
ไปเข้าพิชชด้วย แต่พระรามได้เนรเทศนางสดาไปเสียแล้ว จึงต้อง
ใช้รูปนางสดาเป็น "ปัตน์" แทนคณาง] ฝ่ายสุครีพและพิเภกณ
เมื่อกำลังแล้วก็ได้รับเบ่งนำที่ คือสุครีพกับพวกวานรเป็นผู้ปฏิบัติ
พรหมณ (คฤหัสถ์) พิเภกณกับพวกษัตริย์เป็นผู้ปฏิบัติฤษัษ (บรรพชิต)

ครั้นถึงวันฤกษ์งามยามดี พระรามาภิไธยมาดำดาญอันมีศักดิ์
และมีขวัญเป็นมงคล (คือ "ม้ายูปการ") ให้พระธกษณณ์คุมโยธา
ทัพพากันไป แลวองค์พระรามาภิไธยไปยังที่ทัพ

ไว้ในท่นขอแซกคำอธิบายว่า ม้าที่จรมุขายัญในพิชชัคคเมธิน
มักปล่อยให้ไปในประเทศต่าง ๆ และมีกัมภีร์ที่เปนพระญาติสนิท
ของพระราชผู้ปล่อยมานั้น ยกพลกำกับม้าไปด้วย เมื่อม้าไปถึง
แคว้นใด ถ้าผู้ปกครองแคว้นนั้นปราดนาจะแสดงความไมตรีหรืออ่อน
น้อม ก็จัดการต้อนรับมาน้อย่างดี และจัดกระบวนแห่ไปส่ง
จนพ้นเขตแดน แต่ถ้าผู้ปกครองแคว้นใดไม่ต้อนรับม้าตามสมควร
ผู้กำกับม้าไปนั้นก็ต้องรบ เมื่อประเพณีมีอยู่เช่นนี้ จึงเห็นได้ว่า
กษัตริย์ผู้จะทำพิชชัคคเมธได้ ก็ต้องเป็นผู้ที่มีเดชาานุภาพเพนที่ยาเกรง
แห่งกษัตริย์ในประเทศใกล้เคียง เพราะการที่ปล่อยม้าไปก็เท่ากับไป
ทดสอบความไมตรีแห่งนานาประเทศ แต่พิชชัคคเมธยังค้อยทุเดา
กว่าพิชชัคคเมธ เพราะการทำพิชชัคคเมธนั้น เพื่อดั่งตนเปนราชา
ธิราช และกษัตริย์เมืองใกล้เคียงต้องมาช่วยงานเพื่อดั่งความอ่อน
น้อม ถ้าใครไม่มาถือว่าแขงเมือง ต้องยกทัพไปทำสงคราม
ปราบปรามเปนการใหญ่ เพราะฉนั้นเมื่อพระรามาภิไธยจะทำพิชชัคคเมธ
พระภคจึงทูลขอให้งดไว้ และพระรามาภิไธยก็ตกลงทำแต่พิชชัคคเมธซึ่งนับ
ว่าค้อยยังชั่ว เพราะไม่ต้องบังคับให้เพื่อนบ้านมาอ่อนน้อม เปนแต่เพียง
ให้แสดงไมตรีจิตร โดยต้อนรับม้ายูปการโดยดีเท่านั้น ม้านั้นมัก
ปล่อยไปมีกำหนด ๓ ปี ในระหว่างนั้นมิพพิชชัคคเมธประจำวันทุกวัน

นั้นจมลงไปใ้แผ่นดิน แต่เห็นเป็นมหัศจรรย์ยิ่งนัก ต่างคนก็ต่างพากันฉวยรวเอิญนางด้วดีดา ฝ่ายพระรามนั้นทรงเห็นว่าโศกถึงนางด้วดีดา ยิ่งนักแต่เห็นมากมีได้มีมเหสีอีกเลย ดังพระไทยมุ่งอยู่แต่ในทางปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน

เรื่องพระรามพบกับพระกุศพระดพนั้น ตามฉบับอุตรนิยายมีอยู่อย่างที่ได้เล่ามาข้างบน แต่ฉบับของคณิกายมีข้อความเหมือนในท้ายรามเกียรติ์ของเรา คือเมื่อปล่อยม้าอุปการไป พระศัตรุณณ์เป็นผู้นำกับม้าไป พระกุศพระดพจับม้านั้น พระศัตรุณณ์จะจับตัว พระกุศก็กลับต่อสู้แต่ทำร้ายพระศัตรุณณ์เจ็บไป พระดกษณณ์เ็นออกไปก็ไปแพ้ถานอีก พระภรตกับหนุมานออกไปก็แพ้อีก ในที่สุดพระรามเสด็จออกไปเอง แต่ศัตรุณณ์ไม่กินกัน จึงรู้ว่าเปนพ่อลูกกัน ค่อนไปก็กล่าวว่พระวadmก็จัดการไถ่เกดย์ให้พระรามกับนางด้วดีดากัน พากันกลับเข้าไปอยู่ในกรุงอโยธยาโดยมาสู่ก ซึ่งเขียนไปอีก ไม่มีกล่าวถึงนางด้วดีดาแซกแผ่นดินเลย ส่วนเรื่องพระรามเข้าโกษฐไม่พบแห่งใดเลย]

ภาคที่ ๑๓ - ตักพระภรต และจัดตั้งเมืองให้หลานหลวง

อยู่มาวัน ๓ ท้าววยุชาติ (ลูกท้าวอชัฏบัต) ผู้ครองนครเกษัยให้พระครรคยมนุ ผู้เปนลูกพระอภัยมณีกับโรหิตแห่งท้าววยุชาติ มาเฝ้าพระรามเพื่อทูลว่า ในปัญจนัยเทศมีคณชรรพรายกาอยู่พวก ๓ ซึ่งมีจำนวนต่งสามโกฏ ได้มารบกวณแคว้นเกษัยอยู่เนื่อง ๆ จึงขอพระบารมีพระรามเป็นทัพ ช่วยทรงปรามคณชรรพเหล่านั้น พระราม

จึงตรัสใช้ให้พระภคยยกทัพไป พร้อมด้วยพระตักขและพระบุษกร
ผู้เป็นโอรสพระภคต และตรัสสั่งว่า เมื่อรบชนะแล้ว ให้แบ่งเมือง
ให้พระตักขกับพระบุษกรครององค์ละกึ่ง

พระภคตกับโอรสทั้ง ๒ ก็ยกไป สัมทบกับทัพท้าวยราชนัดแล้วไป
ปราบคนธรรพดำเ็จ พระภคตจึงจัดแบ่งปัญจนัยเทศ (คือที่อังกฤษ
เรียกว่า "The Punjab") เป็น ๒ ภาค สวรรังนครหลวงชื่อตักษะ
คีตา (ตักกะลีตา) เป็นที่สถิตย์พระตักข และสวรรังนครหลวงชื่อ
บุษกรวดีเป็นที่สถิตย์พระบุษกร พระภคตอยู่ดูแลวงการปกครอง
อยู่ ๕ ปี แล้วจึงกลับไปกรุงศรีอยุธยา

พระรามาจันทรงปรารภถึงพระองค์และพระจันทรเกตุ ผู้เป็น
โอรสพระตักขมณเฑียร อยากรจะใคร่จัดหานครให้ครองบ้าง พระภคต
ทูลว่าประเทศกระบุงเป็นทำเลดี ควรสวรรังนครให้พระองค์ท่าน และ
ส่วนพระจันทรเกตุนี้ เห็นควรให้ไปสวรรังนครอยู่ในมลายเทศ [คือที่
อังกฤษเรียกว่า "Malabar"] พระรามาจันทรงเห็นชอบด้วยแล้ว พระ
ภคตก็ไปปราบคนป่าในประเทศกระบุงจนราบคาบแล้ว ก็สวรรังนคร
อย่างคึกให้เป็นที่สถิตย์พระองค์ และสวรรังนครจันทรกานต์ให้เป็นที่
สถิตย์พระจันทรเกตุ พระรามาจันทรอภิชัยพระหลานทั้ง ๒ องค์ แล้ว
ให้พระตักขมณเฑียรพาพระองค์ไปยังนครอย่างคึก ที่อยู่ริมเขาหิมพาน และ
พระภคตพาพระจันทรเกตุไปยังนครจันทรกานต์ในมลายเทศ พระภคต
และพระตักขมณเฑียรอยู่ช่วยดูแลการปกครอง ๓ ปี แล้วก็กลับคืนไปยัง
พระนครศรีอยุธยา

[เรื่องรบคนขรรพในรามเกียรติ์ของเรามี แต่อุปาทานยึดอยู่มานานว่า บรรดาคนนุษย์เป็นต้องรบยักษ์ เพราะฉะนั้นจึงเรียกพญาคนขรรพว่า “ท้าวคนขรรพยักษา” และมีคนลาดเค็ดอื่นอีก ก็ออกดำ่ว่าใช้ให้พระมงกุฎกับพระดพยกทัพไปรบ และพระภคพระศัตรีขึ้นกำกับไป ที่ผิดเช่นนี้แสดงว่าไม่รู้ก็ถูกพระภคทั้ง ๒ องค์ รู้แต่จะใช้กุมารไปรบก็เกณฑ์ให้เป็นพระกุดและพระดพทั้งคันทัน เมื่อเสร็จแล้วพระมงกุฎรับท้าว “ไทยเกษ” เข้าเมืองแล้วก็เสร็จ ไม่มีเรื่องสร้างเมืองใหม่โดยส่วนเรื่องที่สร้างเมืองให้ลูกพระลักษมณ์ไม่มี]

ภาคที่ ๑๕ — เนรเทศพระลักษมณ์ และพระลักษมณ์ไปสู่วรค

ครั้นอยู่มาอีกนาน พระกาดแปลงเป็นฤษีมาเฝ้าพระราม ทูลพระรามว่าถึงเวลาอันควรแล้วที่พระองค์จะละโลกไปสู่สู่วรค ขอเชิญให้เสด็จกลับขึ้นไปเป็นใหญ่เหนือเทวดาตามเดิม พระรามก็ทรงรับเชิญ ครั้นเมื่อพระกาดมานั้น ได้ทูลพระรามว่าขอเฝ้าในที่ระโหรฐาน พระรามจึงได้ตรัสสั่งพระลักษมณ์ไว้ให้เฝ้าประคอง และห้ามเป็นอันขาดมิให้ผู้ใดเข้าไปเฝ้าในขณะเมื่อกำลังตรัสกับพระกาดยังไม่เสร็จ แต่พระอินในระหว่างเวลาที่ตรัสอยู่กับพระกาดนั้น พระฤษีทุกราศได้มาถึงที่ปราสาท จะขอเฝ้าพระรามให้จึงได้ ถ้าไม่ให้เฝ้าจะแข่งทั้งพระรามและพระญาพิวงษ์ ตลอดจนอำนาจมณีนครและประชาชน พระลักษมณ์เห็นว่ายอมตายแต่ผู้เดียวดีกว่า จึงเข้าไปเฝ้าทูลว่าพระมุนีมา พระรามก็เสด็จออกมาต้อนรับ และจัดภัตตาหารให้นั่งเป็นที่พัก

หน้าตำราญ ครั้นเมื่อพระฤษัทรุจาสไปแล้ว พระลักษมณ์เห็น
พระรามไม่ทรงสบาย ก็เข้าใจว่าจะเป็นเพราะทรงรำภูกถึงพระตำรัส
ของพระองค์ ซึ่งจะเอาโทษผู้ที่มีอำนาจเข้าไปเฝ้าในชนที่พระกาดยัง
เฝ้าอยู่ แต่คงจะไม่ทรงสบายเพราะพระลักษมณ์ได้เป็นผู้ละเมิดพระ
ราชอาญาเช่นนั้น พระลักษมณ์จึงทูลว่า ขอให้พระรามทรงประหาร
ชีวิตใคร่ตามท่ตรัสไว้เถิด เพราะคงจะทรงดำรงสัตย์ว่าที่ได้ดีกว่า
แต่พระรามมีความอดอดิพระไทย เพราะความเสนาหาในพระอนุชา จึง
ตรัสให้ไปนิมนต์พระวชิษฐและฤษัชนัมาปรึกษา พระวชิษฐก็ทูลว่า
ได้ต้นพระวาจาแล้วจะค้นคว้าได้ พระรามจึงตรัสว่า ผู้ใดต้องและ
เนรเทศไปก็เท่ากับฆ่า เพราะฉะนั้นให้พระลักษมณ์ไปเสียเถิด

พระลักษมณ์ถูกเนรเทศแล้ว ก็ตรงออกไปยังฝั่งน้ำสรุบบำเพ็ญ
อนาปานสติ ถัดนั้นมหายาใจ จนวันถึงพระอินทร จึงลงมาพบพระ
ลักษมณ์ขึ้นไปสู่สุวรรณค์

[เรื่องนี้ไม่มีในรามเกียรติ์ของเรา]

ภาคที่ ๓๕ — พระรามและบริวารขึ้นสุวรรณค์

เมื่อเนรเทศพระลักษมณ์ไปแล้ว พระรามก็ปรารภว่า จะอภิเษก
พระภคินีให้ทรงราชย์ในกรุงศรีอยุธยา แล้วก็จะเสด็จสุวรรณค์ แต่
พระภคินีไม่ยอมทรงราชย์ จะขอตามเสด็จไป และทูลว่าให้ทรงแบ่ง
พระนครเป็น ๒ ภาค ให้พระฤๅษีครองโกศล ให้พระฤๅษีครองอูตตร
โกศล และขอให้ตรัสใช้ทูตไปบอกพระศัตรีผู้ให้ทราบข่าวด้วย ฝ่าย

มุขมนตรีและประชาชนชาวพระนคร ได้ทราบข่าวว่าพระรามเตรียม
พระองค์จะเสด็จสวรรคต ก็พากันมากลางทุ่งฉางนอนขอตามเสด็จไป
พระรามก็ทรงอนุญาต

จึงทรงจัดตั้งพิธีอภิเษกพระฤๅษีให้ครองแคว้นโกศล สว่างนคร
หลวงใหม่ให้นามว่ากุศวัตต์ที่ริมเขาวินชัย (ส่วนกรุงศรีอยุธยา^๕ทั้ง
ร้าง) อภิเษกพระฤๅษีให้ครองแคว้นอุตรโกศล สว่างนครหลวงใหม่
ให้นามว่า (ศราวาสต์คือสาวัตถ์) จัดแบ่ง^๖รพดและทวยราชภูรีไปอยู่
ตามสมควร แล้วก็ตรัสให้ทูตให้ไปเฝ้าพระศัตรุฆ्नที่นครมถุรา

ฝ่ายพระศัตรุฆ्नเมื่อได้แจ้งเหตุ จึงจัดอภิเษกพระสุดาหุรา-
กุมารองค์ใหญ่ของพระองค์ให้ดำรงนครมถุรา และอภิเษกพระศัตรุฆ-
ณิราชกุมารองค์น้อยให้ครองนครวิชัย แล้วพระศัตรุฆ्नก็เสด็จไปเฝ้า
พระรามที่กรุงศรีอยุธยา

ฝ่ายราชาสุภีพได้ทราบข่าว ก็อภิเษกองค์ให้ดำรงนครกษ-
ทินธุ์ แล้วไปเฝ้าพระรามพร้อมด้วยท้าวพญาวานร พร้อมกันขอ
ตามเสด็จ พระรามก็โปรดอนุญาต ราชาพิเภก^๗ได้ทราบข่าวก็ไม่
เฝ้าเหมือนกัน แต่พระรามตรัสว่าให้อยู่ครองท่งปลงกาสืบไป และ
ประทานพรว่า ถ้าทราบโดยยังไม่วินิจฉัย^๘จันทร์และบัพ^๙ และเรื่อง
รามายณียังคงอยู่ ก็ให้ตั้งกองอยู่ตราบนั้น ฝ่ายหนุมานพระราม
ตรัสว่า ให้มีชีวิตอยู่ชั่วกัลปาวสาน และถ้าทราบโดยยังมีผู้เล่าเรื่อง
รามายณียังอยู่ ก็ขอให้หนุมานมีความสุขตราบนั้น ส่วนพญาชมพูวน
กับไมนทะ ทวิวิท และพญาวานรอีก ๕ คน พระรามตรัสสั่งให้
ชีวิตไปจนกว่าจะสิ้นกัลยยุค

เสร็จสั่งการแล้ว พระรามก็ให้ตั้งขบวนพยุหยาตราดำเนินออกไปยังฝั่งน้ำสร้อย ด้วยการพลัดกรรมดาโลก แล้วพระรามก็เตรียมการที่จะละโลก พระภรต พระศัตรุชน์และบรรดานุช จานร และยักษ์ ก็เตรียมตามเสด็จไป พระพรหมมาหาบิดรก็เสด็จลงมารับพระราม พระรามจึงเสด็จลงสู่หน้าสร้อยพร้อมด้วยพระภรตและพระศัตรุชน์ ทั้งสามองค์ก็เข้าร่วมเป็นพระวิษณุเป็นเจ้าองค์เดียว ฝ่ายวานรก็กลับรูปเข้าร่วมในเทวดาที่ใดให้กำเหนิดนันทวัน

[ตอนท้ายนี้ ผิดกับที่มอยู่ในรามเกียรติ์ของเรา ซึ่งในตอนจบว่าพระรามกับนางสีดาได้อยู่เย็นเป็นสุขในนครศรีอยุธยาสืบไป ที่มีข้อความอยู่เช่นนั้น ไม่ใช่ตกแต่งตนเองตามใจ ที่จริงมีมุกที่มา ดังจะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า]

วรรณคดีชุดแห่งอุตรกัณท์ มีแต่คงคุณวิเศษแห่งหนึ่งคือ รามายณ คติยวรรณคดีชุดแห่งยุทกัณท์ มีกำหนดว่ารามายณให้ใช้สัตว์ในพิภพราทพรต เพื่อต่างบาปของผู้ตาย ส่วนคุณที่มีแก่นนุชนั้น บรรยายไว้อย่างพิสดาร คือ “อ่านแม่แต่โคลงเดียว ผู้ที่ไม่มดกก็จะได้อูก ผู้ที่ไม่มทรพย์ก็จะได้ทรัพย์ และพ้นบาปกรรมบรรดาที่ได้ทำมาแล้วทุก ๆ วัน” มีกำหนดว่า ผู้ที่สวดรามายณนี้ ควรได้รับเสือน้ำ โค และทองปนทักษิณา กับมีแต่คงผลที่ผู้อ่านรามายณจะได้รับ คือประการ ๓ “จะบันดาลให้มีอายุยืน เป็นที่นับถือในโลกนี้ และโลกหน้า ตลอดถึงลูกหลาน” อีกประการ ๓ ว่า “ผู้ใดอ่านในเวลาเช้ากัถ กลางวันกัถ เย็นกัถ จะหาความเห็นจเห็นน้อยมิได้”

ในที่ลี้ลับจึงไม่มีข้อความแฉว่า กรุงศรีอยุธยา^๕ เป็นเมือง
ร้างอยู่ช้านาน จนเมื่อรัชสมัยแห่งท้าวฤๅณ จึงได้มีคนไปอยู่ใหม่
อุต์ตรกณ^๖ ที่จริงไม่ใช่กณ^๗ที่ยา^๘ แต่มันข้อความเป็นเรื่อง
ราวเบ็ดเตล็ดอยู่มาก จึงย่อให้สั้นลงไม่ใคร่ได้

รามาณณบับฮินดี

นอกจากรามาณณบับดังสังกฤต^๕ ยังมีบับฮินดี คือแต่งเป็น
ภาษาที่ไข่ฟุดกันอยู่ในเบ็งคอตทุกวันนี้ ผู้แต่งเป็นมุข^๖ชื่อคุต^๗ดี^๘ทาส^๙ ซึ่ง
เรียกว่า “พระวาทมิก^{๑๐}แห่งกตียุก^{๑๑}” เพราะเป็นผู้ได้แต่งรามาณณของ
พระวาทมิก^{๑๒}นั้นขึ้นมาใหม่ เพื่อให้ผู้ที่ไม่รู้ภาษาสังกฤตได้มีโอกาสรับ
ผลด้วยกุศลอันพึงมีแต่ผู้ท้อ^{๑๓}หรือฟังเรื่องรามาณณ^{๑๔}นั้นบ้าง หนังสือ
รามาณณบับฮินดี^{๑๕}นี้มีผู้อ่านแพร่หลายมากในอินเดีย และข้าพเจ้าเห็น
ว่ามีข้อความบางแห่งซึ่งคล้าย ๆ กับที่มีอยู่ในรามเกียรติ์ของเรา แต่
ซึ่งไม่พบในฉบับสังกฤต มีอยู่หลายแห่ง จึงเห็นว่าควรพิจารณา
ว่า เราจะได้เรื่องมาจากหนังสือบับฮินดี^{๑๖}คนเพียงใด

แต่ก่อนที่จะแสดงวิจารณ์ในเรื่องหนังสือ^{๑๗}นั้น ควรแสดงประวัติ
แห่งคุต^{๑๘}ดี^{๑๙}ทาส^{๒๐}นี้ ผู้ที่รจนาหนังสือ^{๒๑}นั้น ดังต่อไปนี้

คุต^{๒๒}ดี^{๒๓}ทาส^{๒๔}เป็นพราหมณ์เมืองกานยกปุร^{๒๕} แต่บังเกิดไม่ปรากฏ ได้
ความแต่ว่าได้ตั้งมือแต่งหนังสือรามาณณ^{๒๖}ที่นครอยุธยา เมื่อมาดะระวัต
ได้ ๓๖๓๓ ปี (พุทธศักราช ๒๓๓๘) เป็นโยคี โดยมากได้อยู่ที่พาราณสี^{๒๗}
แต่ได้เคยไปอยู่ที่นครอยุธยาบ้าง ที่เขาจิตรกฐ^{๒๘} (สำนักเดิมของพระ
วาทมิก^{๒๙}) บ้าง ที่อิตถาบาด (คือตำบลประยา^{๓๐} ที่นาคงคากัมม^{๓๑}นา

คือกัน) บ้าง และที่ตำบลพุนพินบ้าง และตายเมื่อวัน ๑๖๗๐
 (พุทธศักราช ๒๓๑๗) เรื่องราวที่เล่าถึงพราหมณ์ผู้นี้ มีจิตรพิศดาร
 มาก แต่ทว่าเป็นเรื่องราวอันที่ลึกลับอยู่ในหนังสือชื่อ “ภักตะมาตา”
 เป็นหนังสือฉันทภาษาสันสกฤต กล่าวด้วยมุขีผู้เป็นหัวหน้าโพชนพินิกาย
 แต่งเมื่อพระพุทธศาสดานายูกาลล่วงแล้วประมาณ ๒๐๐๐ ปีเศษ เรื่อง
 ราวที่กล่าวมาในภักตะมาตานั้น มีใจความว่า ศุติธิดานั้น ภรรยาได้
 ตักเตือนให้รำลึกถึงพระรามให้มากขึ้นกว่าที่รำลึกอยู่แล้ว ศุติธิดา
 จึงเอาเพศเป็นโยคีเที่ยวจากถูกไป ไปพักอยู่ที่พารานต์ก่อน แล้ว
 จึงไปยังเขาจิตรกุฏได้พบกับหนุมาน พังเรื่องรามายณะและได้วิชาทาง
 ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ จากหนุมาน ถิรศัพท์ภาไปถึงพระเจ้าชาห์ยะฮาน (วงศ์
 โมกุล) ซึ่งทรงราชย์อยู่ณนครทิดดี (“Delhi”) จึงตรัสให้หาศุ
 ติธิดาไปและตรัสว่า ถ้าพระรามาวตารนั้นจริง ก็ให้ศุติธิดาเชิญ
 มาให้ทอดพระเนตร (พระเจ้าชาห์ยะฮานเป็นฮินดูมา จึงไม่เป็นที่
 พอพระไทยในการที่ศุติธิดาตั้งตนเป็นคณาจารย์สั่งสอนโดยศาสตร์)
 ครั้นศุติธิดาไม่ยอมเชิญพระรามมาให้ทอดพระเนตร พระเจ้าชาห์
 ยะฮานก็ตรัสให้เอาตัวไปจำคุกไว้ แต่พระราชาราชวโรกตเคียงพากัน
 ถวายฎีกาขอให้ปล่อยศุติธิดา เพราะมีถึงหลายหมื่นหลายพันได้เข้ามา
 จากป่าทำด้ายบ้านเรือนเรือกสวนบ้นนี้ (นัยว่า ๆ หนุมานใช้ถึงเหล่านั้น
 มา) พระเจ้าชาห์ยะฮานก็ต้องตรัสให้ปล่อยศุติธิดาจากคุก และตรัสว่า
 ขอให้ช่วยแนะนำด้วยว่าจะควรทรงประพฤติดังไรต่อไปเพื่อให้บรรเทา
 ความเสียหาย ศุติธิดาพูดว่า นครทิดดีเท่านั้นเป็นที่สถิตยเดิมของ

พระรามาวตาร ไม่ควรจะประทับอยู่ที่นั่นต่อไป พระเจ้าชาห์ยะฮาน กัทรังเซอ จึงไปสร้างนครขึ้นใหม่เรียกว่าชาห์ยะฮานะบาด ส่วนคุตดี ทาสเองนั้น ไปอยู่ณเมืองพณทาทน (แคว้นกาศ์) เมืองนี้เป็นที่ ดำนักพรตหมณเฑาะณพณบถือพระกฤษณาวตาร แต่คุตดีทาสคง ยืนย่นเดิมมิได้ในพระรามาวตารมากกว่าอยู่จนคราบเท่าวันตาย

ส่วนหนังสือรามายณของคุตดีทาสนั้น เนื้อเรื่องก็เป็นอย่าง เดียวกันกับในฉบับดั้งเดิมของตนเอง แต่ข้อความมีผิด ๆ กันอยู่หลาย แห่ง ทั้งเรื่องราวเกิดต่าง ๆ ที่เขาก่อนหน้านักผิดกันอยู่มากหลายเรื่อง และถึงแม้ในส่วนเรื่อง ราวที่กล่าวถึง พระรามเอง ก็มีผิดกันอยู่ไม่น้อย ตอนใดที่ในฉบับดั้งเดิมถูกกล่าวไว้นั้น ๆ คุตดีทาสขยายออกให้ยาว ตอนที่ยาว ๆ ย่อลงให้สั้น และเรื่องราวกลับหน้าเป็นหลังบ้างก็มี กับเท่าที่ข้าพเจ้าได้อ่านแล้วรู้สึกว่ หนังสือนี้อของคุตดีทาสดูผิดไป ในทางสอนดักษิไธยศาสตร์และแสดงอิทธิปาฏิหารของพระรามและเทวดา อื่น ๆ มากกว่าเล่าเรื่อง เพราะฉนั้นบางตอนเล่าเรื่องไปเรื่อย ๆ ด้ ๆ พอถึงที่เหมาะ ก็แซกคำดังสอนหรืออธิบาย ดักษิไธยียดยาวจนเรื่องซงก อยู่ได้นาน ๆ หนังสือนี้อของคุตดีทาสนี้ แบ่งเป็น ๗ กัณท์ เรียกกัษอ กัณท์เหมือนในฉบับดั้งเดิม และในส่วนแบ่งตอนแห่งเรื่องก็คล้าย ๆ กัน แต่ในฉบับสินคั้น พาดกัณท์เป็นกัณท์ยาวที่สุด กัณท์ภากระตาส เกือบ ๓ ใน ๓ แห่งหนังสือทั้งหมด และในอุตตรกัณท์ของคุตดีทาส มีแต่เรื่องค่านานการะกฤษณทิ และแสดงดักษิไธยศาสตร์ียดยาว ที่ ิจริงซอททำให้รู้สึกว่ความในเมื่ออ่านรามายณฉบับสินคั้นมอยู่มาก คือ

รู้สึกว่ามันแต่งเป็นนักบวชมากกว่าจินตкови และบางครั้งเรื่องราวเล่า
ทวนเหลือประมาณ จนถ้าไม่ได้รู้เรื่องรามายณอยู่ก่อนแล้ว ก็แทบ
จะเข้าใจเรื่องไม่ได้เลย

ส่วนวิธีแต่งนั้น เริ่มทุกกัณฑ์ด้วยคำขอพรเป็นภาษาดังสดกฤต
แล้วจึงดำเนินความเป็นภาษาอื่นที่ดีขึ้นไป แต่งเป็นกาพย์บ้างฉันทบ้าง

ถ้าจะเทียบฉบับของคุตตีทาส์กับฉบับดังสดกฤตให้ละเอียดรอบ
ก็เปลืองเวลามากไปเปล่า ๆ เพราะอย่างไร ๆ ฉบับดังสดกฤตก็เป็น
ครุของนุเอง เพราะฉนั้นนุเห็นข้าพเจ้าจะกล่าวถึงแต่เฉพาะข้อความ
หรือเนื้อหาที่ดี ซึ่งข้าพเจ้านิษฐานว่าจะได้ตกเข้ามาถึงไทยเรา
และมีอยู่ในรามเกียรติ์หรือในแห่งอื่นบ้าง กับเปรียบเทียบข้อความ
ในฉบับอื่นดีกับของไทยเราบ้าง

ในพาดกัณฑ์

๑. กล่าวเรื่องกำเนิดทศกัณฐ์และพี่น้อง ซึ่งในฉบับดังสดกฤต
อยู่ในอุตตรกัณฑ์ เพราะฉนั้นในข้อนี้นับว่าคล้ายรามเกียรติ์ของเรา
ประการ ๑. แต่เนื้อกัณฑ์แปลกกันไปอีก คือในท่อนกล่าวว่าทศกัณฐ์
กับกุมภกรรณเท่านั้นเป็นพี่น้องท้องเดียวกัน พิเศษอีกท้อง ๑. ชร
กับศุรปนาอีกท้อง ๑. ข้อนี้ของเรากล่าวตรงกับฉบับดังสดกฤต คือ
ของเราว่าทศกัณฐ์ กุมภกรรณ พิเศษณ์ และศุรปนาท้องเดียวกัน แต่ชรเป็นลูกเมียอื่น

๒. มีเรื่องทศกัณฐ์เยี่ยมพิภพ แต่กล่าวย่อ ๆ เพราะฉนั้น
ของเราคงได้จากฉบับดังสดกฤต หรือหนังสืออื่น

๓. เรื่องยกศัรตามที่มีอยู่ใน ^๕ เหมือนในรามเกียรติ์ของเรา คือพญารัษเฐียรไปชุมนุมพร้อมกัน และพยายามยกศัร แต่เมื่อยกไม่ไหวแล้ว พระรามจึงยก ศึกกับในฉบับสังข์สมุทร ซึ่งกล่าวว่า พญารัษเฐียรต่างคนต่างไปตองยกศัรคนละราว ไม่ใช่ไปพร้อมกัน

๔. เรื่องประสูติรามดองกำลังกับพระราม ศึกกับในฉบับสังข์สมุทร ในฉบับนี้ว่าประสูติรามมาทันครมิตดาที่เดียว ไม่ใช่ไปพบกับพระรามกลางทางเมื่อจากดั้น เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่ารามเกียรติ์ของเราตามฉบับสังข์สมุทร

๕. การอภิเษกพระรามกับนางสีดา กล่าวว่ากระทำภายหลังการวิวาทกับประสูติราม ต่อเมื่อประสูติรามพ่ายแพ้ไปแล้ว ท้าวชนกจึงได้แต่งทูตไปเชิญท้าวทศรถ ซึ่งศึกกับฉบับสังข์สมุทรและของไทยเราอีก

ในอโยธยาคณิษฐ์

มีเรื่องแปลกแซกอยู่เรื่อง ๓ คือมีกล่าวว่า ท้าวชนกทราบข่าวเรื่องท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ และพระรามถูกเนรเทศแล้ว ได้ออกไปหาพระรามในป่า และช่วยพระภรรตว่ากล่าววิงวอนพระรามให้กลับเข้าสู่นคร แต่พระรามก็ไม่ยอม

นอกจากเรื่องนี้ ซึ่งไม่มีทั้งในฉบับสังข์สมุทรและไทย ก็ไม่มีข้อความอันใดอีกที่นับว่าแปลก หรือผิดเพี้ยนไปมาจากฉบับสังข์สมุทร

ในอารนิษะกัณิษฐ์ และกัษกัณิษกัณิษฐ์

ไม่มีข้อความอันใดที่แปลกไปจากในฉบับสังข์สมุทร หรือฉบับ

ไทย เป็นแต่ข้อความบางแห่งย่องเงาเท่านั้น ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้ว ก็เห็นปรากฏว่า ข้อความในรามเกียรติ์ของเราตอนนั้น มิได้หยิบมาจากฉบับอื่นใด

ในสุนทรภู่

มีข้อความแปลกอยู่ซึ่งควรสังเกตคือ

๑. หนุมานเข้าไปในดงกา เที้ยวดูในปราสาทและด้านักท้าว พญาักษ์ต่าง ๆ พบศาลพระนารายณ์อื่น ๆ พบพิเภกณัฏฐาอยู่ในที่นั้น และเมื่อมีผู้กล่าวขานนามพระราม หนุมานจึงแสดงตนให้ปรากฏ แล้วถามพิเภกชื่อว่านางสีดาอยู่ที่ไหน พิเภกจึงบอกให้ว่านางสีดา อยู่ที่สวนอโศก ข้อความอันนี้ผิดกับในฉบับสังสกฤตและฉบับไทย ทั้ง ๒ ฉบับ เพราะฉบับสังสกฤตว่าหนุมานเที่ยวค้นไปจนพบเอง รามเกียรติ์ของเราว่าหนุมานออกไปถามพระนารท

๒. หนุมานหักสวนและเผาถังกาแล้ว จึงกลับไปเฝ้านางสีดา อีก และรับศิริภรรษาไปสำหรับถวายพระราม แต่ทั้งในฉบับสังสกฤต และฉบับไทยกล่าวตรงกันว่า หนุมานเฝ้านางสีดาถวายแหวนแล้ว และหักสวนแล้ว ก็เลยกลับจากดงกาทีเดียว ไม่ได้ไปเฝ้านางสีดาอีก ส่วนของที่นางสีดาฝากไปถวายพระรามนั้น ในฉบับสังสกฤตกับฉบับอื่นต่างกล่าวตรงกันว่าเป็นศิริภรรษา แต่ของเราว่าเป็นตะไคร้ ซึ่งคลาดเคลื่อนไป เห็นจะเป็นการเข้าใจผิดแน่ ส่วนบำเหน็จที่หนุมานได้รับจากพระรามนั้น ก็ไม่ใช่ผ้ารูปดวงอย่างในรามเกียรติ์ของเรา เป็นแต่ได้ประทวนพรเท่านั้น

๓. ในฉบับดั้งเดิม สุนทรภักษ์จับเพียงหนุมานกลับมาเฝ้า
พระราม แต่ในฉบับอื่นดัดเรื่องพิเศษอีกชั้น และเรื่องคู่กรรมดัด
อยู่ด้วย กับมีข้อความเล่าต่อไปอีกจนถึงพระรามจะแสดงศรัทธา
พระธมฺม ๆ ขึ้นมาเล่าตลอดเรื่องจนจบแล้ว จึงจบสุนทรภักษ์ แต่
นอกจากนี้ข้อความเหมือนในฉบับดั้งเดิม

ในยุทธภักษ์ (ซึ่งในฉบับอื่นนี้เรียกว่า "ดงกาทภักษ์")

มีข้อความดังต่อไปนี้

๑. เริ่มกันขึ้นด้วยของถนน และผู้อำนวยความสะดวก (นิ
พัทธ์) กับนิล (นิลนท) ผิดกับในฉบับดั้งเดิม ซึ่งกล่าวว่ามี
ผู้เดียวเป็นผู้อำนวยความสะดวก ส่วนในเรื่องเกี่ยวกับเรากับคลาดเคลื่อน
ไปใหญ่ เพราะนิลพัทธ์มิได้เป็นผู้อำนวยความสะดวก กับเรื่องนางดอย
และนางมัจฉาในฉบับอื่นก็ไม่มี

๒. เรื่องหักฉัตรในฉบับอื่นดัดแปลกมาก เพราะฉัตรพมิได้ไป
หักฉัตรเลย กลายเป็นพระรามแสดงศรัทธาไปทำดาบฉัตรเอง

๓. เรื่องของคทลือสาร มีเนื้อเรื่องเป็นอย่างเดียวกับในฉบับ
ดั้งเดิม แต่ในฉบับอื่นดัดขยายความยาวออกไป มีพูดจาโต้ตอบ
กันมากน้อย และเรื่องทศกรรฐบำเพ็ญพระบารมีได้พระพรหมา
ซึ่งในฉบับดั้งเดิมเล่าไว้ในอุตรภักษ์ ในฉบับนี้เขาได้ปากทศกรรฐ
ให้พูดของคท

๔. การรบกล่าวถึงย่อ ๆ โดยมาก นอกจากเมื่อทศกรรฐออก
รบเองจึงจะกล่าวข้อความพิศดารขึ้นหน่อย และมีข้อความที่คล้าย ๆ

กับในรามเกียรติ์ของเราอยู่ ๒ เรื่อง คือ (ก) เรื่องทศกรรฐเจ้าพิชิต
ปลุกศิวให้ยุ่ง ซึ่งข้างเราเรียกว่าพิชิตอุมงค์ แต่ในฉบับอื่นตั้งว่าตัง
พิชิตในวัง เพราะฉนั้นเรื่องหนุมานเอนาต่างต้นเป็นูกายไปรดเบ็ดปาก
อุมงค์ก็ไม่มี แต่ส่วนการทำลายพิชิตสำเร็จได้ด้วยการนุดเม้ยทศกรรฐ
ไปหยอกให้คู่ต่อหน้าจนอดโทโสไม่ได้เหมือนในรามเกียรติ์ของเรา (ข)
ทศกรรฐหนีศรียักษ์จนด้วยมายาเป็นอันมาก และใช้ให้ไปรบ
เหมือนเรื่องพรมนาทียักษ์ของเรา แต่ไม่มีกล่าวถึงนางมณโฑหุงน้ำทิพย์
เป็นแต่ทศกรรฐหนีศรียักษ์เอง

. ๕. ยุทธกัณฑ์ในฉบับดังดังกล่าวไปจบต่อเมื่อพระรามได้กลับเข้า
ถึงกรุงศรีอยุธยาและราชธานีแล้ว แต่ในฉบับอื่นตั้งจบเพียงเดิน
ทางกลับไปจนพบพญาคูหะเท่านั้น

อุตรกัณฑ์

แปลกกับฉบับดังดังกล่าวมาก เพราะเริ่มแต่พระรามกลับเข้าถึง
กรุงและมีการส้มโภชแล้ว บ้างเห็นจรวงัดท้าวพญาวานรและอนุญาติ
ให้กลับไปบ้านเมือง แล้วก็เป็นอันจบเรื่องพระรามเท่านั้น ไม่มีเรื่อง
ขับไล่ดาหรือข้อศิวเมธเดย ดังแต่ฉบับจนจบกัณฑ์เป็นแต่ดังดักขิโดย
คำสั่งรัตามความนิยมของชุดดีทาสเองทั้งต้น

เมื่อได้พิจารณาหนังสือรามายณฉบับอื่นต้นตลอดแล้ว ข้าพเจ้า
ลงความเห็นได้ว่า รามเกียรติ์ของเราเห็นจะใช้ฉบับดังดังกล่าวเป็นหลัก
ส่วนฉบับอื่นต้นถ้าหากจะได้ใช้บ้างก็เห็นจะเป็นแต่สำหรับเทียบเคียงบาง
ตอนเท่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นได้อยู่ ถ้าจะว่าไปอันที่จริงเรื่องราวอะไร ๆ

ที่คุตติหาลานนำมาแชกลงไว้ในหนังสือของตน โดยมากก็เก็บมาจากหนังสือประเภทต่าง ๆ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า) แต่ข้าพเจ้ามีข้อท้วง ๆ อยู่หน่อย ๑ คือพรหมณีนานาเรื่องรามายณมาเล่าให้ไทยเราฟังนั้น แก่จะรู้ภาษาสังสกฤตเพียงใดก็ทราบไม่ได้ ถ้าแก่รู้แต่อยู่แก่ก็คงจะไม่ใช้ฉบับยี่นตี เพราะผู้รู้ภาษาสังสกฤตแล้วเรื่องอะไรจะใช้ฉบับยี่นตี ซึ่งแม้ผู้แต่งเองก็มีได้ท้วงว่าดีกว่าฉบับสังสกฤต แต่ถ้าภาษาสังสกฤตของแกไม่สู้จะดี แก่ก็คงพยายามเล่าเรื่องไปตามที่จำได้ และตอนใดแก่จำไม่ได้ก็นัดแก่ก็คงพลิกฉบับยี่นตี จะเป็นด้วยข้อนี้หรือไม่จึงมีข้อความในฉบับไทยเหมือนฉบับยี่นตีอยู่บ้าง .

ปูราณะ

ยังมีหนังสืออยู่อีกจำพวก ๑ ซึ่งอาจจะได้เป็นบ่อเกิดแห่งเรื่องราวบางตอนในรามเกียรติ์ของเรา กล่าวคือหนังสือจำพวกที่เรียกว่า “ปูราณะ” นัยว่า ๆ เป็นหนังสือเก่า และมักจะอ้างว่าเป็นคัมภีร์รวบรวมข้อความซึ่งพระเป็นเจ้าองค์ใดองค์ ๑ ได้ตรัสแสดงแด่มหาฤๅษีตนใดตน ๑ แล้วแต่จะได้แสดงกันลงมาเป็นต่อ ๆ นามว่า “ปูราณะ” นั้น ทำให้คนมักเข้าใจไปว่าเป็นหนังสือเก่าจริง ๆ จัง ๆ ที่แท้เห็นโดยมากเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลัง จำพวกหนังสือที่เรียกว่า “อิติहाส” (ตำนาน) อย่างเช่นรามายณหรือมหาภารต เป็นต้น หนังสือพวกอิติหาสนั้น มักแสดงตำนานแห่งวีรบุรุษ คือกษัตริย์กับรบสำคัญอย่างที่ได้เป็นไปจริง ๆ แต่ต่อมาจึงเล่ากันไปเรื่อยก็ยิ่งวิจิตรพิศดาร

โดยมากพราหมณ์ชั้นหลัง ๆ ที่อ้างถึงพระไตรเพท หรือพระ
 จัตุรเพทก็ตาม พุทไปกระนั้นเอง แท้จริงมันมีน้อยคนที่ได้อ่านพระเวท
 ตลอด ถ้าหากจะได้อ่านก็เป็นแต่บางคน เช่นมนตร์ต่าง ๆ ซึ่งใช้
 ในการพิธีบางอย่างเท่านั้น ส่วนลัทธิแห่งได้ยศาสตร์ที่สอน ๆ กัน
 ต่อมาในชั้นหลัง ๆ นี้ ใช้พวกหนังสือปุราณะเป็นหลักทั้งนั้น หนังสือ
 ปุราณะเองเป็นคำสำหรับคำคัญของพราหมณ์ที่ได้มาโดยศาสตร์เข้า
 มายังกรุงสยาม กับข้าพเจ้าเห็นว่าน่าจะได้เป็นบ่อเกิดแห่งเรื่องราว
 ในรามเกียรติ์ของเราบ้าง และเป็นบ่อเกิดแห่งเรื่องราวอันอื่นๆ
 มีเรื่องพระอนรุท (ซึ่งเราเรียกว่า “อนรุท” นั้น) เป็นต้น
 ข้าพเจ้าจึงขอกล่าวด้วยหนังสือเหล่านี้ยกออกไปบ้างพอเป็นดังเขป ดัง
 ต่อไปนี้

อมรสิงหรัตนกรวี ซึ่งเป็นคน ๓ ในอวตารที่อยู่ที่อยู่ในราช
 ดำนักรพระเจ้าอภิมหาราช นครอุชชยนี้ ได้กล่าวกวไว้ในหนังสือ
 อมรโกษาว่า หนังสือปุราณะที่จจะนับว่าดี ควรจะบริบูรณ์ด้วยเบญจ
 ลักษณะ คือ

- (๑) แต่งด้วยการสร้างโลก
- (๒) แต่งด้วยการต่างโลก และสถาปนาชนใหม่
- (๓) แต่งเทพวงศ์และประชาบดีวงศ์
- (๔) แต่งตำนานพระมนุ และมันวันตะระ (มนุยุค) ทั้งใน
 อดีตและอนาคต
- (๕) แต่งพงษาวดารกษัตริย์วิวงค์และจันทรวงศ์

หนังสือปราชญ์ที่มีอยู่บัดนี้ ไม่มีเลยที่ตรงกับบุณยลักษณะ
 บริบูรณ์ บางคัมภีร์ก็มีลักษณะใกล้เคียง แต่บางคัมภีร์ก็ห่างมาก
 หนังสือวิษณุปราชญ์เป็นอย่างที่ใกล้เคียงที่สุด ส่วนข้อความที่แต่งไว้ใน
 ปราชญ์ต่าง ๆ นั้น โดยมากก็ปลุกความเคารพในเทวดาหลาย ๆ องค์
 แต่มักจะมีเชื้องูไปชำระองค์ใดองค์ ๓ ซึ่งยกย่องว่าเป็นใหญ่กว่าเทวดา
 ทั้งหมด แต่ผู้แต่งจะอยู่ในนิกายใด เช่นพราหมณ์ไชศนพ
 นิกายก็ยกย่องพระวิษณุเป็นเจ้า ว่าเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งปวง
 พราหมณ์ไศพยนิกายก็ยกย่องพระอิศวรเป็นเจ้าเลิศดอยเช่นนั้น แต่
 ธรรมดาใจจะใกล้เคียงว่าพระอิศวรกับพระนารายณ์เสมอกันหรือเป็นองค์
 เดียวกันก็มี ส่วนพระพรหมนั้นไม่มีผู้ใดนับถือโดยเฉพาะพระองค์
 อย่างพระอิศวรหรือพระนารายณ์ เพราะฉะนั้นโดยมากมักได้รับบูชา
 พร้อม ๆ กับพระอิศวรหรือพระนารายณ์ ในปัจจุบันนี้ทั้งประเทศ
 อินเดียมีเทวสถานสำหรับพระพรหมโดยเฉพาะแห่งเดียวแต่ที่ตำบล
 มุชกร ในแคว้นกัศมีระ (อังกฤษ "Kashmir" หรือ "Cashmere")
 ทั้งเทวรูปพระพรหมก็ไม่ใคร่พบเลย ในอินเดียเองถ้ามีงานอะไรที่จะ
 ต้องไหว้พระเป็นเจ้าทั้งสามพร้อมกัน ก็มักกับรูปพระพรหมขึ้นด้วย
 ดินพอใช้ชั่วคราวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ในหนังสือปราชญ์แม้นับว่า
 กล่าวด้วยพระพรหม ก็กล่าวถึงแต่ในส่วนที่เป็นผู้สร้างโลกเท่านั้น
 ไม่ใช่สำหรับสรรเสริญยกย่องให้เลิศดอยอย่างพระอิศวรหรือพระนา
 รายณ์ และความที่พระพรหมนั้นถึงแก่เกณฑ์ให้พระพรหมเล่า
 เองว่าพระองค์เกิดในดอกบัว ซึ่งผู้เขียนมาจากพระนาถิ์พระนารายณ์ และ

เกณฑ์ให้พระพรหมเป็นผู้แต่งตั้งข้อความอันเป็นปาวีหารของพระนารายณ์
๕๘
นั้นมาก

หนังสือปุราณะทั้งหมดแต่งเป็นกาพย์ และมักตั้งรูปเป็น
ปุณณามิตฺตนา คัมภีร์ปุราณะมี ๓๘ กับมีอุปปุราณะอีก ๓๘ ปุราณะ
จัดลงเป็น ๓ นิกาย ๆ ละ ๖ ดังต่อไปนี้

ราชด้นิกาย - แต่งด้วยสมัยกาลเมื่อโลกยังมีด (“รัช”
หรือ “รัชนิ” แปลว่า “มีด”) สมมติว่าเป็นเรื่องราวกล่าวด้วย
พระพรหม แต่แท้จริงเมื่อพิจารณาตลอดก็เห็นได้ว่า พระพรหมได้มี
นามในหนังสือเหล่านี้แต่โดยเป็นผู้เล่าเรื่องอย่าง ๓ กับในตอนสร้าง
โลก ซึ่งเป็นตอนเริ่มแห่งหนังสือชนิดนี้ มักกล่าวถึงพระพรหมผู้
สร้างพอเป็นสังเขปเท่านั้น หนังสือในราชด้นิกายนี้ มี ๖ คัมภีร์
ดังต่อไปนี้

๑. พรหมปุราณะ หรืออีกนัย ๑ เรียกว่าอาทิปุราณะ (เพราะ
เป็นคัมภีร์ที่ ๑) “พระพรหมแต่งตั้งให้พระมฤคิมุณี” และมีชื่อเรียก
อีกด้วยว่าเสารยะปุราณะ เพราะมีชื่อแต่งตั้งด้วยการบูชาพระสุริยาทิตย์
มีเรื่องสร้างโลก และกล่าวด้วยมนันตระกับมีพงษาดารสุริยวงศ์
และจันทวงศ์โดยย่อลงมาถึง พระกฤษณ ตอนนั้นจึงมีแต่งตั้ง
ไตรภูมิวินิจนัยโดยย่อ แล้วจึงกล่าวแต่งตั้งคุณวิเศษแห่งโอฑธระปุระ
(ซึ่งเรียกตามภาษาฮินดูว่า “โอริสสะ” และอังกฤษเขียนว่า “Orissa”)
ซึ่งมีเทวดสถานและอาราม เป็นที่บูชาพระสุริยาทิตย์ พระอิศวร และ
พระชคันนาก (คือพระกฤษณนารายณ์ ซึ่งอังกฤษเรียก “Jugger-

naut ") เป็นอันแสดงให้เห็นปรากฏว่าความปรากฏแห่งพรหมปุราณะภาคนี้ ก็คือจะเพาะความนิยมนับถือในพระศัคนานั่นเอง ต่อภาคนี้ลงไปมีตำนานพระกฤษณะ ซึ่งมีข้อความเหมือนที่มีอยู่ในวิษณุปุราณะทุกประการ ในภาคสุดท้ายมีอธิบายวิธีโยคปฏิบัติ โดยเอาพระพิชฌเป็นกรรมฐาน ผู้ชำนาญในวรรณคดีว่า หนังสือนี้จะได้แต่งขึ้นเมื่อราวศัควรรษ (คือชวบ ๓๐๐ ปี) ที่ ๓๘ หรือที่ ๒๐ แห่งพุทธกาล

๒. พรหมานันทปุราณะ คือเรื่อง "ใช้แห่งพระพรหมา" แสดงด้วยกถาต่าง ๆ ในบัดยูนันหานับที่บริบูรณ์ไม่ได้เสียแต่มีอยู่แต่เป็นตอน ๆ มีอยู่ตอน ๓ เรียกว่า "อาชยาตมะรามายณ" (ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า)

๓. พรหมไวยวรรตปุราณะ "ซึ่งพระมनुสาวรรณได้แต่งแต่พระนารทเทพฤษี" เป็นหนังสือแสดงเรื่องพระกฤษณะและนางราชาเป็นอาทิฉันนิษฐานกันว่าเป็นหนังสือชั้นหลัง ๆ

๔. มารกัณเฑยะปุราณะ "เริ่มด้วยเรื่องนกซึ่งรู้จักผิดและชอบพระมารกัณเฑยะมุนีได้แสดงไว้โดยพิสดาร ตามคำวินิจฉัยาแห่งพระมหาฤษีเจ้าทงหลาย ซึ่งตอบปุจฉาแห่งพระมุนี" เริ่มต้นพระมารกัณเฑยะเป็นผัวแต่ดงนิทาน แต่จริงมีเป็นเรื่องนิทานต่าง ๆ ซึ่งสมมติว่านกผู้รอบรู้ในพระเวทได้วินิจฉัยาตอบปุจฉาแห่งพระฤษีไซมนี้ นักรู้ในวรรณคดีฉันนิษฐานว่า แต่งเมื่อราวในศัควรรษที่ ๓๖ หรือที่ ๓๗ แห่งพระพุทธกาล [ปุราณะหน่อต้นฉบับแห่ง "บัคซ์ปรกรณัม" ภาษา

ไทย ซึ่งได้ตีพิมพ์แล้วแต่ครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมณฑิตร
ไพศาลโสภณทรงพิมพ์หนังสือหลวง]

๕. ภูษณปรานะ นัยว่า ๆ เป็นคำสำหรับโหราศาสตร์ แต่ง
ด้วยการบูชาเทวดาต่าง ๆ มีพระอิศวรเป็นอาทิ

๖. ความนปรานะ “ซึ่งเป็นคำอนุศาสน์แห่งท้าวจุฑารักษ์
พรหมาทรงแต่งด้วยกรรมทั้งสาม อันเป็นไปโดยเดชพระบารมี
แห่งพระตรีวิกรม (นารายณ์)” คือเล่าเรื่องพระนารายณ์ปาง
นวดดาว (เป็นคนค่อม) ชำระอสุรีข้อพิศด้วยอย่างสามชุก หนังสือ
นี้อยู่ในจำพวกที่บำเพ็ญจะเป็นกลางไม่สู้ลำเอียงนัก แต่งความเคร่ง
ในพระนารายณ์และพระอิศวรปาน ๆ กัน เป็นหนังสือซึ่งมีอายุไม่เกินกว่า
๕๐๐ ปีขึ้นไป พระวามนาวดารนั่นเอง ที่เรียกในหนังสือนารายณ์ฉบับปาง
ของเราว่า “พระทิวชาวดาว” และท้าวพัฒน์ ของเราเรียกว่า
“ท้าวดาวันตาสูร” เรื่องราวของเราทราบกว่าของเราเป็นอันมาก
เพราะของเขาท้าวพัฒน์บำเพ็ญตะบะจนพระพรหมโปรด จึงได้
ประทานไตรภูมิเป็นแดน ท้าวพัฒน์ก็ใจครอบครองโดยธรรม แต่
เทวดาพากันเคียดชังในการที่ต้องเป็นข้าอสุรี จึงไปทูลชวนให้พระ
นารายณ์ช่วย พระนารายณ์จึงอดดาวมากำหนดเป็นลูกพระกัศยปมุนีกับ
นางอหิณี มีรูปร่างเป็นคนค่อม จึงเรียกว่า “วามน” ครั้ง ๓ ท้าว
พัฒน์ก็พิชิตดวงดวงใหญ่ ให้ทักษิณาแต่พราหมณ์ทั่วไป พระ
วามนาวดารก็ไปยังสถานพิชิต ขอทักษิณามั่ง ท้าวพัฒน์
อนุญาตว่า ขออะไรจะให้ทั้งนั้น พระวามนขอแผ่นดินสามอย่าง

ท้าวพล็กยืนดัดยให้ พระวามนย่างซุมที่ ๓ ที่เทวโลก อย่างที่ ๒
 บนมนุษย์โลก อย่างที่ ๓ เตรียมจะทรงวางดวงที่บาตาด แต่ทรง
 รำฤกว่าถ้าทำเช่นนั้นท้าวพล็กจะไม่ม้ที่อาไศรยอีกต่อไป และทรง
 พระเมตตาคอยว่าเป็นผู้คงอยู่ในลัคยธรรม จึงทรงวางพระบาทลง
 บนหัวท้าวพล็กนับเขาเป็นย่างที่ ๓ ท้าวพล็กถวายนตัวเป็นข้าชวักถปาว
 ด้าน (เพราะตามวาทาของชนได้กล่าวไว้ว่า ย่างลงตรงใดจะยก
 ถวายนตรงนั้น เมื่อย่างลงบนหัวก็จะต้องถวายนหัว) พระนารายณ์จึง
 ไปรตอนุญาตให้ท้าวพล็กไปอยู่บาตาดดับไป เรื่องราวของเขามิไ
 ความคึงนี้ ซึ่งเทียบกับของเราเขาแล้วก็จะเห็นได้ว่า ของเราทรา
 เต็มที่ ได้มาแต่เค้าเรื่อง ก็มาผูกขึ้นเองโดยใช้ภูมิปัญญาอันค้ำ
 กว่าเขามาก จึงได้มากล่าวว่าพญาอรุณขอแต่บ่าวไว้สำหรับเป็นที่จับ
 สัตว์กินเท่านั้น และที่เดียวที่พระนารายณ์ขอตัวก็เพราะหลงรักรูปว่า
 ว่าสรวงามเท่านั้น ทั้งพระนารายณ์เองที่ย่างเข้ามาซุมก็เพียงแค่ให้
 หมดเขตรบ่า ๆ เดียวเท่านั้น จึงเห็นได้ว่าผู้แต่งเรื่องของเรานั้นว่า
 เป็นคนที่ด่ารอบตัว คำทางในภูมิปัญญา คำทางในภูมิธรรม (เพราะ
 ถ้าไม่คำก้คงจะไม่นึกให้ยักษ์หลงรักรูปโฉมแห่งพระ “ทวิชาดวาร์”
 ซึ่งเป็นผู้ชายแท้ ๆ ไม่ใช่ผู้หญิงวิ่งเรืออะไรเลย) และคำทางในภูมิ
 ความคิด ซึ่งแคบอย่างน่าอายที่สุด

สาตวิกนิกาเย — แต่งด้วยสมัยเมื่อโลกมีความสัตย์เป็นแสง
 สว่าง เป็นเรื่องราวอันกล่าวด้วยพระวิษณุเป็นเจ้าโดยมาก มีอยู่ ๖
 คัมภีร์ ดังต่อไปนี้

๑. วิษณุปรำณะ “ซึ่งพระปรางค์มุนีเป็นผู้แต่ง จำเดิมแต่เหตุการณ์อันใดเป็นไปแล้วในวราหคัลป” หนังสือฉบับนี้เป็นเอกในพวกปรำณะได้ เพราะพร้อมด้วยเบญจลักษณะซึ่งได้กล่าวมาแล้วเป็นค่านานแซกอยู่ในนั้นเป็นอันมาก นับว่าเป็นตำหรับสำคัญอัน ๑ และเรื่องราวที่เราได้ ๆ มา น่าจะได้จากเล่มนี้เองมากกว่าเล่มอื่น ถ้าจะกล่าวถึงข้อความที่มียในคัมภีร์นั้น แม้แต่โดยย่อ ก็จะมีที่น่ากระตาศมากอยู่ ทั้งจะเป็นเรื่องทพบอยู่แห่งอื่นแล้วด้วย เช่นในอุตตรกัณฑ์แห่งรามายณ เป็นต้น เพราะฉนั้นต้องขอตัวไว้ไม่กล่าวถึงให้พิศดารไปอีก แต่ควรกล่าวไว้ชนิดหนึ่งว่า นอกจากเรื่องพระรามและทศกรรฐ ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เรื่องพระกฤษณา วตารโดยมากที่เล่า ๆ กันอยู่นั้น ได้มาจากหนังสือวิษณุปรำณะ และเรื่องพระอนิรุทธ (อุณรุทธ) ก็ออกจากหนังสือเล่มนี้เหมือนกัน เพราะฉนั้นข้าพเจ้านักเล้ยด้ายอยู่ว่า ไม่น่ากระตาศพอที่จะกล่าวถึงหนังสือนอกให้พิศดารยิ่งกว่า ทั้งข้าพเจ้าก็มีได้มีเวลาอ่านหนังสือวิษณุปรำณะนี้เองด้วยซ้ำ แต่เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในหนังสือว่า วิษณุปรำณะเป็นบ่อเกิดแห่งเรื่องละคร และนิทานที่เล่า ๆ กันอยู่ในเมืองเรา ข้าพเจ้าหวังใจว่าจะมีนักเลงหนังสือหาเวลาตรวจหนังสือนี้ต่อไป น่าจะได้ความรู้เป็นอันมาก

๒. นารทยะปรำณะ ซึ่งดัดมดว่าพระนารทมุนีเป็นผู้แต่ง เป็นหนังสือซึ่งตอนดทชภักดีต่อพระนารายณเป็นพื้น นักปราชญ์ใดพิจารณาตลอดแล้ว เห็นว่าจะไม่ใช่หนังสือเก่าปานใด ก็จะมี

อายุราวศัตวรรษที่ ๒๒ หรือที่ ๒๓ แห่งพุทธกาล (คือราว ๓๐๐ หรือ ๒๐๐ ปีล่วงแล้วเท่านั้น) เพราะฉบับ ๓ มีกล่าวถึง “พวกฆ่าโค” และ “ตลกพระเปนเจ้า” ซึ่งแปลว่าพวกอิสลาม เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นเมื่ออินเดียตกอยู่ในความปกครองของพวกโมกุลแล้ว

๓. ภาควัตปุราณะ เป็นตำหรับที่พวกพราหมณ์ไศษณพิกายนับถือกันมาก เพราะเต็มไปด้วยตำนานที่แสดงเรื่องแห่งพระนารายณ์และขอพระเกียรติพระเปนเจ้าองค์นั้น กัณฑ์ที่ ๓๐ แห่งหนังสือนี้เป็นกัณฑ์ที่คนอ่านมาก เพราะมีตำนานพระกฤษณะอยู่อย่างพิสดาร และได้มีคำแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาดำหรับพื้นเมืองต่าง ๆ ในมัธยมประเทศนั้นทุกเมือง ปราศัญยังกฤษณะโคดัลบุรุษยอมรับรองตามความเห็นแห่งพวกนักปราชญ์อินเดียเองว่า ผู้แต่งปุราณะนี้คืออาจารย์ชอโวปเทพ ซึ่งอยู่ ณ ราชสำนักท้าวเหมาทวัธราชครองนครเทวคิรี ราว ๖๐๐ หรือ ๗๐๐ ปีล่วงมานี้

๔. คุรุทปุราณะ สันนิษฐานว่าพระนารายณ์ได้ทรงแต่งตั้ง เป็นตำนานกำหนดแห่งพระยาคุรุ ผู้เป็นลูกนางเวเนตา (จึงมีนามเรียกว่า “ไวนตย” ซึ่งไทยเรามาเขียนกันว่า “เวไนไตรย”) หนังสือนี้ไม่พบต้นฉบับเสียแล้ว

๕. ปัทมะปุราณะ “ซึ่งแสดงด้วยเหตุการณ์ในสมัยเมื่อโลกนี้เป็นดอกบัว” (คือ “ปัทมะ” ซึ่งไทยเรามาเขียนว่า “ประทุม”) หนังสือนี้แบ่งเป็น ๕ กัณฑ์ คือ (๑) ตัณฑุชัณท์ กล่าวด้วยการ

สร้างโลก (๒) ภูมิทัศน์ กล่าวด้วยเมืองมนุษย์ (๓) สวรรค์
กล่าวด้วยสวรรค์ (๔) ปาตาลทัศน์ กล่าวด้วยบาตาล (๕) อุตต
ทัศน์ เป็นทัศน์เกม กับยังมีทัศน์ที่ ๖ อีกทัศน์ ๑ เรียกว่า
“กริยาโยคสาร” แสดงวิธีโยคปฏิบัติ ส่วนอายุแห่งหนังสือ
นักปราชญ์สันนิษฐานว่าจะได้แต่งในศัตวรรษที่ ๑๘ แห่งพุทธกาลเป็น
อย่างสูง ส่วนความในหนังสือนี้ คือแสดงด้วยไตรภูมิวิจิตรกับ
เพาะความศรัทธาในพระนารายณ์เป็นอาทิ

๖. วราหปุราณะ สัมมตว่าพระนารายณ์ได้ทรงแสดง และ
ว่าเป็นตำนานเรื่องพระวราหาวตาร (นารายณ์ปางที่ ๓) แต่หนังสือ
ที่มามีชื่อในบัดนี้ มีข้อความที่ผิดเพี้ยนมากมาแต่บัดนี้ จึง
เข้าใจกันว่า ฉบับเดิมเห็นจะสูญเสียแล้ว

ตามสันนิษฐาน — แสดงด้วยสมัยกาลเมื่อโลกยังขึ้น [คือ
เป็น “ตม” นั้นเอง คำว่า “ตม” นี้ ข้าพเจ้าเองก็ได้
เคยนึกว่าเป็นภาษาอื่นนอกจากไทยแท้ จนได้มาจับพิจารณาเรื่อง
ปุราณะดู พบคำ “ตามตม” แปลว่า “เนื่องด้วยความขึ้น”
นั้น จึงพลิกไปในพจนานุกรมของโมเนียร์วิตเดียมส์ ได้ความ
ว่า “ตม” แปลว่า “ขึ้น” จึงรู้สึกว่ “ตม” เป็นภาษา
สันสกฤต] หนังสือในนิทานนี้ ว่าเป็นเรื่องราวแสดงด้วยพระอิศวร
เป็นพื้น มีอยู่ ๖ คัมภีร์ ดังต่อไปนี้

๓. มัตสยะปุราณะ สัมมตว่าพระนารายณ์มัตสยวตารได้แสดง
ให้แก่พระมนูด้วยพรต มีเรื่องสร้างโลกและไตรภูมิ กับมีตำนาน

ต่างๆ มาก บางตอนก็เห็นได้ว่าเก็บเรื่องมาจากศิษย์และบัณฑิตปุราณะ
และมหากาโรด จัดเข้าในจำพวกไศยนิยาย (นับถือพระอิศวร)
แต่ไม่สู้จะด้าเชยนัก

เรื่องพระมัตสยาวตาร^๕ เดิมมีมาในหนังสือคัมภีรพราหมณะ
ซึ่งเป็นคำหรับของพราหมณ์พิช^๕ เป็นพราหมณะสำหรับกับพระยัษฐเวท
และเป็นอวตารของพระพรหม ซึ่งในที่นี้เรียกว่า "นารายณ" แต่
ต่อมาถึงชนหนังสือปุราณะ พระวิษณุมากลายเป็นผู้ครอบครองนาม
ว่า "นารายณ" นั้นเสียแล้ว มัตสยาวตารก็เลยกลายเป็นของพระวิษณุ
ไปด้วย และโดยเหตุที่นับว่าเป็นเรื่องสำคัญอัน ๓ ซึ่งเนื่องด้วย
เรื่องดังโลกและสร้างขึ้นมาใหม่กับตำนานพระมนู เรื่องมัตสยาวตาร
นี้จึงมีอยู่ในปุราณะแทบทุกคัมภีร์ ถ้าแม้ว่าจะผิดแปลกกันบ้าง
ในส่วนตำนานและโอหารก็ดี แต่ใจความคงลงกันหมด คือ เมื่อต้น
มนุษย์ที่ ๖ แล้ว และเริ่มมีวันตระกูลที่ ๗ คือยุคของพระมนูไววดวิวัต
พระมนูได้ซ่อนปลาเล็กโตตัว ๓ ซึ่งนำไปเลี้ยงไว้ แต่หาภาชนะอะไร
ใส่พอไม่ได้เลย ยิ่งหาภาชนะโตขึ้น ปลาก็โตขึ้นตาม จนปล่อย
สระก็คับสระ ปล่อยแม่น้ำก็คับแม่น้ำ ปล่อยมหาสมุทรก็เต็มมหาสมุทร
พระมนูรู้ว่าเป็นพระเป็นเจ้าก็มีจัดการตามสมควร พระมัตสยาวตารจึง
สอนให้พระมนูต่อเรือดำใหญ่ ต้อนสัตว์ลงไปยังอย่างละคู่ และเก็บพืช
พรรณต่าง ๆ อย่างละเล็กน้อยไปในเรือนั้น ครั้นน้อยมาไม่ช้าก็มีฝน
แฉ่นห่าตกท่วมโลก พระมนูลงเรืออยู่แล้ว จึงไม่เป็นอันตราย
และพระมนูได้โยงเรือนกับเขาพระมหามัตสยะ พระมหามัตสยะก็ตาก

เรื่องกันไป และกล่าวอนุศาสน์พระมนุในกิจการต่าง ๆ จนเมื่อฝน
หายและน้ำลดแล้ว พระมนุจึงขึ้นจากเรือ และพระมนุนั้นเรียกว่า
พระราชบิดี เพราะเป็นมหาชนกแห่งชนทั้งปวงบรรดาที่มีอยู่ในโลกนี้
และโดยเหตุที่ชนได้กำเหนิดมาแต่พระมนุจึงได้นามว่ามนุษย์

[เรื่องนึ่งเกิดไม่ผิดกันเลยกับเรื่องโนอาห์ในคัมภีร์ไบเบิ้ล คือ
ในเรื่องนั้นพระпенเจ้ากรุงดั่งโนอาห์ให้ต่อเรือใหญ่ขึ้นดำ ๓ และได้
คั่นสัตว์ลงไปในเรือนน้อยอย่างละคร ครนอยู่มาไม่ช้าก็มีฝนแล่นทำตกท่วม
โลก มีผู้รอดพ้นจากน้ำท่วมได้แต่โนอาห์กับครอบครัวและสัตว์ที่อยู่ใน
เรือนนั้นเท่านั้น ครนเมื่อน้ำลดแล้วโนอาห์ก็ได้เป็นผู้ให้กำเหนิดแก่
มนุษย์สืบไป บรรดามนุษย์ที่มีอยู่ในโลกณบัดนี้ ก็กล่าวว่าเป็นเชื้อสาย
แห่งโนอาห์ทั้งสิ้น เรื่องราวเหมือนกันไม่ผิดกัน และมีหน้า
นาม "โนอาห์" กับ "มนุ" นั้นก็ใกล้เคียงกันมากอยู่ จึงนำสันนิษฐานว่าจะ
เป็นเรื่องเดียวกันดอกระมัง]

ส่วนเรื่องพระมัตสยาควราช ที่มีอยู่ในหนังสือนารายณ์สิบปาง
ฉบับไทยนั้น ได้กล่าวว่าได้นำจากภาควัดปุราณะ คือมีเรื่องยักษ์
ลักพระเวทลงไปได้เสียได้ทะเล และพระนารายณ์อวตารเป็นปลา
ไปฆ่ายักษ์และเอาพระเวทคืน แต่ของเราราชของสำคัญในตัวเรื่อง
ไปอย่าง ๓ คือไม่ได้กล่าวถึงพระมนุเลยแม้แต่แห่งเดียวในเรื่องนี้
ซึ่งถ้าจะเปรียบให้เข้าใจต้องเปรียบว่า เหมือนแต่งเรื่องกากกัณท์
พรหมทัตหรือพญาครุฑเสียไม่กล่าวถึง เรื่องกากกัณท์จะเป็นอย่างไร
บ้าง

๒. กุ่มะปฺราณะ สัมมตว่าพระนารายณ์กรมาวตาร (เป็น
เต่า) ได้แสดงแก่พระอินทรทรมณ์และเทพฤๅษี หนึ่งสี่อันถ้าจะดู
แต่ชื่อก็จะเห็นควรจัดไว้ในลำดับวีกนิกาย และเป็นเรื่องพระนารายณ์
แต่แท้จริงเมื่อพิจารณาแล้วจึงจะเห็นได้ว่าเป็นการถูกต้องแล้วที่จัด
ไว้ในตามลัษณิกาย เพราะข้อความมีอธิบายด้วยลักษณะพระอิศวร
และพระทศก (อุมาในปางคู้) มากกว่าอย่างอื่น

๓. ถึงคะปฺราณะ “ซึ่งพระมหาเทพ (อิศวร) อันตั้งอยู่ใน
อคนิธังคได้แสดงด้วยกุศต ทวปฺย คุช และนฤพาน” เป็นคำหรับ
พิชชาพระอิศวรเป็นพื้น แต่มีตำนานพระศิวะตั้งค้อยด้วย

๔. ศิวะปฺราณะ เป็นหนังสือกล่าวด้วยพระอิศวรและการบูชา
พระศิวะตั้งค ในปฺราณะนี้ มีข้อความกล่าวไว้แห่ง ๓ ว่าพระ
อิศวรได้ตรัสว่า “กุนย้อมอยู่ทั่วไป แต่โดยมากก็มีรูป ๓๒ อย่าง และ
อยู่ ๓๒ แห่ง” หนังสือกถาลังพระศิวะตั้งค้อคณึง ๓๒ มีนามดังต่อไปนี้

(๑) โธมฺนาถ อยู่ที่เมืองโธมฺนาถบัตตะนะ แคว้นคุชระ
ราชฏว์ (อังกฤษเรียก “Guzerat”) — ดูกถานมหมุดแห่งชินนี้ได้
ทำลายเสียแล้ว

(๒) มัตถการฺขุน ฤ ศรีไศล อยู่บนเขาศรีไศลริมฝั่งน้ำ
กฤษณา

(๓) มหากาถ ฤ มหากาถศิว อยู่บนนครอุชชยนี้ เมื่อ
พระเจ้าอดิศมาหัตเมืองนไค พุทธศักราช ๓๗๗๔ พระราชาองค์นั้น

(ซึ่งเป็นอิสลาม) ได้ให้ชุดอพระมหากาเดศวรตั้งขึ้นไปยังนครทิดดี และตั้งให้หุบเตี้ยตะเขี่ยคหมด

(๔) โองการ เห็นจะอยู่ที่ตำบลโองการมานชาต ริมฝั่ง
น้ำนรมทา

(๕) อมเรศวร ว่าอยู่ที่นครอุชชยีน

(๖) ไวทยนาค (แพทยะนาถ) อยู่ที่ตำบล เทเวศฤท (อังกฤษเรียกว่า "Deogarh") ในมณฑลของคราษฏร์ (เบ็งกอล)

(๗) ราเมศ ฤ ราเมศวร อยู่ในเกาะราเมศวร (อังกฤษเรียกว่า "Ramisseram") ซึ่งอยู่ในทะเลระหว่างอินเดียนกับเกาะลังกา สมมติว่าพระรามได้สร้างไว้เมื่อครั้งของถนน พระศิวะตั้งกันจึงได้นามว่า "ราเมศวร" คือ "เป็นใหญ่เหนือราม" [ขอเชิญท่านผู้อ่านสังเกตหน่อยว่า "ราเมศวร" นั้น ไม่ใช่นามพระรามหรือพระนารายณ์ อย่างเช่นที่ชาวเราเข้าใจกันมา แต่เป็นนามแห่งพระศิวะตั้งค์ และพระศิวะตั้งค์นั้นก็เป็นเครื่องหมายแทนพระองค์พระอิศวร เพราะฉะนั้นแปลว่า "ราเมศวร" เป็นนามพระอิศวร อย่างเดียวกันกับ "อมเรศวร" หรือ "มหากาถ" หรือ "โองการ" นั้นเอง]

(๘) รัมมังกร ว่าอยู่ในทากินีชนบท แต่แท้จริงน่าจะเป็นอย่างที่เรียกว่า รัมเมศวร ในแคว้นราชมเหนทรี (อังกฤษเรียกว่า "Rajamundry")

(๙) วิศเวศวร อยู่ที่นครพาราณสี อีกนัย ๓ เรียกว่า ไชยศิริตังค

(๓๐) ศรียัมพก ฤๅ ศรียากษ์ อยู่ริมฝั่งน้ำโคมระตี

(๓๑) เคาตเมศัวร คือเป็นที่เคารพของพระฤๅโคตม

(๓๒) เกทาเรศ ฤๅ เกทารนาถ อยู่ที่เขาคิมาลัย เป็นก้อน
ศิลาไม่ได้ตกแต่งอย่าง ๓ อย่างใด

นอกนั้นยังมีออกชื่ออยู่อีก ๒ อัน คือ นาคนาถ ซึ่งเข้าใจ
กันว่าอันเดียวกับไวทยนาถ และวามะศัวร ซึ่งเข้าใจกันว่าอันเดียวกับ
เคาตเมศัวร

๕. สถันทะปฺราณะ สัมมตว่าพระชันทกุมาร (ตั้งสถฤต =
“สถันท”) เป็นผู้แสดง แต่หนังสือห้ามอยู่บริบูรณ์ไม่ คงมีอยู่
แต่เป็นท่อน ๆ เช่นหนังสือฉบับ ๓ ซึ่งมีชื่อเรียงแพร่หลายมากในอินเดีย
คือหนังสือกาศิณท์ (ซึ่งกล่าวว่าเป็นกัณท์หนึ่งแห่งสถันทปฺราณะ)
กล่าวถึงเทวสถานสำหรับพระอิศวรภายใน ฤๅที่อยู่ใกล้เคียงนคร
พาราณสีกับมีคำอธิบายด้วยศัพท์บูชาพระมหะศัวร และมีนิทาน
อุทาหรณ์แสดงผลานิสงค์แห่งการบูชาพระเป็นเจ้าของคนนั้นกับแสดง
ตำนานนครพาราณสีบางเรื่องก็เป็นนิทานดี บางเรื่องก็เหลวไหล

๖. อคินิปฺราณะ สัมมตว่าพระอคินได้แสดงแต่พระวชิษฐ
พรหมมุนี มีข้อความเบ็ดเตล็ด ซึ่งไปเกี่ยวเก็บ ๆ มาจากหนังสือ
เก่าอื่น ๆ

ยังมีอยู่อีกคัมภีร์ ๓ ชื่อวายุปฺราณะ ซึ่งสัมมตว่าพระพายเป็น
ผู้แสดง แต่ปฺราณะนี้ ว่าข้อความตรงกันกับที่มีอยู่ในคัมภีร์ปฺราณะ
เพราะฉะนั้นในบาณปฺราณะแห่ง ตามัธยมิกายนี้ ถ้ามีคัมภีร์ปฺราณะ

อยู่แต่ก็ไม่กล่าวถึงวายุปรานะ และถ้ามีวายุปรานะอยู่แต่ก็ไม่
กล่าวถึงตัวปรานะ

ส่วนหนังสือจำพวกที่เรียกว่า “อุปะปรานะ” นั้น มี ๑๘ คัมภีร์
แต่โดยมากหาต้นฉบับไม่ได้ เพราะไม่มีใครมีใครได้อ่าน โดย
เหตุที่ข้อความมักจะซ้ำ ๆ กับที่มีอยู่แล้วในปรานะนั้นเอง

หนังสือปรานะเหล่านี้ ถ้าได้มีเวลาตรวจดูบ้างเล่มให้ละเอียด
หน่อย ก็น่าจะได้รับความรู้ในส่วนทางที่มาแห่งเรื่อง รวดต่าง ๆ ซึ่งมีใน
หนังสือของไทยเราเป็นอันมาก แต่ข้าพเจ้ายังมีได้มีเวลาจะอ่านเลย
จึงอธิบายด้วยเรื่องหนังสือจำพวกนี้ได้แต่เพียงเท่านี้

หนังสือเบ็ดเตล็ดเรื่องพระราม

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีหนังสือเบ็ดเตล็ด อันกล่าว
ด้วยเรื่องพระรามอีกหลายฉบับ แต่ที่ควรยกมากล่าวถึงในที่นี้ มีอยู่ ๔
ฉบับ ดังต่อไปนี้

๑. “ราโมปชาญาณ” คือ “เรื่องพระราม” เป็นส่วน ๓ ใน
วันบรรพแห่งหนังสือมหาภารต มีเรื่องพระรามโดยย่อ

๒. “อารยาคมรามายณ” สัมมตว่าพระรามายณนี้ (ผู้พนธ์
หนังสือมหาภารต) เป็นผู้พนธ์ แต่นักเลงวรรณคดีมักกล่าวกันว่า
เป็นส่วน ๓ แห่งพรหมานตะปรานะ ซึ่งแปลว่าเป็นชั้นใหม่กว่ามหา
ภารตเป็นอันมาก หนังสือเล่าเรื่องพระรามอย่างที่มีข้อความอยู่ใน
รามายณนั่นเอง แต่ดรรชนีพระรามเป็นพระเป็นเจ้า “ผู้ถนอม”

(“หรี”) มากกว่าเป็นมนุษย์ หนังสือก็แบ่งเป็น ๗ กัณฑ์ อันมีนามเหมือนในรามายณ แต่สั้น ๆ กว่าเป็อันมาก อารยาคมรามายณนี้ไม่เป็นหนังสือศักดิ์สำคัญพอที่จะต้องพิจารณาให้ยืดยาวต่อไป

๓. “มหาวรรจาวัด” ผู้แต่งชื่อภควติ เป็นผู้ซื้อเตียงในทางแต่งละครตั้งฉากทุกทีเรียกว่า “นาฏก” ก่อผู้นมฉายาว่าศรีภักษ์ เป็นพราหมณ์ซึ่งเกิดที่ใดไม่ปรากฏชัด แต่ดำเนินที่อยู่ณคือนครอุชชยีน และสมัยก็ราวในศัตวรรษที่ ๑๕ แห่งพุทธกาล

หนังสือมหาวรรจาวัดนี้ เป็นหนังสือบทละครชนิดนาฏกะแท้ คือมีแบ่งเป็นชุด ๆ และตั้งรูปคล้าย ๆ ละครพูด แต่เป็นฉันททุกหมัด นอกจากในตอนที่ตกลงเล่นเป็นชุดแขกจึงเป็นร้อยแก้ว เรื่องละครนี้ข้าพเจ้าได้เคยอ่านฉบับที่อาจารย์ยอน บีก์ฟอร์ด (John Pickford) แปลเป็นภาษาอังกฤษ รู้สึกว่าถ้าจะเล่นละครอย่างที่ตั้งไว้นั้น เห็นจะเล่นน้อยเต็มที เพราะตามแบบละครตั้งฉากทุกทีการใด ๆ ที่นับว่ารุนแรงต้องไม่มาทำให้คันคุดเห็น เพราะฉนั้นการรบกันคนดูเป็นไม่ได้เห็นเป็นอันขาด เช่นในตอนพระรามรบกับทศกรรฐ ก็มีแต่ออกมาพูดโต้ตอบกันไปมา จนถึงเวลาจะรบก็พากันเข้าโรงไป แล้วมีฤษหรือเทวดาออกมาพูดเป็นทำนองโจทย์กัน ว่าเขารบกันอย่างนั้น ๆ “พระรามจับศรแดงทศกรรฐแล้ว นั้นแน่ดูดี อ้ายยักษ์ใจร้ายมันไม่ยำเกรงพระนารายณ์อวดดาร์ มันบังอาจจับศรของมันจะต่อสู้กับพระองค์บ้าง” และนาน ๆ ก็มีเสียงเอะอะในโรงบ้าง ดังนี้ ดูไม่น่าสนุกเลย

เรื่องนครนั้น จับแต่พาดกันทิ้งทอดไปจนจบยุทธกันนี้ แต่
 สันถวามายณมาก เล็กเอาแต่เป็นตอน ๆ เท่านั้น ข้าพเจ้า
 เชื่อแน่ว่าชาวไทยเราจะได้หิบบะโรมาจากนครเวียงนอย

๔. “อุคตธรรมจาริต” เป็นเรื่องนครตั้งสักฤตอย่างเดียวกับ
 กับมหาวรรจ และภวภูติเป็นผู้พนันเหมือนกัน เรื่องนครนี้ได้
 เอาอุคตธรรมกันแห่งรามายณเป็นหลัก เรื่องนครนี้กล่าวด้วยเรื่อง
 พระรามทั้งและคัง เนรเทศนางสีดา และนางสีดาประสูติพระกุศกับ
 พระลพ ค่อยไปพระรามรู้สึกพระองค์ว่าได้ประพฤติไม่เป็นยุติธรรม
 คือนางสีดา จึงออกไปตาม พบกันที่อาศรมพระวadmกั ตักกันแล้ว
 พากันกลับเขาคันกรุงศรีอยุธยา อยู่ด้วยกันโดยผาสุก

เรื่องราวของหนุมาน

นอกจากหนังสือต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีหนังสืออีกฉบับ ๑
 ซึ่งอาจจะได้เป็นบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ของเรามาก่อนได้ หนังสือ
 ชื่อ “หนุมานนาฏก” แปลว่า “ละครเรื่องหนุมาน” เป็นละครตั้งสักฤต
 ชนิดที่เรียกว่า “นาฏกะ”

ตามตำนานแห่งเรื่องนี้ มีข้อความว่า หนุมานเองได้เป็นผู้แต่ง
 เรื่องของตน และได้จำถูกไว้ที่หน้าผา พระวadmกัเป็นผู้พนันรามายณ
 ได้เห็นหนังสือแล้ว มีความวิตกว่าจะเป็นหนังสือที่แข่งกับรามายณ
 ของตน จึงไปบอกว่าหนุมาน ๆ กับออกพระฤษีว่าให้เอาแผ่นสีดาที่จาก
 เรื่องนี้โยนทอดเสีย พระวadmกัก็ได้เอาสีดาไปโยนทอดจริง และ

สถานันได้จมอยู่ในทะเลหลายร้อยปี จนอยู่มาครั้ง ๓ มีผู้ได้ไปพบ แผ่นสถานัน ได้นำไปถวายท้าวโกษาเทพ ผู้ครองนครธรา ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์กับณทิตย มีจินตกะวอยู่ใพระราชสำนักหลายคน และ ซึ่งเห็นพระชนมเมื่อพุทธศักราชราว ๑๖๕๕ แผ่นสถานันจากเรือของหนุมาน ที่มณีนกปาลไปถวายนั้น ไม่ได้ครบ เรื่องราวขาดอยู่เป็นตอน ๆ ท้าวโกษาเทพจึงตรัสใช้ให้จินตกะวซื้อหาไมทรมิศระ เป็นผู้จัดการตกแต่งเรื่องขึ้นใหม่ และให้เพิ่มเติมข้อความขึ้นแทนที่สูญหายไป ทาไมทรมิศระจึงแต่งขึ้นใหม่เป็นรูปดครชนินาฏกะ อย่างที่เป็นอยู่ณกาลบัดนี้

อาจารย์วัดสันนักปราชญ์อังกฤษได้กล่าวไว้ว่า "ข้อที่น่าจะเป็นได้คือ น่าจะได้มีเรื่องดครโบราณเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย ซึ่งเขาได้จับร้อยกรองเชื่อมกันเข้าโดยอาการที่กล่าวมาเดี๋ยวนั้น ความคิดบางอันก็เป็นทางลักษณะกะวี และโวหารก็แสดงเป็นทางตรงและกล้ำ ดำนวนโดยมากสนิทสนมดี แต่ส่วนหนึ่งสี่เองนั้น ถ้าจะว่าไปก็ต้องว่าเป็นเรื่องไม่สู้จะติดต่อกันนัก และไม่เป็นอย่างดีที่สุด ทั้งหัวต่อระหว่างท่อน ๆ ก็เชื่อมกันไม่สนิท จนแต่เห็นได้ถนัด" ตามความสันนิษฐานของท่านอาจารย์ผู้นี้ว่า เป็นหนังสือแต่งขึ้นราวในศัตวรรษที่ ๑๖ หรือที่ ๑๗ แห่งพุทธกาล

หนังสือนี้ ข้าพเจ้ามีความตั้งใจที่จะมิได้อ่าน ทราบว่าได้เคยมีผู้พิมพ์ขึ้นแล้วในอินเดีย ที่ข้าพเจ้าว่าเสียใจนั้น เพราะมีเรื่องราวในรามเกียรติ์บางตอนที่เกี่ยวกับกิจการของหนุมาน ซึ่งดูเป็นตอนสำคัญ ๆ อยู่ แต่ซึ่งข้าพเจ้ามิได้พบเลยในรามายณ เรื่องราว

เหล่านี้เป็นคนใหญ่ ๆ ในรามเกียรติ์ฉบับไทย และพระอินทร์เป็น
 คนที่โง่เขลาชอบเด่นด้วย จึงเป็นคนที่ต้องนับว่าสำคัญอยู่บ้าง
 เพราะฉนั้นขอให้ผู้อ่านสังเกตเรื่องและข้อความตอนที่ข้าพเจ้ายังคนไม่
 พบ ดังข้าพเจ้าจดมาไว้ข้างล่างนี้ และเรียกตามข้อชุดที่โง่เขลาและ
 ทรูจกกันอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังต่อไปนี้

(๑) ชุดถวายแหวน ขาดตอนที่หนุมานไปลองฤทธิ์กับ

พระนารท

(๒) ชุดนางลอย หายไปทั้งชุด

(๓) ชุดจองถนน ขาดตอนหนุมานรบกับนิลพัทธ์ และเรื่อง
 หนุมานกับนางสุวรรณมาลี

(๔) ชุดโมกขศักดิ์ คือที่เล่าเรื่องหนุมานกับองค์ท้าวแดงเป็น
 กากับหมาเฝ้าไปทำลายพิธีของกุมภกรรณนั้น หายไปทั้งชุด

(๕) ชุดพรหมาสัตว์ ตอนที่ถูกตัวถึงอินทรีชุดแปลงเป็นพระ
 อินทรี และหนุมานหักคอช้างเอราวัณนั้น ขาดไป

(๖) ชุดสามทัพ คือศึกถ้ำหัตถีและกับมฤตยุม หายไปทั้งชุด

(๗) ชุดหุงน้ำทิพย์ หายไปทั้งชุด

(๘) ชุดถวายถึง คือตั้งแต่หนุมานกับองค์ท้าวไปหลอกล่อพระฤๅ
 โคบุตร และพระฤๅพาหนุมานไปถวายตัวแก่ทศกรรฐ จนหนุมานได้
 ถอดเครื่องใจถ้ำมานั้น หายไปทั้งชุด

ในชุดทั้ง ๘ นี้ หนุมานเป็นตัวละครตัวการอยู่ เพราะฉนั้นบาง
 ที่จะอยู่ในหนังสือหนุมานนาฏกะนั้นก็เป็นได้ ข้าพเจ้าจึงว่าเสียใจที่ยัง
 ไม่ได้อ่านหนังสือนี้

เรื่องไมราพณ์

ยังมีตอนสำคัญอยู่อีกตอน ๑ ซึ่งไม่พบในรามายณ คือเรื่อง ไมราพณ์ (ซึ่งเราเขียนผิดว่า “ไมยราพ” หรือ “ไวยราพ”) ข้าพเจ้าได้พบในพจนานุกรมโมเหนียวัดเดิมสักคำว่า มีหนังสือฉบับ ๑ ชื่อ “ไมราพณ์จารัต” เรื่องไมราพณ์ที่เข้ามาในรามเกียรติ์คงได้มาจากนี้เอง แต่หนังสือหน้าตาจะเป็นอย่างไรก็เหลือรู้

สรุปความเห็นในเรื่องบ่อเกิด

ข้าพเจ้าได้เก็บนามบรรดาหนังสือซึ่งมีข้อความเนื่องด้วยพระราม และตัวสำคัญอื่น ๆ มารวมไว้ในที่นี้ ให้เป็นเหมือนอย่างสารบัญสำหรับที่นักเลงหนังสือจะได้ใช้ในการที่จะตรวจค้นและพิจารณาต่อไป เพื่อให้รู้ได้โดยแน่ชัดและละเอียดละออ ว่าเรื่องราวที่มีอยู่ในรามเกียรติ์ของเรานั้นมาจากแห่งใดบ้าง

ส่วนตัวข้าพเจ้าเองสันนิษฐานว่า บ่อเกิดสำคัญแห่งเรื่องรามเกียรติ์ของเรานั้นจะมีอยู่ ๓ บ่อ กล่าวคือ:—

(๑) รามายณฉบับดั้งเดิม และน่าจะได้อ่านฉบับของคณิกาย เพราะข้าพเจ้าเข้าใจว่าพราหมณ์ที่มาเมืองเราจะได้อาจมาจากแคว้นของคณิกาย (เบ็งกอล) ทั้งมีข้อความที่พอจะอ้างเป็นพยานในชั้นนี้ได้อย่าง ๑ คือเรื่องพระกู่กับพระดพจับม้าอุปการชื่ และพระรามออกไปจับกุมารทั้ง ๒ นี้ มีอยู่ในฉบับของคณิกาย แต่ในฉบับอุตรนิกาย (ซึ่งเป็นฉบับที่ข้าพเจ้ามีอยู่นั้น) ไม่มีเรื่องนี้

(๒) วิษณุปรานะ น่าจะเป็นบ่อเกิดแห่งข้อความเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในรามเกียรติ์ของเราเป็นอันมาก แต่โดยมากคงจะเป็นข้อความในตอนต้น ๆ คือตอนกำเนิดต่าง ๆ และตอนทศกัณฐ์เยี่ยมพิภพ เป็นต้น ข้อความเบ็ดเตล็ดอย่างเช่นข้อที่ว่าครั้ง ๓ ทศกัณฐ์ได้บังคับให้เทวดามารับใช้ตน เป็นต้น ได้ความว่ามาจากวิษณุปรานะ

(๓) หนุมนานาฏกะ น่าจะได้เป็นบ่อเกิดแห่งบรรดาข้อความที่กล่าวด้วยความเก่งต่าง ๆ ของหนุมาน หนังสือหนุมนานาฏกะเป็นหนังสือที่ชาวอินเดียชอบกันมาก เพราะฉะนั้นแม้ว่าพราหมณ์จะมีได้นำเข้ามาถึงเมืองไทยเราด้วย ก็น่าจะได้จำเอาเนื้อเรื่องมา และบางทีจะจำมาได้เป็นตอนใหญ่ ๆ ก็เป็นไปได้

เรื่องพระรามาวตารนั้น ต้องเข้าใจว่าพราหมณ์เขาเห็นเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ผิดอะไรกับความรู้จักของชาวเราในส่วนพระเวสสันดร เพราะฉะนั้นพราหมณ์ทุกคนที่เขามายังเมืองเราคงจะจำเรื่องพระรามมาได้ อย่างแม่นยำฝังอยู่ในใจ และคงจะเล่าได้โดยพิศดารและละเอียดลออเท่ากับเรา ๆ เล่าเรื่องพระเวสสันดรนั้น ส่วนหนังสือที่เป็นต้นตำหรับนั้น บางทีก็อาจจะมามีมาแต่รามายณฉบับดั้งสดกฤตกับวิษณุปรานะเท่านั้นก็ได้ แต่เมื่อเล่าเรื่องพระรามาวตารให้ไทยเราฟังนั้น พราหมณ์คงจะไปตามที่จำได้ขึ้นใจ และถ้าจะถามว่าตอนใดออกจากหนังสือเล่มใดก็น่าจะให้การไม่ถูกต้องด้วยซ้ำ

รามเกียรติ์ฉบับไทย

ส่วนหนังสือรามเกียรติ์ฉบับไทย คือที่มาแต่งเป็นบทกลอนภาษาไทยได้ค้นกันมาแล้ว คงพบอยู่ ๓ ฉบับเท่านั้น กล่าวคือ

๑. ฉบับพระนิพนธ์เจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งมีกล่าวถึงในพระราชวิจารณ์แห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวณีนั่นเอง ตามที่รู้จักกันอยู่นั้นว่า เจ้ากรุงธนบุรีทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่ให้ดัดครหลวงเด่นประชันกับดัดครของเจ้านคร และเข้าใจกันว่าเป็นของแปลกลอยบ้างในสมัยนั้น

๒. ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นฉบับที่คนเรารู้จักกันดีกว่าฉบับอื่น เพราะได้พิมพ์แพร่หลายยิ่งกว่าฉบับอื่น พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ นี้ ดังเหตุได้ว่าพระราชประสงค์คือจะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ไว้ให้ได้หมด มากกว่าที่จะให้ใช้สำหรับเล่นละคร

๓. ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ที่พิมพ์ใหม่คือไปนี้ เมื่อใคร ๆ ได้อ่านแล้ว ก็จะได้สังเกตเห็นได้ว่า พระราชประสงค์ทรงแต่งขึ้นสำหรับให้ดัดครหลวงเด่นโดยแท้ จึงทรงเลือกเป็นตอน ๆ ตามที่จะใช้เป็นบทละครได้

ส่วนหนังสือ รามเกียรติ์ ครั้ง กรุงเก่าไม่ พบ เลย ดัง ฉบับเดียว เพราะฉะนั้นต้องสันนิษฐานว่า รามเกียรติ์ที่แต่งเป็นบทกลอนพึงจะมีพระนิพนธ์เจ้ากรุงธนบุรีนี้เป็นฉบับแรก

ถกคดีคำบรรพ์

คนไทยชนใหม่ ๆ เมื่อกล่าวถึง “ถกคดีคำบรรพ์” มักเข้าใจกันไปว่ากล่าวถึงถกของเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ซึ่งได้เรียกนามตามถกเก่า เพราะฉนั้นขออธิบายว่า “ถกคดีคำบรรพ์” ที่ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ คือที่เรียกกันว่า “โชน”

ถกคดีคำบรรพนั้น มักกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในพระราชพงษาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งมักกล่าวว่า “พระองค์ท่านกระทำเบญจาทศ ให้เล่นถกคำบรรพ์” ถกคดีคำบรรพ์ครั้งนั้น จะเล่นอย่างไรก็รู้แน่ไม่ได้ แต่สันนิษฐานดูจากข้อที่ไม่มีบทกลอนอยู่เลยนั้น ก็ต้องเดาว่าคงจะเล่นอย่างโชนโรงนอก ในงานมหรสพหลวงอย่างที่เคยมีในงานพระเมรุหรืองานฉลองวัด เป็นต้น คือที่เรียกตามปากตลาดว่า โชนนั่งราว ไม่มีร้องมีแต่พากย์กับเจรจา ถ้าแม่เป็นเช่นนั้นแล้วก็จะพอเข้าใจได้ว่า เหตุใดจึงไม่มีบทรวมเกียรติครั้งกรุงเก่าเลย เพราะถ้าเล่นอย่างโชนโรงนอกแล้ว บทก็ไม่น่ากลอนอยู่เอง และถ้าหากจะมีต้องเขียนต้องจดไว้บ้างก็จะมีแต่คำพากย์เท่านั้น ส่วนคำเจรจาคงไม่มีจดไว้ และไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะจด เพราะคนเจรจาทุกคนคงจะต้องเป็นผู้ทราตรื่องรวมเกียรติซึมซาบอยู่ในใจแล้ว และเมื่อถึงตอนที่เจรจาให้ตัวใดก็เข้าไปตามใจของคนเอง ดุจดั่งไม่ให้ผิดเพี้ยนจากเรื่องไปก็แล้วกัน ข้าพเจ้ายังมีความเห็นต่อออกไปอีกว่า แต่เดิมตัวโชนน่าจะเจรจาเองด้วยซ้ำ คนเจรจาน่าจะมีแต่คำพากย์เท่านั้น ไม่ใช่พูดแทนตัวโชนอย่างที่โชนอยู่เดี๋ยวนี้ ที่ข้าพเจ้ามีความเห็นเช่นนั้น

เพราะคิดเปรียบกับละครชาติอื่น ๆ เช่นงูเป็นต้น โขนของเราที่น่าจะ
 เป็นอย่างงูนั้นเอง คือในชั้นต้นคงไม่ได้ได้หน้าหรือหัวโขน คงใช้ผัด
 และเขียนหน้า หรือบางที่ด้วยกษัตริย์และถึงจะได้ได้หน้ากากคล้าย ๆ หน้า
 พรานโนราซึ่งยังใช้อยู่จนถึงทุกวันนี้ ต่อมาภายหลังเมื่อวิชาทำหน้าโขน
 เจริญขึ้น จนคิดทำเป็นหน้าสัตว์รวมหัวอย่างที่ใช้อยู่ทุกวันนี้จนแล้ว ตัว
 โขนรู้สึกความลำบากในการที่จะเจรจาเอง จึงต้องจัดให้มีคนเจรจา
 ขึ้นต่างหากสำหรับพูดแทนที่เดียว ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ที่จะได้เด่นเป็น
 อย่างละครร้องเป็นครั้งแรก ก็คงจะเป็นในรัชสมัยแห่งเจ้ากรุงธนบุรี
 เมื่อเด่นประชันกับละครผู้หญิงของเจ้านครนเอง

ข้อความตามที่ข้าพเจ้าได้ตั้งมาได้ในเรื่องมดแห่งรามเกียรติ์
 เป็นข้อความที่ยืดยาว แต่ข้าพเจ้ามีเวลาสำหรับตรวจสอบหนังสืออยู่
 น้อยสักหน่อย เพราะฉะนั้นข้อความพลาดลงไปอย่างใดบ้าง ก็
 ขออภัยเสียเถิด ความตั้งใจของข้าพเจ้าก็มีอยู่แต่ว่าจะแนะหัวข้อหรือ
 คงใคร่ได้สำหรับผู้ที่พอใจในทางหนังสือจะได้พิจารณาต่อไปอีกเท่านั้น
 และถ้าเมื่อข้อความที่ข้าพเจ้าได้เขียนมาแล้ว เป็นเครื่องช่วยบำรุง
 ความรู้ในทางหนังสือไทยขึ้นบ้างแม้แต่เล็กน้อยปานใด ข้าพเจ้าก็จะ
 รู้สึกพอใจ และจะรู้สึกว่าการที่ข้าพเจ้าได้พยายามมาแล้วไม่เป็นอัน
 เปลืองเวลาโดยเปล่าประโยชน์

จรูญ ๒๓